

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

ANUL XXII

2

IULIE — DECEMBRIE

1977

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil:

IOAN PĂTRUȚ

Membri:

VASILE BREBAN
HENRI JAQUIER
BELA KELEMEN
DIMITRIE MACREA
PETRU NEIESCU
GRIGORE RUSU
SABINA TEIUȘ
ROMULUS TODORAN
MIRCEA ZDRENGHEA

Secretari științifici de redacție:

EUGEN BELTECHI, NICOLAE MOCANU

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Revistele se pot procura și prin PUNCTUL DE DESFĂCERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei 125, București (direct sau prin poștă).

Cititorii din străinătate se pot abona prin ILEXIM, Departamentul Export-Import Presă, P.O. Box 136—137, telex 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3.

La revue paraît 2 fois par an.

Toute commande de l'étranger (fascicules ou abonnements) sera adressée à : ILEXIM, Departamentul Export-Import Presă, P. O. Box 136—137, télex 11226, Bucarest, 3, rue 13 Decembrie, Roumanie.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”.

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

Anul XXII, nr. 2

1977

ieulie—decembrie

SUMAR

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ
BIBLIOTECA
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ ȘEXTIL PUȘCARIU
Nr. 20

Pag.

I. PĂTRUȚ, Dimitrie Macrea la 70 de ani	133
Bibliografia lucrărilor profesorului Dimitrie Macrea (1967—1977) (<i>Elisabeta Faiciuc</i>)	135
IOANA ANGHEL și VASILE BREBAN, Contribuții la problema formării cuvintelor	143
ANDREI AVRAM, Cu privire la vechimea opoziției /ă/:/i/ în dacoromână	147
EUGENIO COSERIU, Zur Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa um 1600. Megiser und Botero	151
D. D. DRAȘOVEANU, <i>Relația</i> — dimensiunea esențială a sintagmei	155
MARCEL FERRAND, Étymologies roumaines	159
GÁLFFY MÓZES, Unele procedee de acord în graiul maghiar din comuna Aluniș (jud. Mureș)	165
ION GHEȚIE, <i>Agonisi</i> „a detesta, a urla; a se scribi”	169
N. GOGA, Pe marginea unei definiții: verbul	171
ȘTEFAN HAZY, Construcții prepoziționale atipice	177
G. ISTRATE, Cuvinte rare în opera lui Sadoveanu	181
B. KELEMEN, Cu privire la primele atestări și la răspindirea geografică a termenului <i>falce</i>	185
DUMITRU LOȘONȚI, <i>Grum</i> , <i>grumur</i> și derivatele lor	187
I. MĂRII, Note lexicale	191
H. MIHĂESCU, Preverbul latin <i>per-</i> în limba română	195
G. MIHĂILĂ, Note etimologice	199
PETRU NEIESCU, Cu privire la o accentuat în dialectul aromân	203
VIORICA PAMFIL, Despre elementele latine păstrate numai în limba română	205
I. PĂTRUȚ, Despre stratificare în toponimie	209
GHEORGHE POP, Unitate și varietate în terminologia minieră din bazinele maramureșene	213
GR. RUSU, Accentul din punct de vedere fonologic	217
MIRCEA SECHE, Note despre sinonimie	221

ELENA STAN, O revistă clujeană de la începutul secolului	225
IONEL STAN, Despre creația și evoluția lingvistică (lexicală)	227
FELICIA ȘERBAN, Din stilistica adjectivului	231
TEOFIL TEAHA, Lat. <i>grumus</i> în română și în limbile romanice (I)	235
SABINA TEIUȘ, Există coordonare conclusivă?	239
R. TODORAN, Note lingvistice	243
E. VASILIU, Unele aspecte fonologice ale palatalizării labialelor în limba română	247
CARMEN VLAD, Conceptul de text	251
MAGDALENA VULPE, Despre aria de răspândire a perfectului simplu în graiurile muntenesti	255
MIRCEA ZDRENGHEA, Structura etimologică a cuvintelor cuprinse în <i>Voca-</i> <i>vular-ul din Elementa linguae daco-romanae sive valachicae</i>	261

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ RECHERCHES DE LINGUISTIQUE

Année XXII, n° 2

1977

juillet — décembre

SOMMAIRE

	<u>Pag.</u>
I. PĂTRUȚ, Dimitrie Macrea à 70 ans	133
La bibliographie des travaux du professeur Dimitrie Macrea (1967—1977) (<i>Elisabela Faiciuc</i>)	135
IOANA ANGHEL et VASILE BREBAN, Contribution au problème de la formation des mots	143
ANDREI AVRAM, Sur l'ancienneté de l'opposition /ă/:/ɨ/ en daco-roumain	147
EUGENIO COSERIU, Zur Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa um 1 600. Megiser und Botero	151
D. D. DRAȘOVEANU, <i>La relation</i> — la dimension essentielle de la syntagme	155
MARCEL FERRAND, Étymologies roumaines	159
GÁLFFY MÓZES, Quelques procédés d'accord dans le parler hongrois de Aluniș (départ. de Mureș)	165
ION GHEȚIE, <i>Agonist</i> « a detesta, a url; a se scribi »	169
N. GOGA, A propos d'une définition : le verbe	171
ȘTEFAN HAZY, Constructions prépositionnelles non typiques	177
G. ISTRATE, Mots rares dans l'œuvre de Sadoveanu	181
B. KELEMEN, Sur les premières attestations et sur la diffusion géographique, du terme <i>falce</i>	185
DUMITRU LOȘONȚI, <i>Grum, grumur</i> et leurs dérivés	187
I. MĂRII, Notes lexicales	191
H. MIHĂESCU, Le préverbe latin <i>per-</i> dans la langue roumaine	195
G. MIHĂILĂ, Notes étymologiques	199
PETRU NEIESCU, Sur l'o accentué dans le dialecte aroumain	203
VIORICA PAMFIL, À propos des éléments latins de la langue roumaine	205
I. PĂTRUȚ, Sur la stratification en toponymie	209
GHEORGHE POP, Unité et variété dans la terminologie minière de Maramureș	213
GR. RUSU, L'accent du point de vue phonologique	217
MIRCEA SECHE, Notes sur la synonymie	221
ELENA STAN, Une revue de Cluj au commencement du siècle	225
IONEL STAN, Sur la création et l'évolution linguistique (lexicale)	227

FELICIA ȘERBAN, Sur la stylistique de l'adjectif	231
TEOFIL TEAHA, Lat. <i>grumus</i> dans la langue roumaine et dans les langues romanes (I)	235
SABINA TEIUȘ, Y-a-t-il de coordination conclusive?	239
R. TODORAN, Notes linguistiques	243
E. VASILIU, Quelques aspects phonologiques de la palatalisation des labiales dans la langue roumaine	247
CARMEN VLAD, Le concept de t e x t e	251
MAGDALENA VULPE, Sur l'aire de diffusion du passé simple dans les parlers de la Valachie	255
MIRCEA ZDRENGHEA, La structure étymologique des mots inclus dans le <i>Voca-</i> <i>vular</i> de l' <i>Elementa linguae daco-romanae sive valachicae</i>	261

DIMITRIE MACREA LA 70 DE ANI

Din cei șaptezeci de ani pe care profesorul Dimitrie Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, i-a împlinit (la 21 iulie 1977), aproape cincizeci i-a consacrat multilateralei și prestigioasei sale activități științifice, didactice și culturale.

Pregătirea dobândită prin strălucite studii la Facultatea de litere din Cluj și, apoi, la Universitatea din Paris și-a consolidat-o în climatul propice cercetării științifice al Muzeului limbii române (actualul Institut de lingvistică și istorie literară), înființat și condus de Sextil Pușcariu, unde fusese angajat colaborator încă din anii studenției. Într-adevăr, activitatea lui D. Macrea va fi determinată, în bună parte, de direcțiile dominante în munca acestui renumit centru de lingvistică și cultură, ca și de obligațiile sale de profesor, în îndelungata carieră didactică, la universitățile din Cluj-Napoca și București.

Stăruitor a fost preocupat de probleme majore din istoria limbii române, cum este cea mult dezbătută a originii și structurii limbii noastre. Analizând teoriile privitoare la locul de formare a limbii române, D. Macrea aduce argumente lingvistice și totodată istorice în sprijinul tezei conform căreia limba română s-a format în nordul Dunării, dar și pe malul drept al ei, însă românii sud-dunăreni au fost izolați în masa slavă, ceea ce a determinat ruperea contactului dintre românii din Dacia și cei din sudul Dunării (prin secolul al XII-lea) și formarea celor patru dialecte: daco-român, aromân, meglenoromân și istroromân.

Spre evidențierea romanității limbii noastre, D. Macrea a analizat structura lexicului românesc, lexicul fiind compartimentul cel mai deschis împrumuturilor din alte limbi. Utilizând un volum impresionant de material lingvistic, a stabilit că procentul cuvintelor de origine latină este aproape identic și în vocabular și în circulație în română și în franceză, situație din care se desprinde concluzia că limba română este romanică în aceeași măsură ca și franceza.

O atenție deosebită a acordat D. Macrea și dialectologiei, participând la discuțiile referitoare la raportul dintre limbă și dialect, problemă importantă atât pe plan teoretic, cât și practic, adică de stabilire a statutului unui idiom sau altul. De valoare deosebită sînt studiile sale privitoare la trăsăturile specifice ale dialectelor limbii române, la raporturile dintre ele, precum și studiul amplu, realizat pe baza materialului *Atlasului* lui Gustav Weigand (*Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909) și al *Atlasului lingvistic român*, asupra palatalizării labialelor, fenomen pe care îl consideră ca străvechi dialectal, apărut înaintea despărțirii dialectelor românești.

Numeroase sînt studiile și articolele sale asupra unor lingviști și filologi români, din trecut pînă în zilele noastre, precum și a unor oameni de cultură care au avut și preocupări înrudite cu lingvistica (Nicolae

Iorga, Titu Maiorescu, Tudor Vianu ș.a.), care se înscriu drept contribuții prețioase la istoria lingvisticii și filologiei române.

Un loc de seamă îi revine lui D. Macrea printre lingviștii preocupați de cultivarea limbii române, prin zecile de articole pe care le-a publicat în reviste de specialitate sau de largă difuzare asupra unor probleme de interes general: de ortografie, gramatică, lexicologie, stilistică etc.

I se cuvine recunoștință și pentru munca îndelungată și competentă, în calitate de colaborator sau coordonator, la unele lucrări colective de interes național: *Dicționarul limbii române* al Academiei, *Atlasul lingvistic român* (partea a II-a), *Gramatica limbii române* (două volume, 1954), *Dicționarul limbii române literare contemporane* (patru volume, 1955—1957), *Dicționarul limbii române moderne* (1958), *Dicționarul enciclopedic român* (patru volume, 1962—1966).

Colegi și prieteni, din țară și din străinătate, colaboratori și foști studenți îi închină prezentul număr al revistei noastre cu sentimente de stimă și prețuire, cu urări calde de sănătate și de noi realizări valoroase în lingvistica și cultura românească.

I. PĂTRUȚ

NOTA REDACȚIEI: S-au mai primit studii și articole, care vor fi publicate ulterior, semnate de: acad. Werner Bahner (Berlin—D.D.R.), Radu Flora (profesor la Universitatea din Belgrad), Glanville Price (profesor la Universitatea din Wales), Ecaterina Alexandrescu, Ladislau Balázs, Dumitru Bejan, Mircea Borcilă, Elena Comșulea, Elena Dragoș, Frieda Edelstein, Anton Goția, G. Gruică, Viorel Hodiș, Mircea Homorodean, Victor Iancu, Emese Kis, G. G. Neamțu, Doina Negomireanu, Ion Popescu-Sireteanu, Nicolae Saramandu, Luiza Seche, Valentina Șerban, Stela Toma, Gabriel Vasiliu.

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR PROFESORULUI DIMITRIE MACREA*

1967—1977**

1967

145. *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai. La 150 de ani de la moartea sa*, în CL, XII, 1967, nr. 1, p. 3—9.
146. *Gîndirea lingvistică a lui Ion Heliade Rădulescu*, în CL, XII, 1967, nr. 1, p. 29—42.
147. A. T. Laurian, în CL, XII, 1967, nr. 2, p. 169—187.
148. Titu Maiorescu — profesorul, în RÎnvSup, IX, 1967, nr. 6, p. 34—40.
149. *Limba și literatura română — discipline care se identifică cu cultura poporului român*, în RÎnvSup, IX, 1967, nr. 7, p. 44—45.
150. *Sexții Pușcariu* [90 de ani de la naștere], în „Luceafărul”, X, 1967, nr. 26, p. 3.
151. *Contribuția lui Titu Maiorescu la studiul și cultivarea limbii române*, în AUB. Seria Științe sociale. Filologie, XVI, 1967, p. 7—14.
152. *La terminologie scientifique et technique dans la langue roumaine moderne*, în *Actes du XIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, tom. II, Madrid, 1967, p. 520—526.
153. *Un grand romaniste roumain : Sexții Pușcartu*, în „Études romanes de Lund” (Suède), 1967, p. 124—128.

1968

154. *Aspecte ale structurii sonore a limbii române în lumina cercetărilor statistice*, în CL, XII I, 1968, nr. 1, p. 13—17.
155. Aron Pumnul. *La 150 de ani de la nașterea sa*, în CL, XIII, 1968, nr. 2, p. 167—192.
156. *Congresul internațional de lingvistică și filologie romanică* [București, 15—20 aprilie 1968], în RÎnvSup, X, 1968, nr. 5, p. 100—101.
157. *Un domeniu inefabil* [convorbire cu prof. D. Macrea despre lingvistică, organizată de Romulus Rusan], în Vst, XIII, 1968, nr. 34, p. 3.
158. *Cum stăm cu lucrările de sinteză în domeniul științelor sociale?* [discuții despre *Tratatul de istorie a limbii române* și despre *Dicționarul istoric românesc*; rubrică realizată de N. Popescu-Bogdănești], în C, 1968, nr. 14, p. 9.

1969

159. *Un mare prieten al limbii române — profesorul suedez Alf Lombard*, în RLit, II, 1969, nr. 47, p. 14.
160. *Gheorghe Asachi și problemele limbii române*, în RLit, II, 1969, nr. 51, p. 14.
161. *Școala ardeleană și problemele de lingvistică romanică*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 7—13.
162. *Personalitatea științifică a lui Emil Petrovici*, în CL, XIV, 1969, nr. 2, p. 191—207.
163. *Discuțiile referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. I, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 291—308.
164. [Sub titlu comun : *Școli științifice românești*] *Lingvistică*, în „Forum”, XI, 1969, nr. 7, p. 179—186.

* Întocmită de Elisabeta Faiciuc.

** Continuă bibliografia pentru perioada 1934—1966, publicată în RRL, XII, 1967, nr. 5, p. 390—396. Cuprinde și completări pentru perioada 1961—1966.

CL, anul XXII, nr. 2, p. 135—136, Cluj-Napoca, 1977.

165. *Istoria limbii române*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969 [membru în comitetul general de coordonare].

1970

166. *Studii de lingvistică română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1970, 255 [-256] p.
Recenzii: ELENA DRAGOȘ, în STUBB, XI, 1970, fasc. 2, p. 149-150.
V. GRECU, în „Familia”, VII, 1971, nr. 5, p. 2.
IORGU IORDAN, în AnL, XXIV, 1973, p. 81-84.
D. MICU, în „Știința”, XL, 1970, nr. 8578, p. 4.
G. MIHĂILĂ, în C, 1970, nr. 32, p. 8.
IOANA ALEXANDRA NEGREANU, în SCL, XXII, 1971, nr. 3, p. 331-332.
ION POPESCU, în „Cronica”, VI, 1971, nr. 26, p. 11.
G. VASILIU, în NyIrK, XV, 1971, nr. 1, p. 176-177.
167. *Transilvania și limba română literară*, în RLit, III, 1970, nr. 1, p. 10.
168. *Romanistul italian Carlo Tagliavini, „Doctor honoris causa” al Universității din București*, în RLit, III, 1970, nr. 13, p. 23.
169. *Profesorul Alain Guillemeau*, în RLit, III, 1970, nr. 20, p. 21.
170. *Începuturile scrisului în limba română*, în RLit, III, 1970, nr. 33, p. 10.
171. *Sint sau sunt?*, în RLit, III, 1970, nr. 35, p. 10.
172. *Lingvistică și filologie*, în RLit, III, 1970, nr. 37, p. 10.
173. *Influența franceză în vocabularul limbii române*, în RLit, III, 1970, nr. 39, p. 10.
174. *Gramatică și stilistică*, în RLit, III, 1970, nr. 41, p. 10.
175. *Unitatea limbii române*, în RLit, III, 1970, nr. 43, p. 10.
176. *Terminologia științifică și tehnică*, în RLit, III, 1970, nr. 45, p. 10.
177. *Cuvinte românești în limbi străine*, în RLit, III, 1970, nr. 47, p. 10.
178. *Scrierea cu i și â*, în RLit, III, 1970, nr. 49, p. 10.
179. *Toponimia românească*, în RLit, III, 1970, nr. 51, p. 10.
180. *Latin și romantic în limba română*, în BulȘt, II, 1970, p. 21-23 și în „Tomis”, V, 1970, nr. 8, p. 15.
181. *Latinitatea limbii române*, în T, XIV, 1970, nr. 43, p. 14.
182. *Mari lingviști străini cercetători ai limbii române*, în CL, XV, 1970, nr. 1, p. 3-9.
183. *Activitatea lingvistică din cadrul „Societății de științe istorice și filologice”*, în CL, XV, 1970, nr. 1, p. 197-200.
184. *Iosif Popovici*, în CL, XV, 1970, nr. 2, p. 213-230.
185. *Cultivarea limbii. Greșeli mai mult sau mai puțin curente*, în PN, XV, 1970, nr. 1, p. 16-17.
186. *Certains aspects de la structure sonore de la langue roumaine, considérés du point de vue des recherches statistiques*, în *Actes du Xe Congrès International des Linguistes - Bucarest, 28 août - 2 septembre 1967*, vol. IV, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1970, p. 9-14.

1971

187. *O parodie istorico-lingvistică*, în RLit, IV, 1971, nr. 5, p. 12.
188. „L'École Transilvaine” et les problèmes de linguistique romane, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 1343-1351.
189. *Nicolae Iorga și studiul limbii române*, în AUBLLR, XX, 1971, nr. 1/2, p. 9-13.
190. *Limba și continuitate*, în RLit, IV, 1971, nr. 3, p. 10.
191. *Arhivele fonogramice românești*, în RLit, IV, 1971, nr. 5, p. 10.
192. *Cuvinte dacice*, în RLit, IV, 1971, nr. 7, p. 10.
193. *Petru Maior - precursor al lingvisticii românești*, în RLit, IV, 1971, nr. 8, p. 11.
194. *Numele românești*, în RLit, IV, 1971, nr. 9, p. 14.
195. *Sextil Pușcariu, lingvist și scriitor*, în RLit, IV, 1971, nr. 11, p. 10.
196. *Limba română la Radio și Televiziune*, în RLit, IV, 1971, nr. 13, p. 10.
197. *Lingvistica structuralistă*, în RLit, IV, 1971, nr. 15, p. 10.
198. *Limba poeziei lui Octavian Goga*, în RLit, IV, 1971, nr. 17, p. 11.
199. *Gentilii limbii române*, în RLit, IV, 1971, nr. 19, p. 10.
200. *Mario Ruffini [cu ocazia decernării titlului de „Doctor honoris causa” al Universității din București]*, în RLit, IV, 1971, nr. 21, p. 10.
201. *Un bilanț rodnic*, în RLit, IV, 1971, nr. 23, p. 10.

202. *Eugen Coșeriu* [cu ocazia decernării titlului de „Doctor honoris causa” al Universității din București], în *RLit*, IV, 1971, nr. 25, p. 10.
203. *Primul nostru dicționar academic* [al lui A. T. Laurian și I. C. Massim], în *RLit*, IV, 1971, nr. 27, p. 13.
204. *Alecsandri și limba literară*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 29, p. 6.
205. *Cursurile de la Sinaia*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 31, p. 10.
206. *Limba română în lume*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 33, p. 10.
207. *Scrisoarea lui Neacșu*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 35, p. 10.
208. A. T. Laurian — *lingvist*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 37, p. 10.
209. *Congresul internațional de romanistică de la Québec* [29 august — 5 septembrie 1971], în *RLit*, IV, 1971, nr. 39, p. 10.
210. *Neologismele*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 41, p. 13.
211. *Monumentul Eninescu în limba română literară*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 44, p. 15.
212. *Limbile romanice*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 46, p. 11.
213. *Gramatică și logică*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 48, p. 11.
214. *Din istoria limbii literare*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 50, p. 11.
215. *Ilie Chendi și limba literaturii*, în *RLit*, IV, 1971, nr. 52, p. 15.
216. *Despre „locul limbii române între limbile romanice”*, în *CL*, XVI, 1971, nr. 1, p. 3—16.
217. *Congresul internațional pentru promovarea limbii și literaturii latine (București, 28 august — 2 septembrie 1970)*, în *CL*, XVI, 1971, nr. 1, p. 205—209.

1972

218. *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura enciclopedică română, 1972 [colaborator]
219. *O aniversare* [100 de ani de la înființarea societății „România jună”], în *RLit*, V, 1972 nr. 2, p. 7.
220. *E. Lovinescu și limba poeziei*, în *RLit*, V, 1972, nr. 4, p. 11.
221. *Linguistică generală*, în *RLit*, V, 1972, nr. 6, p. 12.
222. *Limba unică a viitorului?*, în *RLit*, V, 1972, nr. 8, p. 11.
223. *Interferențe lingvistice*, în *RLit*, V, 1972, nr. 10, p. 11.
224. *Noi contribuții la istoria limbii literare*, în *RLit*, V, 1972, nr. 12, p. 12.
225. *Limbaajul criticii literare*, în *RLit*, V, 1972, nr. 14, p. 11.
226. „*Scrieți, băieți, scrieți!*” [100 de ani de la moartea lui Ion Heliade Rădulescu], în *RLit*, V, 1972, nr. 16, p. 9.
227. *Limbă și stil la Paul Zarifopol*, în *RLit*, V, 1972, nr. 18, p. 13.
228. *Doi mari romaniști* [Walther von Wartburg și Ernst Gamillscheg], în *RLit*, V, 1972, nr. 20, p. 13.
229. *Cuvinte și expresii noi și vechi*, în *RLit*, V, 1972, nr. 22, p. 21.
230. *Un lingvist mereu actual: B. P. Hasdeu*, în *RLit*, V, 1972, nr. 24, p. 7.
231. *Istoria limbii române literare*, în *RLit*, V, 1972, nr. 27, p. 8.
232. „*Transilvania*”, în *RLit*, V, 1972, nr. 28, p. 11.
233. *Versificația românească*, în *RLit*, V, 1972, nr. 30, p. 10.
234. „*Stil și expresivitate poetică*”, în *RLit*, V, 1972, nr. 32, p. 11.
235. *Cultivarea limbii*, în *RLit*, V, 1972, nr. 34, p. 11.
236. *Școala românească de lingvistică*, în *RLit*, V, 1972, nr. 36, p. 11.
237. *Numerale și cuvinte*, în *RLit*, V, 1972, nr. 38, p. 11.
238. *Artă arheiziană a cuvintului*, în *RLit*, V, 1972, nr. 40, p. 13.
239. *Formarea cuvintelor*, în *RLit*, V, 1972, nr. 43, p. 13.
240. *Limbă și cultură veche*, în *RLit*, V, 1972, nr. 45, p. 11.
241. *I. A. Candrea*, în *RLit*, V, 1972, nr. 47, p. 11.
242. *Atlasul lingvistic român*, în *RLit*, V, 1972, nr. 49, p. 12.
243. *I. Heliade Rădulescu și problemele limbii române. La o sută de ani de la moarte*, în *LL*, 1972, 2, p. 7—11.
244. *Preocupări de limbă în opera lui E. Lovinescu*, în *CL*, XVII, 1972, nr. 1, p. 141—151.
245. [Prefață la] N. Mihaescu, *Carte despre limba românească. Pentru o corectă și frumoasă exprimare*, București, Editura didactică și pedagogică, 1972, 180 p.
246. *Locul specific al limbii române între limbile romanice* (Cursurile de vară de la Sinaia, 1972) [Versiune în limba română și franceză; multiplicat].

1973

247. *Limba și lingvistică română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1973, 315 [—316] p.
Recenzii: N. ANTONESCU, în „Tribuna școlii”, III, 1973, nr. 123, p. 11.
 I. Ch., în „Forum”, XV, 1973, nr. 11, p. 66.
 IORGU IORDAN, în „Convorbiri literare”, 1975, nr. 6, p. 13.
 G. MIHĂILĂ, în LL, 1975, nr. 1, p. 166—168.
 GH. POP, în Bul. Șt., IV, 1972, p. 325—326.
 A. ROCERIC, în RLit, VI, 1973, nr. 47, p. 9.
 G. VASILIU, în CL, XIX, 1974, nr. 1, p. 159.
248. *Școala românească de lingvistică*, în AUBLLR, XXII, 1973, nr. 1, p. 109—112.
249. *Ovid Densustanu, lingvist și cercetător al folclorului*, în „Viața românească”, XXVI, 1973, nr. 12, p. 58—62.
250. *E. Lovinescu și problemele limbii literare*, în LL, XXIX, 1973, nr. 1, p. 11—17.
251. *Dezvoltarea lingvisticii românești*, în RLit, VI, 1973, nr. 1, p. 8.
252. *Românitatea românilor*, în RLit, VI, 1973, nr. 3, p. 13.
253. *Psiholingvistica*, în RLit, VI, 1973, nr. 5, p. 13.
254. *Termeni de iarnă*, în RLit, VI, 1973, nr. 7, p. 13.
255. *Limba română la Universitatea „Humboldt” din Berlin*, în RLit, VI, 1973, nr. 9, p. 13.
256. *Tudor Vianu, istoric al limbii literare și stilistician*, în RLit, VI, 1973, nr. 11, p. 13.
257. „Dorul” românesc, în RLit, VI, 1973, nr. 13, p. 8.
258. „Lingvistica pe înțelesul tuturor”, în RLit, VI, 1973, nr. 15, p. 13.
259. *Sensul unui cuvânt [tehnologie]*, în RLit, VI, 1973, nr. 17, p. 13.
260. *Terminologia agricolă românească*, în RLit, VI, 1973, nr. 19, p. 13.
261. *Limba pașoptiștilor*, în RLit, VI, 1973, nr. 21, p. 13.
262. *Numele florilor*, în RLit, VI, 1973, nr. 23, p. 12.
263. *Sextil Pușcariu în perspectiva posterității*, în RLit, VI, 1973, nr. 25, p. 14.
264. *Studii noi de stilistică*, în RLit, 1973, nr. 27, p. 12.
265. „Cum e corect”? în RLit, VI, 1973, nr. 29, p. 12.
266. *Preocupări de limbă în opera lui D. Cantemir*, în RLit, VI, 1973, nr. 31, p. 12.
267. *Slavistica românească*, în RLit, VI, 1973, nr. 33, p. 12.
268. *Gramatica azi*, în RLit, VI, 1973, nr. 35, p. 14.
269. *La aniversarea lui Carlo Tagliavini*, în RLit, VI, 1973, nr. 37, p. 12.
270. *Emil Petrovici*, în RLit, 1973, nr. 39, p. 12.
271. *Limbajul de spectacol*, în RLit, VI, 1973, nr. 41, p. 12.
272. *Gheorghe Lazăr și limba română*, în RLit, VI, 1973, nr. 43, p. 11.
273. *Marii clasici și limba română literară*, în RLit, VI, 1973, nr. 45, p. 12.
274. *Ovid Densustanu*, în RLit, VI, 1973, nr. 47, p. 12.
275. *Polemica Șaguna — Eliade*, în RLit, VI, 1973, nr. 49, p. 12.
276. „Limba română corectă”, în RLit, VI, 1973, nr. 51, p. 12.

1974

277. *Terminologia lingvistică*, în RLit, VII, 1974, nr. 1, p. 12.
278. *O prezență multilaterală — Ovid Densustanu*, în RLit, VII, 1974, nr. 2, p. 16—17.
279. *Evoluția limbii române literare*, în RLit, VII, 1974, nr. 3, p. 12.
280. *Limbajul poetic popular*, în RLit, VII, 1974, nr. 5, p. 12.
281. *Ortografia în teorie și practică*, în RLit, VII, 1974, nr. 7, p. 12.
282. *Statistica vocabularului românesc*, în RLit, VII, 1974, nr. 9, p. 12.
283. *Ladislau Găldi*, în RLit, VII, 1974, nr. 11, p. 12.
284. *Lexicul vechi românesc*, în RLit, VII, 1974, nr. 13, p. 12.
285. *Ediția textelor vechi*, în RLit, VII, 1974, nr. 15, p. 8.
286. *A și I, iarăși în discuție*, în RLit, VII, 1974, nr. 17, p. 8.
287. *Congresul de limbă romanică de la Napoli [15—20 aprilie 1974]*, în RLit, VII, 1974, nr. 19, p. 8.
288. *Răspuns unei întîmpinări [la scrisoarea acad. Iorgu Iordan din RLit, VII, 1974, nr. 20]*, în RLit, VII, 1974, nr. 21, p. 8.
289. *Permanența lui Petru Maior*, în RLit, VII, 1974, nr. 21, p. 8.
290. *Românistul român Ovid Densustanu*, în RLit, VII, 1974, nr. 23, p. 19.
291. *Incertitudini filologice*, în RLit, VII, 1974, nr. 25, p. 19.
292. *Simplificări în vorbire*, în RLit, VII, 1974, nr. 27, p. 8.
293. *Abrevierile*, în RLit, VII, 1974, nr. 29, p. 8.

294. *Numele păsărilor*, în RLit, VII, 1974, nr. 31, p. 8.
295. *Precizări ortografice*, în RLit, VII, 1974, nr. 33, p. 8.
296. *Lingvistica anilor XXX*, în RLit, VII, 1974, nr. 35, p. 8.
297. *Studii noi de gramatică*, în RLit, VII, 1974, nr. 36, p. 8.
298. *Dialectologie istorică*, în RLit, VII, 1974, nr. 39, p. 8.
299. *Vocabular al limbii române dintre secolele X—XVI*, în RLit, VII, 1974, nr. 41, p. 8.
300. *Mic dicționar al limbii române*, în RLit, VII, 1974, nr. 43, p. 8.
301. *Studii de limbă literară*, în RLit, VII, 1974, nr. 45, p. 8.
302. *Lingvistică și cultură*, în RLit, VII, 1974, nr. 48, p. 8.
303. *Lexicul artistic eminescian*, în RLit, VII, 1974, nr. 49, p. 8.
304. *Restituire* [despre I.—A. Candrea], în RLit, VII, 1974, nr. 51, p. 8.
305. *Emil Petrovici — în memoriam (La împlinirea a 75 de ani de la naștere)*, în LL, 1974, nr. 3, p. 592—596.
306. *Ladislau Găldi (1910—1974)*, în CRET, 1974, nr. 2, p. 155—156.
307. *Rolul lingvisticii în formarea culturii noastre moderne*, în AUB Filologie, XXIII, 1974, nr. 1, p. 89—91.
308. *-A- litera-az a cuvintului nostru cel mai drag, România, își merită renașterea*, în FL, XXIII, 1974, nr. 14, p. 4 [colaborare].
309. *Preambul*, în TribRom, III, 1974, nr. 31, p. 15.
310. *Structura latină a limbii române*, în TribRom, III, 1974, nr. 34, p. 15.
311. *O dezbatere despre â și î*, în TribRom, III, 1974, nr. 36, p. 15 [colaborare].
312. *Structura vocabularului românesc*, în TribRom, III, 1974, nr. 37, p. 15.
313. *Romanistica și româna la Napoli* [al XIV-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică, 15—20 aprilie 1974], în TribRom, III, 1974, nr. 38, p. 2.
314. *Structura și evoluția limbii române*, București, Centrul de multiplicare al Universității București, 1974, 19 p. [rotaprint].
315. *Le romaniste roumain Ovid Densusianu*, în *Actes du XIVe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* (Napoli, 15—20 aprilie 1974), [sub tipar].

1975

316. *Introducere în gramatica istorică a limbii române*, București, Centrul de multiplicare al Universității București, 1975, 143 p. + 2 hărți.
317. *Verbul românesc*, în RLit, VIII, 1975, nr. 2, p. 8.
318. *Cuvîntul „unire”*, în RLit, VIII, 1975, nr. 4, p. 8.
319. *Noi teze în slavistica românească?*, în RLit, VIII, 1975, nr. 6, p. 8.
320. *O ediție Sextil Pușcariu*, în RLit, VIII, 1975, nr. 8, p. 8.
321. *O lămurire* [răspuns la intervenția lui G. Istrate din RLit, VIII, 1975, nr. 11], în RLit, VIII, 1975, nr. 14, p. 8.
322. *Iosif Vulcan și limba română*, în RLit, VIII, 1975, nr. 11, p. 8.
323. *Limba și literatura în școală*, în RLit, VIII, 1975, nr. 14, p. 8.
324. *Elemente sîrbocroate în limba română*, în RLit, VIII, 1975, nr. 16, p. 8.
325. *O istorie a lingvisticii române*, în RLit, VIII, 1975, nr. 18, p. 8.
326. *Limba română contemporană*, în RLit, VIII, 1975, nr. 21, p. 8.
327. *Limba poetică a lui Lucian Blaga*, în RLit, VIII, 1975, nr. 23, p. 8.
328. *Sociologia limbii*, în RLit, VIII, 1975, nr. 25, p. 8.
329. *Viața cuvintelor*, în RLit, VIII, 1975, nr. 27, p. 8.
330. *Axente Banciu, lingvist și scriitor*, în RLit, VIII, 1975, nr. 30, p. 8.
331. *Limba română în lume*, în RLit, VIII, 1975, nr. 34, p. 8.
332. *Geniul limbii române*, în RLit, VIII, 1975, nr. 36, p. 8.
333. *O lucrare filologică fundamentală*, în RLit, VIII, 1975, nr. 38, p. 8.
334. *„Miorița”*, în RLit, VIII, 1975, nr. 40, p. 8.
335. *Sextil Pușcariu la Academia Română*, în RLit, VIII, 1975, nr. 42, p. 8.
336. *Evoluția stilului artistic*, în RLit, VIII, 1975, nr. 44, p. 8.
337. *Filologia românească*, în RLit, VIII, 1975, nr. 48, p. 8.
338. *Limba, istorie și continuitate*, în RLit, VIII, 1975, nr. 52, p. 8.
339. *O îndatorire sacră*, în „Scnteia”, XLV, 1975, nr. 10 343, p. 4.
340. *Emprunts lexicaux roumains dans les langues voisines*, în *Actes du XIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* (Québec, 1972), tom. II, Québec, 1975, p. 553—561.

1976

- 341. *Limbă, istorie și continuitate*, în LL, 1976, nr. 2, p. 386–394.
- 342. *Dialectologia românească*, în „Scnteia”, XLVI, 1976, nr. 10 518, p. 4.
- 343. *Limba je speciale, științifice și tehnice*, în „Scnteia”, XLVI, 1976, nr. 10 679, p. 4.
- 344. *Limbă și poezie folclorică*, în RLit, IX, 1976, nr. 2, p. 8.
- 345. „Unire”, *limbă și poezie*, în RLit, IX, 1976, nr. 4, p. 8.
- 346. *Un nou dicționar al limbii române*, în RLit, IX, 1976, nr. 6, p. 8,
- 347. *Imprumuturi lexicale*, în RLit, IX, 1976, nr. 13, p. 8.
- 348. *O veche controversă ortografică*, în Fl, 25, 1876, nr. 48, p. 11.

1977

- 349. *O sulă de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu*, în TribRom, VI, 1977, nr. 101, p. 11.
- 350. *Permanența operei unui savant patriot (O sulă de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu)*, în „Scnteia”, XLVI, 1977, nr. 10 692, p. 4.
- 351. *Personalitatea lui Sextil Pușcariu, în 100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu (1877–1948). Comunicările simpozionului din 14 I 1977, Cluj-Napoca, 1977, p. 5–14 [multiplicat].*
- 352. *Sextil Pușcariu (1877–1948)*, în CL, XXII, 1977, nr. 1, p. 5–10.
- 353. *Lingvistică și cultură* [sub tipar la Editura didactică și pedagogică, 1977].

[Completări pentru perioada 1961–1966]

1961

- 354. *Nekotorye ułočneni ja po voprosy o vzaimootnošenii jazyka i dialekta*, în RL, VI, 1961, nr. 1, p. 17–24.

1962

- 355. *Profesorii noștri au fost și ei studenți*, în Vst, VII, 1962, nr. 1, p. 7.
- 356. *Al X-lea Congres de lingvistică și filologie romanică* [Strasbourg, aprilie 1962], în T, VI, 1962, nr. 22, p. 8.
- 357. [Recenzie la] Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, București, Editura științifică, 1962 în RLib, XX, 1962, nr. 5 587. p. 4.

1963

- 358. *Dicționarul enciclopedic român*, vol. I, A–C, în Fl, XII, 1963, nr. 22, p. 22.
- 359. *Presa și dezvoltarea limbii literare*, în PN, VI, 1963, nr. 5–6, p. 25–26.

1965

- 360. *La tradition de la langue roumaine littéraire et le phénomène phonétique de la palatalisation des labiales*, în *Actes du Xe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes – Strasbourg, 1962*, vol. III, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1965, p. 1 219–1 231.
- 366. *Un mare umanist român: Vasile Bogrea*, în CL, X, 1965, nr. 2, p. 249–259.
- 367. *Probleme ale elaborării enciclopediilor contemporane*, în C, 1965, nr. 50, p. 8.
- 368. *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965 [membru în comitetul general de coordonare].

1966

- 369.. *Dicționarul enciclopedic român*, vol. I–IV, București, Editura politică, 1962–1966 [coordonator principal].
- 370. *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai. La 150 de ani de la moartea sa*, în AnAc, XVI, 1966, p. 705–711.

371. *Perspectiva muncii enciclopedice* [interviu luat de Sirbu Const.], în RLib, XXIV, 1966, nr. 6 658, p. 2.
372. *S-a încheiat laborarea Dicționarului enciclopedic român* [interviu luat de Sirbu Const.], în RLib, XXIV, 1966, nr. 6 897, p. 2.

[Articole despre profesorul Dimitrie Macrea :]

- Sărbătorirea prof. Dimitrie Macrea* [cu prilejul împlinirii a 60 de ani — 20 octombrie 1967], în AnAc, XVII, 1968, p. 391.
- V. BREBAN, *D. Macrea, à l'occasion de son 60e anniversaire* [cu lista de lucrări], în RRL, XII, 1967, p. 389—396.
- V. IANCU, *Omagiu* [lui Dimitrie Macrea, la a 60-a aniversare], în „Steaua”, XVIII, 1967, nr. 6, p. 65—66.

ABREVIERI :

- AnAc = „Analele Academiei Republicii Socialiste România”
- AnL = „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași)
- AUB = „Analele Universității București”
- AUBLLR = „Analele Universității București. Limbă și literatură română”
- BuȘt = „Buletin științific. Seria A. Filologie. Pedagogie. Marxism-leninism” (Baia Mare)
- C = „Contemporanul”
- CL = „Cercetări de lingvistică”
- CRET = „Cahiers roumains d'études littéraires”
- FI = „Flacăra”
- LL = „Limbă și literatură”
- NyIrk = „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények”
- PN = „Presa noastră”
- RÎnvSup = „Revista învățămîntului superior”
- RL = „Revue de linguistique”
- RLib = „România liberă”
- RLit = „România literară”
- RRL = „Revue roumaine de linguistique”
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice”
- StUBB = „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”
- T = „Tribuna”
- TribRom = „Tribuna României”
- Vst = „Viața studentescă”

Notă : Titlurile de sub numerele : 152, 153, 247, 316, 341 ne-au fost comunicate de autor.

Mai 1977

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA FORMĂRII CUVINTELOR

DE

IOANA ANGHEL și VASILE BREBAN

Tipul de cuvinte formate dintr-un substantiv precedat de prepoziție a fost studiat de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan¹. Autoarele remarcă faptul că, „în timp ce în limba actuală compusele de acest fel, în marea lor majoritate creații populare, alcătuiesc un grup nu prea numeros, în limba veche acest tip de compunere este mult mai bine reprezentat, mai ales prin formații livrești” (p. 114). Acestea se datorau îndeosebi calchierii după modele slave, în timp ce în limba populară astfel de compuse s-au format prin izolarea și lexicalizarea unor construcții sintactice.

Și în latină au existat formații alcătuite din prepoziție + substantiv. Dintre acestea, în limba română s-a păstrat una singură (*sub ala* > **suoară*)².

În cele ce urmează ne vom limita la discutarea unor compuse formate din prepozițiile *între* și *întru* urmate de un substantiv, pornind de la exemple din graiurile populare, dintre care unele nu au fost menționate până acum în studii sau lucrări lexicografice.

Substantivele comune formate din aceste elemente sînt foarte puține. În lucrarea amintită mai sus nu am găsit decît un singur exemplu: *întredinți* s. pl. „spații între dinții unei spete de țesut”. *Mărimea spetei nu atîrnă de lungimea ei, ci de numărul întredinților care îi are*. PAMFILE, I.C. 268. Substantivele proprii de acest fel, în general nume topice, sînt în schimb foarte numeroase: *Între Bîsci*, *Între Borce*, *Între Dealuri*, *Între Galde* (scris și *Întregalde*) etc.³.

Mai interesante ni se par însă acele compuse în care cei doi termeni s-au sudat, pierzîndu-și individualitatea, iar în cazul în care au intervenit și modificări fonetice, aceștia nu mai pot fi recunoscuți cu ușurință. De aceea, părțile componente nemaifiînd analizabile, unele dintre aceste cuvinte au rămas neexplicate din punct de vedere etimologic sau au fost interpretate greșit.

V. Bogrea, în DR, IV, 1924—1926, p. 1045, apropia megl. *triușă* „partea curții din fața casei, aria din curte”, ca mod de formare, de sp. *altozano* (<*ante ostium*) „tînda unei biserici”. Dar megl. *triușă* nu e izolat. E. Petrovici⁴ atestă forma *trăușă* „pridvor”. *Casele au un pridvor*

¹ În *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol I. *Compunerea*, [București], 1970, p. 114—118.

² Cf. Fulvia Ciobanu, Finuța Hasan, *op. cit.*, p. 117.

³ Aceste exemple, precum și altele, se găsesc la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, [București], 1963, p. 153; vezi și volumele *Studii și materiale de onomastică*, București, 1969 și *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976.

⁴ *Note de folclor de la românii din Valea Mlavei (Sirbia)*, în ARH. FOLK., VI, 1942, p. 43—75.

numit „trăușă” sau „cindă” (p. 52)⁵. T. Papahagi, în *Dicționarul dialectului aromân*, [București], 1963, înregistrează, după Nicolaidi, *trusă* s.f. pl. *truse, truși*, „curte”. Deși autorul nu indică nici un etimon, este evident că avem de-a face cu același cuvint. În dialectul istroromân există *ântrușe*⁶ cu sensul „afară, în fața ușii”⁷. El poate fi separat în elementele componente *ântr(e)*⁸ și *ușe*, care există și independent în dialect. Totodată prin el se lămurește și etimologia acestui cuvint prezent în toate dialectele limbii române: prepoziția *între*, „înaintea, în fața, în dreptul, lângă” (<lat. *ante*⁹) + substantivul *ușă*.

La fel s-ar putea explica, presupune V. Bogrea, *loc. cit.*, și rom. *troașe*, „liveze”, din FRÎNCU – CANDREA, M., p. 26: *S-au terminat cu cositul troașelor* (livezi) *din aretul* (apropierea) *casei*. Cuvintul e atestat în aceeași regiune la 1804, într-o inscripție pe un Triod aparținând bisericii din Abrud: *Trăoșul* [= finațul] *doamnei Răcoșoi*. IORGA, S.D. XIII, 29. La TDRG, cuvintul apare cu etimologia necunoscută. Acest apelativ, cunoscut în Transilvania mai ales ca toponim¹⁰, este însă un cuvint compus din prepoziția *întru*, „în, în interiorul” + *oaș(ă)*¹¹, „tăietură, loc defirșat” (<v. magh. *avas, ovas* „curătură, defrișare”).

Un cuvint din fondul lexical vechi al istroromânei este *ântreșel*: „cînd se puneau două traiste de cărbune, fiecare de cîte o parte a calului, iar cea de-a treia peste ele, aceasta din urmă se afla *ântreșel* „între șei”. Cf. A. Kovačec, *op. cit.*, p. 215. Vorbitorii istroromâni de azi îl simt ca un singur cuvint, nemaiputîndu-l analiza, dat fiind că *șă* a fost înlocuit în limbă prin sinonimele *târnița* și *sedla*. Și acest „adverb” s-a format prin compunere: din substantivul *șel*, pluralul de la **șă* și prepoziția *ântre*, „în locul dintre...”.

⁵ Gh. Ivănescu îl consideră pe *trăușă*, atestat de E. Petrovici, ca un meglenoromânism. Cf. *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI–XII, 1944–1945, p. 200.

⁶ Cf. August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971, p. 216.

⁷ Comunicat de P. Neiescu.

⁸ Cf. prepoziția istr. *ântre*, „în fața, dinaintea”: *fuzil-a ântre gûž*, „a fugit dinaintea șarpelui”, *fost-au ântre cuțița*, „au fost în fața colibei (la stîlnă)”. A. Kovačec, *op. cit.*, p. 156. Pentru rom. *între* (vechi și dialectal), „înaintea, în fața, în dreptul, lângă”, cf. DA, unde se găsesc citate de tipul: *Că adevă giudeșulu între ușe* (înainte uși) N. TEST. 1648, *înna între uși* – l or BIBLIA, 1688) stă. COD. VOR. 134/5. Este remarcabil paralelismul expresiei românești *între ochi*=înaintea ochilor (cf. pentru exemple DA) cu istr. *n-âm vezut đb svit ântre ocl'i*, „n-am văzut lume albă în fața ochilor” (A. Kovačec, *op. cit.*, p. 156).

⁹ Lat. *ante*, devenit *înte* și apoi *între*, păstrat în toate dialectele românești. Cf. CDDE 881, DA, ILR II, 156, 287–288.

¹⁰ *Troaș*, sat, com. Săvișrin, jud. Arad. Cf. I. Iordan, P. Gâstescu, D. I. Oancea, *Indicatul localităților din România*, București, 1974: *Trăoș*, „pășune”. Cf. E. Janitsek, *Toponimia văii superioare a riului Șieu (satele Șieuș, Ruști, Sebiș, Lunca, jud. Bistrița-Năsăud)*, în *Studii și materiale de onomastică*, [București], 1969, p. 126; *Treuști*, „arături și fînațuri”. Cf. M. Oros, *Din toponimia Văii Bistrei (jud. Bihor)*, în *Studii și materiale de onomastică*, [București], 1969, p. 197. Cunoscut și ca apelativ, și ca nume topic: *Terenurile cele mai bune și de obicei de pe lângă casele oamenilor sînt denumite trouașe și livezi*. Cf. I. T. Stan, *Toponime din comuna Sohodol (jud. Alba)*, în *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976, p. 258.

¹¹ Apelativ și toponim. Cf. Iordan, *op. cit.*, p. 23, 522; E. Janitsek, *O clasificare în microtoponimie: Nume topic românești de origine maghiară, în Studii și materiale de onomastică*, [București], 1969, p. 77, vezi și p. 126. Cf. și formele *aoăș*, „fînaț”, *ovașuri de fîn*, *avaș de fîn*, la L. Tamás, *Etyimologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta, 1966, și numele topic *Aoaș*, la E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 172.

Din satul Giurgioana, jud. Bacău, la întrebarea din *Chestionarul II. Casa* al Muzeului limbii române „Cum se numește spațiul dintre vatră sau sobă și peretele din dos unde se culcă adesea copiii și bătrînii” s-a răspuns: „Nu se culcă copiii și bătrînii. E foarte mic, acolo dorm pisicile. Se numește *trihornă*”. E vorba și aici de un compus, în care al doilea element e substantivul *hornă*, variantă a lui *horn* (cf. DA). Cit privește prima parte, considerăm că este prepoziția *între* „în dreptul, lingă” (<lat. *ante*).

Tot V. Bogrea semnalează¹² cuvintele *întrătunul* și *trătunul*, numiri populare (în Transilvania și Bucovina¹³) ale sărbătorii Aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul, care se ține de acei care vor să fie feriți de trăsnet și de foc. În aceste forme el vede, fără nici o îndoială, verbul *întră* „întră” + *tunul* „tunet, adică trăsnetul”, aducînd în sprijinul interpretării sale și exemple analoage ca sens din limba franceză. În ALR II/I MN 112, la întrebarea 2834: „Ce zile și cîte țineți după Paști de nu lucrați și cum le numiți?” s-au dat răspunsuri de felul: *șapte joi nu-i bire să lucrî că-i rău de tun* (punctul 95), dar și: *miercurea dintre tunuri să tem a lucra; zice că le-a trăzni-le* (punctul 272), *joia-ntre tunuri*; *nu-i slobod a lucra atuncea* (punctul 325). De aici pînă la detașarea unei sintagme *între tunuri* și apoi la sudarea ei și refacerea unei forme de singular, prin analogie cu alte nume de sărbători, nu e decît un pas. De aceea, considerăm că și aici avem de-a face cu un compus de tipul prepoziție + substantiv, respectiv *între* (<lat. *inter*) „dintre” + *tun* „tunet, trăsnet”, numele acestei sărbători fiind legat de apariția furtunilor și a descărcărilor electrice de la începutul verii.

O altă formație, necunoscută și neînregistrată în dicționare sau glosare, este *trare* „curte”.¹⁴ Ea poate fi explicată pornind de la *are*, variantă veche și regională a cuvîntului *arie* (cf. DA), „loc neted și bătătorit pe care se treieră cerealele; (p. ext.) curte” și prepoziția *întru* (<lat. *intro*) „în, în interiorul, în cuprinsul”. În sprijinul acestei explicații vine și următorul citat, care atestă vechimea formației: *Grîul nu-l bagă în jînițe pînă nu-l curățasc cu-mblăcie într-are* (= în arie). DOSOFTEI, V. S. februarie 55^v/10.

I. Iordan, referindu-se la numele topice formate din prepoziție + substantiv, constata că aceste grupuri de cuvinte se lexicalizează mai repede decît cele alcătuite din două substantive sau un substantiv și un adjectiv¹⁵. Din materialul publicat în *Toponimia românească* cităm acele nume topice care se încadrează în categoria studiată de noi: *Trapold* (<*într'* + *Apold*), *Trainei* (<*într'* + *arinei*), *Traniș* și *Trainiș* (<*într'* + *ariniș*), *Tîrlișua* (<*într'* + *Ilîșua*), (*Dealul*) *Trevăile* (<*între* + *văi*), *Trîmpoiele* (<*între* + *Ampoiele*) (p. 494).

¹² În DR, IV, 1927, p. 896.

¹³ Cf. MARIAN, S. R. III, 332.

¹⁴ Dragomirești, jud. Maramureș; comunicată de I. Faiciuc. Înregistrată și în *Atlasul lingvistic român pe regiuni* – Maramureș, vol. II, București, 1971, h. 257/234.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 491.

La acestea putem adăuga :

Întrepăraie „finaț și pășune, teren umed” situate între mai multe piriiașe¹⁶; *Trepăreie* „loc cu multe rupturi” <(*în*)*tre* + *păreie*¹⁷; *Tresăpinți* „loc cu iarbă, finaț, livadă”¹⁸, situat la confluența a două ape¹⁹, *Ruginoasa* cu apa *Tresăpinților*.

E posibil ca graiurile populare să cunoască și alte compuse de acest fel, atît nume comune cît și nume topice, în care elementele componente să fie perfect sudate, după cum există posibilitatea ca ele să se formeze și de acum înainte.

Mai 1977

*Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

¹⁶ Cf. E. Janitsek, *Toponimia văii superioare a râului Șteu*, în *Studii și materiale de onomastică*, [București], 1969, p. 136.

¹⁷ Cf. M. Homorodean, *Toponimia satelor Cînciș și Valea Ploștii (jud. Hunedoara)*, în *Studii și materiale de onomastică*, [București], 1969, p. 107.

¹⁸ Săpința, jud. Maramureș; comunicat de P. Neiescu.

¹⁹ Pentru explicarea formării acestui nume topic, cf. *Între Cîncișe*, la M. Homorodean, *o p. ci.*, p. 99.

CU PRIVIRE LA VECHIMEA OPOZIȚIEI /ă/ : /î/ ÎN DACOROMÂNĂ

DE

ANDREI AVRAM

Considerate elemente caracteristice ale vocalismului limbii române, sunetele [ă] și [î] s-au bucurat de o atenție deosebită din partea specialiștilor în fonetica descriptivă și istorică a acestei limbi. În cursul ultimilor ani, discuțiilor consacrate numeroaselor probleme pe care le pun cele două timbre vocalice¹ li s-au adăugat unele care au avut ca obiect problema vechimii opoziției /ă/ : /î/ în dacoromână.

În transcrierea interpretativă a textelor vechi românești, folosirea literelor *ă* și *î* în concordanță cu distribuția sunetelor (fonemelor) corespunzătoare în limba actuală era considerată până nu demult ca de la sine înțeleasă; în introducerile edițiilor de texte se discuta valoarea unor litere ca *ѣ* (în anumite poziții) sau *ѡ* (la finală), dar era acceptată ca dogmă indiscutabilă ideea că, în ciuda absenței unei distincții echivalente pe plan grafic, în limba română veche se distingeau, ca și astăzi (în limba literară), două vocale de timbru neutru, [ă] și [î], respectiv, exista opoziția /ă/ : /î/.

În unele lucrări mai recente se recunoaște necesitatea de a se avea în vedere posibilitatea ca anumite texte vechi să reflecte graiuri în care opoziția /ă/ : /î/ nu exista încă. Atracția exercitată de concepția tradițională este însă cîteodată atît de puternică, încît unii autori sînt înclinați să adere la ea fără să-și justifice adeziunea cu argumente suficiente și trecînd prea ușor peste faptele care pledează pentru concepția opusă. Un exemplu în acest sens ne oferă cartea lui G. Mihăilă consacrată materialului de limbă română dintr-o serie de documente slavone și latine medievale anterioare anului 1521².

Referindu-se la o lucrare a noastră³ în care am susținut că în perioada începuturilor scrisului în limba română cel puțin o parte a graiurilor dacoromâne nu cunoșteau distincția fonetică dintre [ă] și [î] și că opoziția fonologică /ă/ : /î/ nu exista, în acea perioadă, nici în graiurile în care exista, eventual, s u n e t u l [î] — de unde rezultă că literele

¹ În secolul trecut a fost pusă în discuție, printre altele, utilitatea folosirii a două litere pentru a se nota vocalele neutre în ortografia cu litere latine a limbii române; vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 36.

² G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974.

³ *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*. Extras din „Studii și cercetări lingvistice”, XV (1964), fasc. 1—5, București, 1964.

Ѡ și ѡ notau același fenomen vocalic, /ă/ ⁴ —, G. Mihăilă scrie: „Lucrurile ar putea sta într-adevăr așa, dacă *i* ar proveni numai din ($a + n, m$) în elementele latine ale limbii române (*canto* > **cănt* > *cînt*, *campus* > **cămp* > *cîmp*). Dar el provine și din *i*(+*n*), (*r*)+*i* (de ex.: *in* > *în*, *rivus* > *rîu*), prin «posteriorizarea... lui [i]», care-și păstrează același grad minim de deschidere ⁵. În aceste condiții, fiind de acord cu A. Avram că nu în toate graiurile românești se realiza ferm opoziția între /ă/ și /i/, nu putem conchide că acest lucru se poate deduce din studierea fluctuațiilor grafice Ѡ — ѡ” ⁶.

Din pasajul reprodus reiese că, după G. Mihăilă, părerea susținută de noi ar putea fi, eventual, luată în considerație numai dacă [i] actual nu ar proveni și din [i]; socotind că nu mai este nevoie să se demonstreze caracterul închis al vocalei apărute în locul mai vechiului [i], autorul crede că *r*[i]*u* nu s-a putut transforma decît în *r*[ă]*u*. Ipoteza aceasta a fost avută în vedere în lucrarea noastră citată ⁷, unde am arătat însă motivele care ne împiedică să o acceptăm. Fără a relua întreaga argumentare, ne mulțumim să menționăm că, admitînd, împotriva părerii tradiționale, existența fazei *r*[ă]*u* = *rîu* în secolul al XVI-lea (alături de faza cu [i] menținut) — și deci trecerea lui [i] la [ă], nu la [i] —, ne întemeiem nu numai pe faptul că vocala centrală din *rîu* este notată cu ajutorul aceleiași (sau acelorași) litere ca și [ă] din *rău*, ci și pe constatarea că [ă] ca echivalent al unui [i] original apare și în unele graiuri actuale. Am citat în alt loc ⁸ exemplul *r*[ă]*u*; este, poate, util să precizăm că [ă] provenit din [i] se întilnește și în alte contexte, nu numai după consoana fostă în trecut — și rămasă pînă astăzi, în unele cazuri — o vibrantă „forte” (vocala centrală semideschisă apare, de exemplu, în *z*[ă]*uă* = *ziuă* ⁹). Date fiind fonetismele de acest fel, constatarea că un anumit text reflectă un grai în care s-a produs transformarea lui [i] în vocală centrală (de timbru neutru) nu poate fi invocată ca argument în favoarea părerii că această vocală era [i] și nu [ă]. Nu avem nici un motiv să credem că litera Ѡ din cuvintele *rîu* și *bărbat*, într-un document din 1520 (ѠѢѢѢ ѢѢѢѢѢѢ ¹⁰), a fost folosită pentru a se nota două foneme distincte, neglijîndu-se deosebirea dintre *răul* (cu aceeași vocală ca în *bărbat*) și *rîul* (dacă ar fi existat, această deosebire ar fi putut să fie redată în scris, cu mijloacele oferite de alfabetul chirilic, așa cum a fost ea redată

⁴ *Ibidem*, p. 73 (aici se găsește pasajul la care trimite G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 185; vezi și p. 133 a lucrării noastre: „Din punct de vedere fonetic, fonemul /ă/ se realiza, probabil, și ca [ă], și ca [i], dar nu este exclus ca în unele graiuri să nu fi existat nici distincția fonetică corespunzătoare, astăzi, opoziției /ă/ : /i/”).

⁵ Cuvintele *in* și *rivus* nu pot fi puse la un loc. În primul vocala era [I], care sau a dispărut (cum admit, se pare, cei mai mulți cercetători; vezi, de exemplu, trimiterile din *Contribuții*... , p. 116, nota 105) — [I] actual este deci protetic —, sau a evoluat astfel: [I] > [e] > [ă] > [i] (explicație dată de Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, [București], 1968, p. 395—396). Indiferent de explicația adoptată, nu poate fi vorba de o posteriorizare cu menținerea aperturii minime.

⁶ G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 185. Autorul adaugă, în nota 3 de la aceeași pagină: „De aceea ni se par cu atît mai neconvîngătoare statisticile sale din articolul *Grafia chirilică și problema opoziției /ă/ : /i/ în dacoromâna din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea* (SCL, XXIV, 1973, nr. 1, p. 7—25)”.

⁷ *Contribuții*: ... p. 55—58.

⁸ *Ibidem*, p. 50.

⁹ Vezi ALR II, s.n., vol. III, h. 760—763; vol. V, h. 1312 și 1313.

¹⁰ G. Mihăilă, *op. cit.*, s. v. *rîu*.

în textele de mai tirziu); dimpotrivă, avem suficiente motive să credem că *rău(l)* și *riu(l)* erau omofone în secolul al XVI-lea, ca în unele graiuri actuale, și că folosirea aceleiași litere în ambele cazuri este reflexul normal al identității segmentelor fonologice în cauză.

În ce privește modul de utilizare a celor două litere chirilice menționate mai sus, se înțelege că aici ne interesează nu fluctuația $\mathfrak{K} \sim \mathfrak{L}$ în sine, ci faptul că în textele caracterizate prin această fluctuație ea apare atît în cuvinte ca *rău*, cît și în cuvinte ca *riu*, ceea ce înseamnă că segmentul vocalic corespunzător lui /i/ din limba literară actuală nu este notat altfel decît /ă/. În contrast cu identitatea grafică întîlnită în cele mai vechi texte, la un moment dat se poate observa începutul unei diferențieri: una dintre cele două litere este folosită mai ales pentru a nota pe /ă/, iar cealaltă pentru a nota vocala corespunzătoare lui /i/ actual. Diferențierea — care are aspectul unei reguli aproape fără excepție în unele texte posterioare secolului al XVI-lea : $\mathfrak{L} = /ă/$, $\mathfrak{K} = /i/$ ¹² — poate fi pusă în evidență cu ajutorul statisticilor și ea este, fără îndoială, o consecință a constituirii opoziției /ă/ /i/.

Explicația dată de G. Mihăilă notării în același fel a vocalelor centrale din cuvinte ca *rău* și *riu* este următoarea: „În scrierea mediobulgară, cele două litere $\mathfrak{L}$ și $\mathfrak{K}$ au ajuns să desemneze același sunet... Or, cum sunetul bulgar *ă* (notat atît $\mathfrak{L}$, cît și $\mathfrak{K}$, pînă în 1945) se află între *ă* și *î* românesc — primul fiind mai deschis, iar al doilea mai închis —, ambele litere (de fapt, toate trei, dacă adăugăm și pe $\mathfrak{L}$) au ajuns să fie utilizate în Țările Române în paralel, atît pentru redarea unuiu, cît și a altuia dintre cele două sunete (foneme) românești”¹². Dacă am accepta, însă, această explicație, ar rămîne fără răspuns întrebarea de ce, tocmai după ce se formase o tradiție a scrisului în limba română, în cadrul căreia — conform opiniei lui G. Mihăilă (împărtășită și de alți cercetători) — $\mathfrak{L}$ și $\mathfrak{K}$ aveau cîte două valori, s-a trecut la folosirea acelorași litere cu cîte o singură valoare. După părerea noastră, echivalențele de tipul $\mathfrak{M}\mathfrak{L}\mathfrak{M}\mathfrak{L} = \mathfrak{M}\mathfrak{K}\mathfrak{M}\mathfrak{L} = \mathfrak{M}\mathfrak{L}\mathfrak{M}\mathfrak{K} = \mathfrak{M}\mathfrak{K}\mathfrak{M}\mathfrak{K}$ au încetat să existe ca urmare a unui fenomen petrecut în fonologia dacoromânei: scindarea lui /ă/ în două foneme, /ă/ și /i/.

În sprijinul interpretării sale, G. Mihăilă menționează două fapte.

Primul — „Există numeroase cazuri în care cele trei litere $\mathfrak{K}$, $\mathfrak{L}$ și $\mathfrak{L}$ redau, toate, sigur pe *ă* românesc”¹³ — nu constituie un argument; că rom. /ă/ este notat astfel (în primele texte românești și în documentele slave anterioare) se știe foarte bine și nimeni nu a contestat valoarea sigură de /ă/ a celor trei litere.

Al doilea fapt adus în discuție este următorul: „Între cuvintele înregistrate de noi există cîteva cazuri în care $\mathfrak{K}$, $\mathfrak{L}$ și $\mathfrak{L}$ notează pe *î*, ca dovadă că în unele și aceleași cuvinte sau în derivate alternează cu $\mathfrak{L}$, în documente moldovenesti, sub influența scrierii slave răsăritene”¹⁴. Altfel spus, cele cîteva cazuri în care lui /i/ din limba actuală îi corespunde $\mathfrak{L}$ în unele documente scrise în Moldova ar dovedi valoarea de /i/ a lite-

¹¹ Cf. p. 22–24 din articolul nostru menționat în nota 6.

¹² G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 184–185.

¹³ *Ibidem*, p. 185–186.

¹⁴ *Ibidem*, p. 187.

ZUR KENNTNIS DES RUMÄNISCHEN IN WESTEUROPA UM 1600. MEGISER UND BOTERO

VON

EUGENIO COSERIU

1. In meinem Aufsatz *Die rumänische Sprache bei Hieronymus Megiser (1603)*, *SCL*, XXVI, 1975, SS. 479—480, hatte ich angenommen, die vier rumänischen Wörter, die in z.T. ziemlich entstellter Form bei H. Megiser, *Thesaurus Polyglottus*, Frankfurt, 1603, erscheinen (*apa*, „aqua“, *Zeul*, „Deus“, *callo*, „equus“, und *pa*, „panis“), seien die ersten in Westeuropa als solche in einem gedruckten Werk belegten rumänischen Wörter, und hatte die Vermutung geäußert, daß Megiser sie von einem Informanten haben konnte. Beides hat sich nun als voreilig erwiesen.

Dabei hatte ich allerdings von den eher lateinischen als rumänischen Wörtern, die schon 90 bzw. 52 Jahre vor dem *Thesaurus* von Megiser bei Laski und bei Lazius erscheinen, bewußt absehen wollen. Beim österreichischen Arzt und Historiker W. Lazius, *Commentariorum Reipubl. Romanae illius, in exteris prouincijs, bello acquisitis, constitutae, libri duodecim*, Basel, 1551, S. 1079 (Lib. XII, Sectio prima, Cap. VI), werden nämlich als „walachisch“ *Stis Romanè*? [d.h. *știi românește*?], mit *scis Romanè* übersetzt, und *Suffla* [d.h. *suflă*] aufgeführt¹. Wenn man von den im Lateinischen und im Rumänischen beinahe gleichlautenden *Suffla* — *suflă* absieht, ist nun in diesen drei Wörtern eigentlich nur *t* in *Stis* auch tatsächlich rumänisch. Ähnliches gilt für *Occide* [d.h. rum. *ucide*], das Ioannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, 1666, S. 286, nach „Ioannes Lasicius“ mit der gleichlautenden lateinischen „Übersetzung“ *Occide* anführt².

2. Aber auch wenn man diesen rumänisch-lateinischen Wörtern nicht Rechnung trägt, sind die in Megisers *Thesaurus* aufgeführten „walachischen“ Formen nicht die ersten in Westeuropa und in einem gedruckten Werk als solche belegten rumänischen Wörter. Bei der Aufstellung meiner Vermutung war mir nämlich ein auf Cl. Isopescu zurückgehender Hinweis von A. Armbruster (*Romanitatea Românilor. Istoria unei idei*, Bukarest, 1972, S. 126) auf den italienischen Geographen Giovanni Bo-

¹ „Vbi enim quis in huius generis hominem incidit Germanus uel Hungarus [Lazius spricht von den Siebenbürger Rumänen], his mox eum uerbis conuenit Vualachus: *Stis Romanè*? hoc est, *scis Romanè*. ita similiter ijdem, ut de armatura uestitūque Romano ueteri, quibus etiamnun utuntur, taceam, *Suffla* proferunt; cum, ut ignem excitet, quempiam hortantur“.

² Ioannes Lasicius ist höchstwahrscheinlich der Pole Jan Laski (1456—1531), Erzbischof von Gnesen (Gniezno), und Laskis Werk, auf das sich Lucius bezieht, ist vermutlich dessen *Oratio ad P. M. Leonem X, in obedientia nomine Stigismundi I, regis Poloniae, praestita*, Rom, 1513 (und Krakau, 1514). Lucius, S. 285, zitiert auch die drei von Lazius aufgeführten Wörter, jedoch ohne Angabe des Werkes und das dritte Wort in der Form *Suffla*.

tero entgangen. Bei Botero (1540? – 1617) werden in der Tat schon am Ende des 16. Jahrhunderts einige rumänische Wörter als solche aufgeführt, und zwar im ersten Teil seines damals berühmten und sehr erfolgreichen Werkes *Delle [bzw. Le] Relationi Universali*³. Mehr noch: drei der vier rumänischen Wörter Megisers (*apa, callo, pa*) gehen offensichtlich direkt oder indirekt auf Botero zurück, denn sie erscheinen bei dem italienischen Gelehrten genau in derselben Form; cf. die Ausgabe Ferrara, 1592 (*Delle relationi universali*, 1a. Parte), S. 175: „Mostrano [i Vallacchi] di tirare origine da' Romani nel loro parlare, perche ritengono la lingua Latina, ma piu corrotta, che noi Italiani. Chiamano il cauallo, callo; l'acqua, apa; il pane, pa”.

3. Bei Armbruster, *l. cit.*, geht dieser Passus aus Botero nach „pane, pa” folgendermaßen weiter: „le legne, lemne; l'occhio, occel; la donna, mugier; il uino, uin; la casa, casa; l'huomo, huomen”. Armbruster, der das Zitat aus den uns nicht zugänglichen *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento* von Cl. Isopescu, Bukarest, 1929, S. 61, übernimmt, sagt nicht, auf welche Auflage der *Relationi* sich Isopescu bezieht. Wahrscheinlich handelt es sich um die Ausgabe Turin, 1601, die Isopescu auch in seinem Aufsatz *Antiche attestazioni della latinità dei Romeni, Atti del I Congresso Nazionale di Studi Romani*, Rom, 1928, nachgedr. in C.I., *Saggi romeno-italo-ispatici*, Rom, 1943, anführt. In diesem Aufsatz (*Saggi*, S. 19) erscheint in der Tat genau dasselbe Zitat aus Botero. Isopescu schreibt darin ferner (S. 21), daß G. Rosaccio in seiner *Geografia*, Venedig, 1599, die erste Auflage des Werkes Boteros zitiert und nur drei rumänische Wörter aufführt: *callo, apa* und *pa*. Er scheint also zu glauben, daß der Passus seit der ersten Auflage der *Relationi* so wie von ihm angeführt lautete. Dies ist jedoch nicht der Fall. Im Gegenteil: die Ausgabe 1601 scheint vielmehr, wenn sie tatsächlich den Passus in der von Isopescu angeführten Form enthält, eine Ausnahme zu sein. Die heute äußerst seltene erste Auflage des Werkes Boteros (*Delle relationi universali*, Prima parte, Rom, 1591) wurde auf meine Bitte in der Universitätsbibliothek von Santiago de Compostela von Prof. Constantino García eingesehen, der mir freundlicher-

³ In nur handschriftlich überlieferten bzw. erst viel später veröffentlichten Werken oder Briefen erscheinen bekanntlich auch andere rumänische Wörter vor 1600. Sehr früh belegt Nicolaus Machinensis, wenn auch indirekt, das rumänische Wort *drac*. Er wußte nämlich offensichtlich, daß dieses Wort „Teufel” bedeutet, denn er schreibt: „Horum tyrannum Draculum nomine, quo ipsi Demonem appellat. . . captivum vidimus”. Seine *Historia Gothica* (auch als *De Bellis Gothorum* angeführt), schon vor 1475 geschrieben, blieb jedoch im Manuskript; cf. G. Bonfante, *Studii romeni*, Rom, 1973, SS. 317–318, und A. Armbruster, *op. cit.*, SS. 54–55. Bei François de Pavie, Baron de Fourquevaux (1563–1611), *Relation d'un voyage fait l'an MDLXXXV aux Terres du Turc*, erscheint das rumänische Wort *prepelîşă*, „Wachtel” (in der Form *perpelissa*); cf. M. Holban, Hrsg., *Călători străini despre ţările române*, III, Bukarest, 1971, S. 184. Auch das Werk von Fourquevaux blieb jedoch im Manuskript und wurde erst von N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, I, Bukarest, 1895, SS. 34–39, in Auszügen bekannt gemacht. In Briefen belegt der italienische Mönch Hieronymus Arsengo (z. T. aufgrund von Auskunft von Fra Celestino Veneto) 1581 und 1582, wenn auch in einer latinisierten und italianisierten Form, die rumänischen Wörter *domn* und *doamnă*: „il domno di Valaccia”, „la Domina di Valacca [sic]”, „una lettera . . . alla Domina”; cf. P. Fr. Eusebius Fermendziu, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799* (= *Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, XVIII), Zagrabiae, 1887, SS. 9–10. Zu den von Poggio Bracciolini, Francesco della Valle und Pierre Lescaplier belegten Wörtern, cf. meinen in 1. angeführten Aufsatz, *l. cit.*

weise auch eine Fotokopie der betreffenden Seiten zukommen ließ, und diese enthält ebenfalls nur die drei w.o. angeführten Wörter; auch lautet der ganze Passus (bis auf *da i* statt *da'* und *più* statt *piu*) in dieser ersten Auflage (S. 81) genau wie in der o.a. Auflage Ferrara, 1592. Ebenso in den Auflagen Vicenza, 1595 (*Relationi universali*, S. 48) und Venedig, 1599 (*Le Relationi Vniversali*, Parte I, vol. I, Lib. I, S. 96). Andere vor 1601 erschienene Auflagen (Bergamo, 1594; Rom, 1595; Venedig, 1596; Venedig, 1597; Venedig, 1600) waren mir nicht zugänglich. Jedoch erscheint der gleiche Passus auch in der postumen Ausgabe Venedig, 1622 (*Le Relationi universali*, Parte I, vol. I, S. 82) immer noch wie in der ersten Auflage. Handelt es sich bei der von Isopescu angeführten Auflage um eine von jemand anderem erweiterte Ausgabe von Boteros Werk?

4. Auf jeden Fall kann man annehmen, daß Megiser — wenn er das Werk Boteros direkt gesehen und seine Information nicht etwa aus Rosaccios *Geografia* bezogen hat — eine Ausgabe benutzt hat, die nur die drei o.a. Wörter enthielt (vielleicht die in Köln, 1596 erschienene deutsche Übersetzung). Damit ist auch die Frage der Quelle Megisers zumindest für diese drei Wörter gelöst, und das Problem bleibt nur noch für das vierte, allerdings in historischer Hinsicht sehr wichtige Wort *Zeul* bestehen.

Mai 1977

Universität Tübingen

RELATIA — DIMENSIUNEA ESENȚIALĂ A SINTAGMEI

DE

D. D. DRAȘOVEANU

Abrevierile. L = lexem; cL = conținutul lexemului (sensul lexical); eL = segmentul de expresie al lexemului; R = relația; cR = conținutul relației; eR = segmentul de expresie al relației; Rc = relație coordonantă; Rs = relație subordonantă; St = sintagmă; Stc = sintagmă coordonativă; Sts = sintagmă subordonativă; T = termen; cT = conținutul calității de termen (a lexemului); eT = (eventualul) segment de expresie al cT ; Ta și Tp = termenul anterior, respectiv posterior, când R este un Rc ; Tr și Ts = termenul regent, respectiv subordonat, când R este un Rs .

0. Postulate. (1) Adoptăm termenul *sintagmă* în accepția de structură binară¹. (2) Cuprindem sub St nu numai o Sts ², ci și o Stc ³. (3) Pe cele două poziții ale T -ilor se află nu părțile de propoziție sau propozițiile, ci lexemele⁴. (4) St este u n i t a t e a — și minimală, și maximală — a sintagmaticii, categoria ei generală, care-și subordonează, ca specii, și propoziția, și fraza, acestea, reduse la condiția lor necesară dar suficientă, nefiind decât p a r t i c u l a r i z ă r i ale St ⁵; în consecință, nici propoziția, nici fraza nu pot justifica instituirea, pe baza lor, a unor niveluri superioare celui al St . (5) R dintre T -i, cunoscând ea însăși solidaritatea $cR - eR$, respectiv sensul *relațional* și gramatematic (= morfemele de relație + conectivele), reprezintă o e n t i t a t e a St , entitate ce deține, ca și lexemele, o distanță în lanțul vorbirii, egală cu lungimea gramatemei (vezi [4]); de aceea, în reprezentarea structurii unei St , se cere introdus, alături de T -i⁶, și simbolul R : $T + R + T$.

1. În cele de mai jos, ne propunem să arătăm că R nu este numai organizatorul — co- sau subordonant — al T -ilor⁷, ci însuși c r e a t o r u l valorii de T a lexemelor.

2. Analiza sintagmei poate fi întreprinsă, între eventual altele, din două perspective: din a organizării ei lineare, $T + R + T$ (vezi 2.1.), și din cea a planurilor conținut-expresie (vezi 2.2.).

2.1. La analiza din primul unghi, o problemă par a o pune, în anumite situații, *identificarea* lui R (vezi 2.1.1.) și *disocierea* (desprinderea) sa de un anumit T (vezi 2.1.2.).

¹ [8], p. 230.

² *Ibidem*.

³ Vezi motivarea în [5], 5.3.

⁴ Vezi [4], p. 159—161.

⁵ *Ibidem*.

Se subînțelege, afirmația nu privește enunțurile neanalizabile, propozițiile nominale, transpunerile ...

⁶ În [6], p. 616 ș.u., doar T și T' .

⁷ Despre R ca organizator al termenilor, vezi [5], p. 30.

2.1.1. Cînd R este un morfem, Rs , el, uneori, nu este identificat : de ex., *casa vecinului* este considerată o sintagmă „în care termenii se combină direct”, spre deosebire de sintagmele cu „cuvinte conective”⁸. Astfel de combinații directe ale T -ilor au loc, dar numai în „juxtapunere”⁹, unde R , într-adevăr, nu există. În aceste situații, lipsa lui R este suplinită, din partea vorbitorului, de cea mai probabilă asociație a sensurilor (cL) : în *va pleca mâine acolo*, nu punem în legătură pe *mâine* cu *acolo*, deși există structura „adverb + adverb”, ei pe fiecare cu verbul. Nu acesta este însă cazul exemplului de mai sus (*casa vecinului*), unde există un R , un Rs -morfem (*-lui*¹⁰), îndreptățit la un tratament egal cu al unui Rs -conectiv; ca dovadă, comparăm două Sts : (a) *solzii peștilor* și (b) *solzii la pești*; dată fiind identitatea de conținut dintre (a) și (b), diferența dintre acestea se reduce la eR : R -morfem, R -conectiv, respectiv *-lor*, *la*.

2.1.2. Analiza, din același unghi, a sintagmei impune apoi *disocierea* lui R de T -i, disociere necesară, dată fiind structura unei St , și utilă (vezi 4.). Pentru Rc problema nu se pune, acesta ocupînd o poziție neutră față de T -i. Se pune însă pentru Rs , care se află în „aderență”¹¹ cu Ts , constituindu-se împreună cu acesta într-o funcție¹²; de aceea, operația comportă : (a) învingerea aderenței dintre Rs și Ts , cînd Rs este un morfem aglutinat (ex. *-lor* din *peștilor*), aceasta însemnînd, practic, deglutinarea lui; (b) scăderea morfemului de relație¹³ (Rs) din structura lexemului aflător pe poziția Ts ; (c) în consecință, acceptarea că Ts este ceea ce rămîne după această scădere : fie rădăcina, fie tema¹⁴, luată adică împreună cu sufixele, derivative sau categorial-opoziționale¹⁵, rămase.

Notă : Cînd Rs este un conectiv, pe poziția Ts rămîne întreg lexemul, morfelele acestuia neavînd, tocmai din cauza conectivului, nici o valoare relațională : de ex., un atribut realizat prin „prepoziție + substantiv în genitiv” nu este („deloc”) genitiv, ci („exclusiv”) prepozițional.

Într-un cuvînt, disocierea în discuție înseamnă renunțarea — pentru durata analizei — la categoriile „parte de propoziție (subordonată)” și „propoziție subordonată”, ca la unele a căror structură „ $Rs + Ts$ ” tocmai unește pe Rs cu Ts .

2.2. Secționăm, din al doilea unghi anunțat, Sts *solzii la pești*; numărăm, în planul expresiei, 3 segmente, iar în planul conținutului, 5 elemente (sensuri)¹⁶, și acestea fiind *discrete* :

(1) eL *solzii* $\leftrightarrow$ cL „solzii”

(2) eRs *la* $\leftrightarrow$ cRs „la”

⁸ [6], p. 118–119.

⁹ Este vorba de juxtapunerea autentică (= imposibilitatea conectivului) și nu de ceea ce am numi *pseudo juxtapunere* (= conectiv suprimat).

¹⁰ Pentru rolul de morfem cazual al articolului, vezi [1].

¹¹ Vezi [5], p. 28 și nota 8.

¹² Vezi [5], p. 29.

¹³ Vezi [3].

¹⁴ Vezi în [4], 1.0.1., motivele pentru care nu preluăm termenii „morfem radical” și „morfem tematic”.

¹⁵ Vezi [3].

¹⁶ Situația este aceeași și într-o *Stc*.

- (3) eL *pești* ↔ cL „pești”
 (4) eTr Ø ↔ cTr „obiect posedat” (dublind cL „solzi”)
 (5) eTs Ø ↔ cTs „posesor” (dublind cL „pești”).

Notă. L , element specific nivelului lexical, reprezintă la nivelul gramatical elementul vechi, asigurând legătura între aceste niveluri; specifice nivelului gramatical sint R și valoarea de T -i a L -elor (vezi, pe larg, [4], p. 159).

Constatăm că, dintre cele 3 sensuri *gramaticale*, cTr , cTs , cRs , singurul aflător în solidaritate cu un segment de expresie este cRs , lui cTr și lui cTs nerevenindu-le vreunul.

3. Semnificații. 3.1. Cunoșcând doar el solidaritatea respectivă, nu m a i R constituie, la nivelul gramatical, o entitate.

3.2. cTr și cTs nu sint decât *reflexe* ale lui R , *extrinsece* lexemelor; cT este deci conceptul care e *m* a n ă de la R , dublind un cL . (Despre o dinamică în acest sens vezi 5.)

Observație. În sensul etimologic al cuvintului *ipostază* (= „qui est placé en dessous”, vezi [2] s.v. *hypostase*), L este ipostaza lui T și nu invers, potrivit cu o eventuală imagine la care ar putea conduce sensul uzual al cuvintului respectiv.

3.3. Întrucît nu R rezultă din prezența T -ilor, ci T — *i* i (cit. valoarea de T -i a L -elor) *r e z u l t ă* din prezența lui R , cR nu este nici decum un punct de incidență între cTr și cTs : în A *fiindcă* B , „fiindcă” (cR) este singurul care ne spune că necunoscuta lexicală B (cL) este „cauza” (cTs) — cunoscută.

3.4. În orice St , Stc sau Sts , T -ii fiind doi și numai (cite) doi, R nu poate fi decât unul și, de aceea, numai o *d a t ă* marcat: în însăși sintagma predicativă, R (Rs) se realizează exclusiv prin morfemul de acord verbal, nu și prin morfemul, desinența, de nominativ, acesta nefiind decât condiția contractării, în respectiva Sts , ca Tr , a lexemului — substantiv sau pronume (vezi [3], p. 73).

3.5. Date fiind cele de mai sus, R ne apare firesc ca *a u t o n o m*; această autonomie se confirmă prin excluderea de către cR — semnificativ, nu a unui cT , ceea ce ar însemna, absurd, excluderea propriului reflex, ci, adevărindu-se cele de sub 3.1. și 3.2. — a anumitor cL . Ilustrative în acest sens sînt *i n c o m p a t i b i l i t ă ț i l e* și *p l e o n a s m e l e* care se pot produce la întîlnirea dintre cR și cL . Incompatibilități: ex. *locul cînd ... , a se preta pe ...*; pleonasme cR — cL : ex. ... *către direcția, ... pentru scopul*; cL — cR : ex. *opoziția contra ... , a suprapune pe ...* ș.a.

Observație. Opoziții (terminologice) ca *semantem* — *morfem* sau *cuvinte cu sens deplin* — *unelle* (uneori *simple* (?) *unelle*) *gramaticale* reflectă discriminări ce nărimalizează *semantica gramaticală*.

4. Disocierea lui Rs de Ts este nu numai necesară (descrierii unei St , vezi 2.), ci și *u t i l ă*, prin unele perspective pe care le deschide.

4.1. Consecință a celor de sub 2.1.2. și 2.2., dar și răspuns unui deziderat, funcțiile — inclusiv predicatul și subordonatele — se vor putea defini prin categorii *o m o g e n e*, și anume prin *l e x e m e*, ca singura entitate din afara lui R , în cadrul unei St ; atributul substantival prepozițional, de ex., este *substantivul* subordonat de o prepoziție unui (alt) *substantiv*. (Despre predicat și propozițiile subordonate definite prin lexeme, vezi [4], p. 160.)

4.2. În interpretarea funcțiilor, cR , recunoscându-i autonomia, trebuie apărât, sustras eclipsării lui de către cL ; de pe această poziție interpretând, în cadrul rilor unor funcții se modifică. De ex., în *s-a născut în orașul... / în anul...*, nu am avea complemente diferite, de loc și de timp, căci „locul”, respectiv „timpul” sînt cL , ci unul singur, intrucît „în” rămîne același cRs (= „conținerea”); la rindul lor, cele două cL sînt dublate de același reflex „continens”¹⁷ (cTs). De redus la unul singur, cu același spor de abstractizare, sînt, ca un alt exemplu, complementele construite cu *de la* — *pînă la* : *a călătorit de la B pînă la C, a trăit de la 1850 pînă la 1889*.

4.3. Tratarea unor grupuri ca în ipoteza, în cazul, cu condiția ș.a. drept locuțiuni prepoziționale (Rs) — în loc de funcții ($Rs + Ts$) circumstanțiale — se blochează la un adjectiv ocurent (în cazul acesta), cărui adjectiv nu-i este proprie, drept cR , decît „inerența” (eR , acordul), iar aceasta e x c l u d e „circumstanța”.

5. În ce privește dublarea celor doi cL cu cite un cT , se poate identifica o dinamică (abstracție făcînd de succesiunea rulării producerii componentelor sintagmei ca elemente ale lanțului). Această dinamică se deosebește de la Sts la Stc .

5.1. În Sts , este generat — de către $Rs - cTs$, care dublează, u n i l a t e r a l, un anumit L , și anume pe acela cu care Rs se află în aderență, iar cTs , la rindul său, își reclamă a n t i n o m u l, care, cTr , devine dublantul celui alt L . În exemplul analizat : de la cRs — „posesia”¹⁸, la cTs — „posesor”, iar de la acesta, la cTr — „obiect posedat”. (Și în *proprietarul casei*, „casa” este „posesor” — „casa are un proprietar” — și nu „obiect posedat”, cum se consideră în [7, II], p. 121—122).

5.2. În Stc , al cărei R , Rc , este nonaderent și unde cTa este identic cu cTp — de aci și posibilitatea inversării lexemelor —, cei doi cT sînt generați b i l a t e r a l și s i m u l t a n, dublînd cei doi cL . În *A dar B*, și *A*, și *B* sînt — egal — adversativi.

Notă. Deosebirea de aici, dintre 5.1. și 5.2., o adăugăm celor descrise în [5], ca o altă notă distinctivă Rs/Rc .

BIBLIOGRAFIE

- 1 COTEANU, ION, *Contribuții la teoria articolului*, în SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 17—44.
- 2 DAUZAT, ALBERT, DUBOIS, JEAN, MITTERAND, HENRI, *Nouveau dictionnaire etymologique et historique*, Paris, Larousse, [1964].
- 3 DRAȘOVEANU, D. D., *Categorile gramaticale de relație și de opoziție ale limbii române*, în CL, XX, 1975, nr. 1, p. 67—79.
- 4 Idem, *Sens relațional și gramatem — conținut și expresie la nivelul gramatical al limbii*, în CL, XXI, 1976, nr. 2, p. 153—163.
- 5 Idem, *Coordonarea/subordonarea — o diviziune dihotomică*, în CL, XXII, 1977, nr. 1, p. 27—32.
- 6 *Elemente de lingvistică structurală*, redactor responsabil I. Coteanu, Editura științifică, București, 1967.
- 7 *Gramatica limbii române*, Academia Republicii Populare Române, ed. a II-a, București, 1963.
- 8 *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971.

Mai 1977

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

Vezi [2], s.v. **conținr*, „du lat. *conținere*, refait en **conținere*”.

oționalizăm (= substantivizăm) sensul relațional „la”, pentru vehicularea lui în formul-.

ÉTYMOLOGIES ROUMAINES

PAB

MARCEL FERRAND

ISCA¹

Il faut, pense-t-on sans doute, que les raisons en faveur de l'origine slave de *isca* soient bien fortes, pour que celle-ci, malgré le -a au lieu du -i attendu, soit considérée comme ne faisant pas de doute². Or, il n'en est rien :

1. Sémantiquement, l'étymologie donnée pour *isca* (du bg. *iskam* « désirer ») est très contestable. *Isca*, c'est « faire naître, provoquer subitement » ; *a se isca*, « apparaître, se manifester subitement » (cf. DEX). Il est évident que l'on n'arrive pas directement de l'idée de « désirer » à celle de « faire naître ». C'est en raison de cette difficulté, semble-t-il, que l'on invoque du reste plutôt l'expression impersonnelle *iska mi se* « éprouver une envie » (littéralement : « cela se désire à moi ») dans laquelle l'idée de soudaineté est plus apparente (cf. DA). En fait, si *iska mi se* « avoir envie » au lieu de *iskam* « désirer » permet de se rapprocher quelque peu de *isca*, le gain est négligeable. L'idée de soudaineté n'arrange rien : qu'on le veuille ou non, « avoir envie », c'est toujours « désirer » ; or, « désirer » n'est pas « faire naître, provoquer ».

2. Une difficulté plus grande encore de l'étymologie slave consacrée de *isca* est sa difficulté phonétique. Apparemment, *iskam* est l'exacte réplique de *isca*. Seulement, il y a la variante *iesca*, bel et bien attestée : comment expliquer *iesca* à partir de *isca* ?³

En présence d'un verbe en -a comme *isca*, qui, par définition, ne peut venir du slave, on doit penser à une possible formation dénominale, comme pour *păstra* et *reteza*. Précisément, ainsi que l'avait déjà suggéré

¹ L'idée de faire dériver *isca* de *tască* nous est venue spontanément ; ce n'est qu'une fois l'article terminé que nous nous sommes aperçu que Tiktin nous avait devancé (cf. ci-dessous). Dieu merci, il restait encore du travail à faire après Tiktin, car, comme le démontre le sort réservé à son étymologie, il ne suffit pas d'avoir l'idée, encore faut-il aller jusqu'au bout de la démonstration. Excepté la mention de Tiktin, il n'y avait rien, par conséquent, à changer à ce que nous avons fait.

² I. Pătruț fait le point sur ce problème dans « Romanoslavica », IX, 1963, p. 16. Selon lui, on peut dire qu'aucun, ou presque, des verbes roumains d'origine slave prétendument en -a n'a d'étymologie sûre. Sur les 18 verbes de ce type avancés par A. Lombard, un seul, selon I. Pătruț, est d'origine slave certaine : *isca*.

³ Variantes de *isca* selon DA : *iesca* (cf. Polizu, 1857 ; P. Maior) ; *intiesca* (cf. Dosof-teiu, 1680). La forme *iesca* a priori apparaît comme plus ancienne que la forme *isca*, ce qui est conforme à l'étym. *tască* > *isca*, qui fait ressortir — cf. ci-dessous — *iesca* comme une étape intermédiaire. L'adjonction de *in-* ne pose pas de problème, mais on peut souligner qu'elle est fréquente, précisément, dans les verbes dénominaux ; cf. DR, IV, 1924–1926, p. 689 et ss.

H. Tiktin, il semble que *isca* soit lui aussi une création, que l'on est tenté de qualifier de « banale », à partir d'un terme concret, populaire : *iască* « amadou »⁴.

Phonétiquement, **iasca* < *iască* + *a* donne normalement *isca*, en passant par la forme intermédiaire *iesca*. Les exemples de *ia* en position prétonique donnant *ie*, puis *i*, ne manquent pas : *yamurluk* > *iamurluc* > **iemurluc* > *imurluc*; *yeniceeri* > *ianicer* > *ienicer* > *inicer*; *javiti** > *ievi* > *ivi*⁵.

Quant au sens du verbe ainsi reconstitué, chacun sait que l'amadou est une matière qui a la propriété de s'enflammer facilement; il a joué sans doute un rôle important autrefois, puisque c'est avec des mèches d'amadou que l'on confectionnait les briquets, à une époque, en outre, où les allumettes étaient encore rares. *A *iasca* a du signifier à l'origine, par conséquent, « allumer », « enflammer », soit « avec un briquet d'amadou », soit « comme l'amadou » (d'où *a se *isca* « s'enflammer comme l'amadou », c'est-à-dire « aisément et brusquement »)⁶. On peut ainsi estimer que **iasca* — *isca* a été dès sa création un synonyme, particulièrement concret et expressif, de *aprinde*. Or, *aprinde* « allumer, enflammer » prend naturellement, par définition, le sens de « provoquer, déclencher »; au sens figuré, indiquent DA et DLRL, *a aprinde*, c'est « a face să se ivească în mod impetuos, a deștepta »; *a se aprinde* : « a izbucni », cf. les exemples : *Se aprinse gîlceava*; *Mî-ai aprins pofta de însurat* (Creangă); *Răscăla s-a aprins iar* (Sadoveanu). Il est certain que dans son emploi moderne *sca* est resté très proche encore du sens figuré de *aprinde*, comme en témoigne le tableau comparatif ci-dessous⁷ :

A aprinde
a se aprinde (sens fig.) :
 Exemples-types :
S-a aprins o gîlceavă
 o răscăla
 « A izbucni, a se produce
 — despre sentimente, pasiuni » :
Aprinzîndu-se Traian de mînie

A isca,
a se isca :
 Exemples analogues :
S-a iscat o ceartă
 o sfadă
 un război
*S-a iscat o ură*⁸

⁴ « Zu *iască* also eig. „entzünden“, vgl. *iniesca* (*a să*) ». H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. II, Bukarest, 1911. L'étymologie de Tiktin est bien laconique, comme on le voit; restait à montrer notamment comment on est passé d'« allumer » à « faire apparaître », et il est à présumer que c'est parce que ce point n'était pas évident que l'étymologie de Tiktin a été abandonnée par la suite (à commencer au moins par DA, qui défend l'étymologie bulgare, reprise, semble-t-il, de Cihac, sans mentionner seulement la solution proposée par H. Tiktin).

⁵ Cf. DR, IV, 1924 — 1926, p. 1372.

⁶ Le mot fr. *amadou* repose sur la même métaphore que *isca* — dans notre hypothèse — mais à rebours. *Amadou* vient en effet d'un mot provençal signifiant « amoureux » (on a ainsi désigné l'amadou en raison de sa propriété de s'enflammer facilement, cf. Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1954). Dans un cas, par conséquent, la notion « s'enflammer facilement » donne le mot *amadou*; dans l'autre, le mot *amadou* (en roum. *iască*) sert à rendre une notion très voisine (« enflammer comme l'amadou = faire naître spontanément »).

⁷ Cf. DA; DLRL.

⁸ Cet exemple correspond bien à l'emploi de *aprinde* en parlant d'un sentiment. Mais il peut s'agir aussi d'une extension pure et simple de l'emploi précédent, plus concret (*s-a iscat o ceartă*).

A ces emplois de *isca* analogues aux emplois figurés de *aprinde* il convient sans doute d'ajouter un exemple dans lequel *isca* pourrait bien avoir gardé une acception concrète propre également à *aprinde* :

A se aprinde « a se inflama »⁹ | *S-a iscat un buboi*¹⁰.

Quant aux emplois dans lesquels *isca* ne peut être remplacé naturellement par *aprinde*, on observe qu'il s'agit toujours de phénomènes désagréables — maladies ou calamités — : *s-a iscat o boală, lepra, tăciunele la grâu* ; *s-au iscat lăcuste, s-a iscat un ger, un lup, s-au iscat tîlhari, abuzuri* etc. (DA). Il nous semble que ces emplois ont pu fort bien se généraliser à partir d'un modèle identifiable, par exemple *s-a iscat un buboi* pour les maladies ; *s-a iscat un război* pour les calamités¹¹.

Nebun

Selon l'étymologie consacrée, *nebun* « fou » vient de *ne* + *bun*. On aurait dit « non bon » pour « fou ».

Cette explication ne résiste guère à l'examen.

La forme d'abord. On ne s'est guère avisé que la formation d'un adjectif de ce type n'est pas en roumain un procédé réellement libre. Si le problème se posait en russe ou en bulgare et non en roumain, c'est-à-dire si le russe ou le bulgare avaient un mot du type « non bon » signifiant « fou », la forme du mot n'aurait rien d'insolite, puisque en russe l'adjectif *nedobryj* est parfaitement attesté et vivant en face de *dobryj* « bon », tout comme *nedobër* en bulgare en face de *dobër* « bon ». Dans une langue comme le russe, il n'y a pratiquement pas d'adjectif ou d'adverbe démuné d'un correspondant en *ne-*, cf. *krasiv* — *nekrasiv*, *velik* — *nevelik*, *mnogo* — *nemnogo*, *daleko* — *nedaleko*, *malo* — *nemalo*, *staryj* — *nestaryj* etc. Rien de tel en roumain, où, pour reprendre les mêmes exemples, on ne peut dire ni **nefrumos*, ni **nemare* ou **neînalt*, ni **nemult*, ni **nedeparte*, ni **nepuțin*, ni **nebătrîn* ou **nevechi* etc. Certes, il existe en roumain un nombre important d'adjectifs en *ne-*. Mais la très grande majorité d'entre eux peuvent être considérés comme dépendant directement d'un verbe ; la formation à partir d'adjectifs proprement dits est ainsi très limitée, les cas relevant du vocabulaire de base n'excédant pas quelques unités¹².

⁹ Cf. DA. D'une part DA, à *aprinde* de *plămint*, de *creier*, de *mafe*, indique qu'il s'agit d'un germanisme de Transylvanie ; d'autre part, à *a se aprinde* (vechi) « a se inflama », le même DA donne un exemple tiré du *Codicele Voroneșean*, d'où il ressort qu'il s'agit d'un emploi ancien : *O năpărcă din căldură ieși și mucică măra lui. E ei așteptă el, că se va aprinde și va cădea de năprasnă mort* (= iară ei așteptă pe el, ca să se umfle ; ils attendaient qu'il dût enfler).

¹⁰ L'identité de sens entre *aprinde* et *isca* est par ailleurs confirmée de facto lorsque *isca* est utilisé pour définir *aprinde* : „Focul, i s c a t dintr-un chibrit aruncat pe jos, a aprins aripa stîngă a clădirii ... A se i s c a, a se porni (foc)'' DA).

¹¹ Dans la douzaine d'exemples cités par DA, il n'y en a qu'un qui ne corresponde pas à l'un des emplois que nous faisons ressortir : *Multe dialecte ... see scard* (P. Maior).

¹² Sur 277 adjectifs en *ne-* relevés par nous dans DEX, 188 sont formés à partir d'un participe passé tiré d'un verbe vivant (cf. *neadormit*). Parmi les 89 restants, 29 sont dérivés d'un verbe vivant à l'aide d'un suffixe du type *-tor* ou *-bil* (cf. *neumurtor* ; *nedecapotabil*). 60, par conséquent, sont tirés d'un adjectif pur et simple — y compris d'un participe déverbalisé comme *curat*, *fericit*, *plăcut* ; mais sur ces 60, il faut mettre à part environ 25 formations à partir

En second lieu, le sens. Cihac, à propos de cette étymologie, objectait à Hasdeu : « Un homme qui n'est pas bon est encore loin d'être fou »¹³. En fait, un fou est vraiment « fou », c'est-à-dire incohérent et imprévisible, dans le bon comme dans le mauvais sens, de sorte que les critères « bon » ou « mauvais » sont inapplicables à la folie. Du reste, on dit aussi bien « folie douce » que « folie furieuse ». Si la métaphore « non bon » = « fou » s'imposait à l'esprit de façon si évidente, pourquoi le roumain ne dirait-il pas franchement *rău* pour « fou » ? Et pourquoi ne la rencontrerait-on pas dans d'autres langues ? Il nous semble en effet que l'on n'a guère apporté de références à l'appui de cette étymologie¹⁴.

En conclusion, l'étymologie *nebun* = *ne* + *bun* est exclus en quelque sorte par force majeure : parce que *ne* + *bun* est une formation improbable ; parce que « non bon » n'évoque pas « fou ». Ce qui ne veut pas dire qu'il n'y ait aucun lien entre les mots *nebun* et *bun*. Les deux mots se ressemblent trop pour qu'ils n'aient pas croisé leurs routes à un moment donné. Mais le rapport qui a pu s'établir entre eux ne peut pas avoir été un rapport voulu, intervenant au moment de la création du signe. En d'autres termes, il ne peut s'agir que d'un rapprochement accidentel, c'est-à-dire là aussi d'une étymologie populaire.

C'est encore Cihac qui nous dirige sur le mot slave qui, selon toute vraisemblance, est à l'origine de *nebun*. Il indique : nsl. *buna*, *nabuna* « sédition » ; *buniti*, *nabuniti* « susciter » ; *zabun* « troublé, égaré ». Mais, plus près encore de *nebun*, on peut citer : scr. *buna* « revoltă, răscoală, insu-

de néologismes caractérisés (*nebeligerant*, *necombatant*, etc.). Restent au plus 35 adj. purs et simples en *ne-*, parmi lesquels on peut citer, en tant que formés sur des adjectifs du vocabulaire de base : *necurat*, *nedrept*, *nefericit*, *neplăcut*, *nesănătos*, *nesigur*, *nelot*, *nevinovat* (ajoutons : *nealtul*, pronom).

T. Papahagi confirme ces données pour l'aroumain, où, selon lui, « *ni-* se met en général devant les adjectifs participiaux et les substantifs verbaux ; il existe cependant également des composés comme : *ni-n'îlos* ... , *ni-sătul* ... mais il n'existe pas de composés comme : *ni-dulfe*, *ni-gros*, *ni-laiu ni-vearde* ». (*Dictionarul dialectului armean*, București, 1963, *Introduction*). On a des raisons par conséquent d'estimer que le macédonroumain *nibun* « *rău* » ; « *prost* » (cf. également méglénor. *nibun* « *rău* ») est un calque du bulgare ; et ne confirmerait nullement que ce mot a pu exister aussi en dacoroumain. Ajoutons encore que la traduction française par « *sot* » figurant en face de *nibun* dans le dictionnaire de T. Papahagi est en toute rigueur abusive, car l'unique exemple produit : *nibune zăcoane* = *obiceiuri proaste* « de sottés coutumes », fait ressortir le sens de « *sot* » appliqué à des choses et non à des personnes. Que ces deux sens puissent être liés, le mot *prost* le laisse penser en effet (1. *rău* = de mauvaise qualité ; 2. *fără minte* = *sot* ». En réalité, il nous paraît probable qu'ils ne dérivent pas l'un de l'autre, mais qu'ils dérivent tous les deux du sens premier, slave, de *prost* (« simple, ordinaire »), comme le montre le bulgare (*prost* 1. *simple* ; 2. *obșnuit*, de *rind* ; 4. de *calitate inferioară* ; 6. *simple*, *mărginit*, *fără orizont* — cf. *prostak* « ignorant, *prost* » ; Gh. Bolocan, *Dictionar bulgar-român*, București, 1972). De l'idée de « simple (d'esprit) » on passe en effet naturellement à celle de « *sot* » et de celle d'« ordinaire » à celle de « mauvais, de qualité inférieure ». Cette dérivation s'est probablement effectuée en bulgare même, avant que le mot ne passe en roumain.

¹³ Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Francfort s/M, 1870-1879.

¹⁴ Nous venons de voir que dans *prost* le sens de « *sot* » ne dérive nullement du sens de « mauvais = de mauvaise qualité » (cf. note ci-dessus). Tout au plus « mauvais = de mauvaise qualité » peut-il donner « malade » comme en témoigne l'espagnol *estar malo* « être malade » = *estar bueno* « être bien portant » (encore faut-il tenir compte de la valeur momentanée de *estar* opposée à la valeur permanente de *ser*, cf. *ser malo* « être mauvais, méchant »). Cf. encore le russe *plochoj* « mauvais » dans *on očen' ploch* « il est au plus mal » (même remarque : ce sens n'est possible pour *plochoj* qu'à la forme courte, attribut momentané, qui joue par conséquent le même rôle que *estar* en esp. en face de *ser*).

recție » ; *buniti se* « a se revolta » ; *bunilo* « delir, aiurare » ; *zabuna* « confuzie, agitație, bucluc » ; *zabuniti se* « a se zăpăci ». Avec le préverbe *na-* le dictionnaire de Zagreb donne notamment les dérivés suivants, illustrés d'une page et demie d'exemples : *nabuna* « seditio, tumultus, confusio » ; *nabuniti* « concitare seditionem, far tumulto » ; *nabuniti se* ; *nabuniti na koga* « exciter contre quelqu'un », etc.¹⁵

Il est superflu de souligner la similitude de sens qui existe entre le scr. *nabuniti* et le roumain *înebuni*. Pour le reste, il est évident que, si le roumain a emprunté *nabuniti*, il en a fait d'abord **năbuni*, participe passé **năbunit*. **Năbuni* — **năbunit*, à la faveur de l'hésitation *nă-/-ne* (cf. *năcaz* — *necaz*) a donné normalement *nebuni* — *nebunit* (variantes encore vivantes de *înebuni* — *înebunit*), *nebun* étant alors tiré de *nebuni* — *nebunit* par dérivation régressive. C'est lors de cette dérivation régressive qu'a pu jouer l'attraction de *bun*.

Mars 1977

Paris

¹⁵Les définitions roumaines sont données d'après D. Gămulescu et M. Jivcovi, *Dictionar srbocroat-român*, București, 1970 ; le dictionnaire de Zagreb = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1880.

UNELE PROCEDEE DE ACORD ÎN GRAIUL MAGHIAR DIN COMUNA ALUNIȘ (JUD. MUREȘ)

DE

GÁLFFY MÓZES

1.0. Acordul este un procedeu sintactic mai puțin complicat în limba maghiară decît în limbile romanice și germanice, deoarece, în lipsa genului gramatical, el se realizează numai la categoria de număr și persoană. Procedeul de acord, utilizat în limba maghiară literară, nu coincide toate cu cele folosite în dialecte¹. Dialectele prezintă și în această privință unele „abateri”, deosebiri față de limba literară. În același timp, acordul, ca procedeu, diferă și de la un grai la altul. În cele ce urmează vom prezenta acordul între subiect și predicat în graiul din Aluniș.

1.1. Realizarea acordului în acest grai în propoziții cu topică directă coincide în mare parte cu cea din limba literară contemporană. Astfel, între termenul A (iradiant) și termenul B (acordat) poate exista fie un acord gramatical, deci formal, fie un acord logic, deci de conținut, ca, dealtfel, în toate limbile.

1.2. În propozițiile cu predicat verbal limba maghiară preferă, în general, acordul formal; în dialect însă este preponderent acordul logic. Astfel, în propoziții cu subiect multiplu exprimat prin substantive la singular (fie ele substantive nume proprii sau comune) găsim în dialect formula $A_s [= S_s + S_s] - B_{pl}$ (S = subiect exprimat prin substantiv comun sau propriu; indicele s = singular; pl = plural): *István és Péter elementek*; *A násznagy és a legény elmennek*, deși, mai rar, se aude și forma preferată în limba literară, deci $A_s - B_s$: *István és Péter element*; *A násznagy és a legény elmenyen*. În cazul predicatului nominal sau nomino-verbal însă, acordul se face numai logic: *Pista és Józsi jó pajtásak*; *Pista és Józsi jó pajtásak vótak*. Formele de acest tip, general întrebuintate în dialect, se aseamănă cu cele din limba română².

¹ Problema acordului este tratată în ansamblul ei mai ales la nivelul limbii literare de azi în lucrări de sinteză (*A mai magyar nyelv rendszere*, vol. II, Budapesta, 1961–1963 [=MMNyR]; Benczédi-Fábián-Rácz-Velcsóné, *A mai magyar nyelv*, Budapesta, 1968; Balogh-Gálffy-J. Nagy, *A mai magyar nyelv kézikönyve*, București, 1971), iar probleme de detaliu sînt discutate în mai multe studii și articole (vezi bibliografia în studiul nostru, *Egyeztetési eljárások a marosmagyaróri nyelvjárásban*, înaintat anuarului „Magyar Nyelvjárások”). Modul de realizare, în dialectele maghiare, a acordului n-a fost însă studiat în complexitatea lui, făcîndu-se doar referiri la unele probleme mai interesante din acest domeniu.

² Referitor la paralelisme între formele dialectale și cele literare din limba română, vezi *Gramatica limbii române*, Editura Academiei R. S. România, ediția a II-a, vol. II, București, 1966 (Acordul); G. Gruiță, *Acordul în limba română*. Teză de doctorat (în manuscris, la Biblioteca Facultății de filologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca), 1976.

1.3. Acest paralelism văzut în cazul predicatului verbal nu se realizează cînd subiectul este exprimat printr-un nume cu sens colectiv precedat de un atribut exprimat prin numeral care arată pluralitate; în acest caz, acordul se face pe bază logică, deci $A_{s,n.c.} - B_{pl}$ ($n.c.$ = nume colectiv): *S az a sok nép... utat engedtek a medvének...* Dacă însă numele colectiv se află la plural, sintem în fața unui acord gramatical: $A_{n.e.p.e.k} - B_{pl}$ *mind észéjedtek* (= elszéledtek), deci avem tipul $A_{pl} - B_{pl}$, formă exclusiv populară, deoarece forma *népek* are sens de 'mulțime', și în limba literară nu se folosește la plural cu acest sens.

Situația este aceeași și în cazul cînd subiectul exprimat printr-un substantiv comun este precedat de un atribut exprimat prin substantiv colectiv care exprimă pluralitate: $[A_s = S_{n.c.} + S_s] - B_{pl}$: *S egy hatalmas sereg madár éppen most lakmározzák a levett búzaszemeket a földről.*

Acordul se realizează în mod similar și dacă între cele două componente se intercalează o propoziție relativă sau circumstanțială de timp, care exprimă pluralitate: *...a z a sok nép, akik a mulatót teremben voltak, utat engedtek nekije*; $A_{n.e.p.} - B_{pl}$ *amiko kijöttek a templamból, féreállattak...*

Mai rar se aude în vorbirea generației tinere și în grai forma literară, adică tipul $A_s - B_s$: *Minden esztendőbe ety sereg vitéz hatta att az életit*³.

1.4. Acordul se face conform conținutului și în cazul subiectului exprimat printr-un substantiv comun la numărul singular precedat de un atribut exprimat printr-un numeral cu înțeles de pluralitate: $A_s [= N_{pl} + S] - B_{pl}$: *...a háróm kirájfii... etemették az édesapjukat.*

1.5. Coincide însă cu construcția din limba română tipul $A_{pl} [= N_p + S_{pl}] - B_{pl}$, unde se impun atît acordul gramatical, cît și cel logic: *...sok vitéz királyfiak, bárók, hercegek szerencsét próbáltak...* În continuare, însă, vorbitorul revine la forma literară: *...de mindegyik otthagya az életit*, formînd tipul: $A_s - B_s$.

1.6. Probabil sub presiunea acordului gramatical și logic se face acordul între subiect și predicat cînd ideea de pluralitate a subiectului se exprimă printr-un complement circumstanțial de timp: *Telt-múlt az idő, esztendő esztendő után teltek...* deci: $A_s [= C_{is.it} + S_s] - B_{pl}$ (C = complement, t = circumstanțial de timp, it = iterativ). După cum am observat, această formă este destul de rară. De obicei și subiectul se pune la plural: *évek évek után teltek.*

1.7 Desigur se datorește influenței limbii române acordul realizat prin $A_{pl} [= Pr_s + S_{pl}] - B_{pl}$: *Facsavaro otthon maradt. A másikkettők* (= ceilalți doi) *elementek ott vadászni*; *S kijöttek az urak, felszöktek az ágyból, s mindenféle többi szolgák* (= și diferiți alți servitori) *odamentek.*

1.8. Și în limba maghiară literară contemporană este general valabil acordul între subiectul exprimat printr-un substantiv comun la plural

³ Cf. G. Gruifă, *op. cit.* (vezi și rezumatul tezei, p. 7–9).

care exprimă o diversitate și un predicat la plural: $A_{p1 \text{ div}} - B_{p1}$ (div = cu ideea de diversitate): *A kerti v i r á g o k illatoznak*. În dialectul din Aluniș însă această construcție se întrebuițează mai des și cu substantive care în limba literară nu au acest sens de diversitate: ... *végigjárja a két alvó gyermeket a vén banya, meglapogatja őket és elneveti magát: Pom-pás p e c s e n y é k lesznek ebből* [a két gyermekből]. Substantivul *fripturá* folosit la plural (*pecsenyék*) în acest context are înțelesul de 'niște bucăți de friptură foarte gustoase'. Deci se realizează un acord logic și totodată formal datorită sensului substantivului prin care se exprimă subiectul.

1.9. O altă formă a acordului logic este realizată cu subiectul precedat de un atribut exprimat prin adjectivul *egész* 'întreg, tot, complet': $A_s [= egész + S_s] - B_{p1}$: ... *az asszony keresztesen megértette a vesszővel a királyt, és a z e g é s z á l l a t, l ó, k i r á l y a b b a n a p e r c b e n k ö v é v á l t a k*. Dar propozițiile care au un subiect precedat de acest adjectiv se construiesc și cu acord gramatical: ... *a z e g é s z b o s z o r k á n y o k b e v a n n a k g y ű l v e a z a s z t a l m e g é k e r e k e n*. Deci avem tipul $A_{p1} - B_{p1}$.

1.10. O formă interesantă de acord se observă în propozițiile cu subiect subînțeles, ca în următorul exemplu: *A l e á n y k a, m i k o r m á r t i z e n h á r o m - t i z e n n é g y é v e s, k e z d e n e k j á r n i a t á n c b a*. Formal, acordul este $A_s - B_{p1}$, însă de fapt construcția poate fi — și, după părerea noastră, trebuie — interpretată în felul următor: cînd fetița are deja 13—14 de ani, *fetițele* de această vîrstă încep să meargă la dans, fără însă să fie exprimat literalmente subiectul la plural.

1.11. Se observă un paralelism, în privința acordului în dialectul din Aluniș, în construcțiile cu complement circumstanțial sociativ (la singular sau la plural), în sensul că întîlnim și forma $A_s [= S_s + C_{soc}] - B_{p1}$, și forma $A_s [= S_s + C_{soc}] - B_s$. De ex.: ... *a z a p j a a z a n y j á v a l l a k t a k o t t*; ... *és a k i r á l y a z á l l a t j a i v a l e g y ű t t u t á n a u g r o t t*. În limba vorbită din secolul trecut au fost folosite amîndouă formele (cf. MMNyR II, 140), în limba contemporană acordul se face numai cu predicatul la singular.

1.12. Se întîmplă ca subiectul să nu fie exprimat în propoziție, însă fiind subînțeles și avînd sens de plural predicatul se acordă cu el conform tipului de acord gramatical: deci $A_{s1} - B_{p1}$ (si = subînțeles). Titlul unui basm popular este *Cei trei fii ai omului sărac*. Și basmul se începe astfel: *Egyszer vót... egy szegény ember. Ojan szegény vót, hogy nem vót, mit egyenek, szegények*. Elementul *szegények* este apozitie: *ők, szegények*, adică *ei, săracii*. Acest *ei* = omul și cei trei fii ai săi.

1.13. O soluție similară găsim în fraza: ... *amelyik cseléd béállott hozzája szolgálni, ha fehérnép cseléd volt, ha férfi, a z o k s o k á i g s z o l g á l t a k*... De fapt, formal se realizează acordul gramatical $A_{p1} - B_{p1}$, însă conținutul subiectului, la care se referă pronumele demonstrativ, este exprimat în propoziția subordonată condițională, care precedă propoziția principală.

1.14. În propoziția principală a unei fraze al cărei predicat este un verb impersonal (*kell* 'trebuie'), iar subordonata ei este o propoziție subiectivă, în urma caracterului ei complex, în propoziția subiectivă se realizează un acord logic $A_s [= N_{p1} + S_s] - B_{p1}$: *a h a t e m b e r*...

menjenek, iar predicatul principalei se acordă la singular cu subiectiva care conține înțelesul subiectului: *kelletett, hogy onnét ěmenjeok*, deci avem fraza: *S a h a t e m b e r i s ě kellettett, hogy onnét menjenek..*

2.0. Dacă topica subiectului și predicatului se inversează, deci predicatul precedă subiectul, în mod similar ca la punctele 1.5. și 1.6: *Ā cigányt beperelték mind a két fél...; Elvezették a tizenkét tolvajok, ötlet egy nagy gazdag udvarba; ...a fészekbe volt két griffmádár fióká.*

2.1. Dacă subiectul este exprimat prin substantiv + adjectivul *egész*, acordul se face și formal și după conținut: *Akkor jöttek a z e g é s z ó r i á s o k...*

2.2. În cazul subiectului multiplu, predicatul se acordă cu subiectul cel mai apropiat și găsim formula: $B_s - A_{s(pl)}$: *Ment a n á s z n a g y, a v ő l e g i n y s a z e g i s z k i s é r ő k.*

2.3. În cazul cînd înțelesul subiectului se completează cu un complement circumstanțial sociativ, predicatul, în general, se acordă cu el gramatical: $B_s - A_s [= S_s + C_{soc}]$: *...felült a k i r á l y a l e á n y á v a l (a hintóba)...⁴*

Mai 1977

Universitatea „Babeș-Bolyai”

Facultatea de filologie

Cluj-Napoca, str. Horea, 31

⁴ Exemplele sînt luate, în parte, din volumul de basme populare, *Kurcsi Mitya havasi mesemondó*, București, 1969.

AGONISI „a detesta, a urî; a se scîrbi”

DE

ION GHEȚIE

Cele mai vechi atestări ale verbului *agonisi* sînt din secolul al XVI-lea. Cu sensul de „a dobîndi, a obține, a cîștiga ceva cu greu, prin munci”, DA a notat cuvîntul în *Codicele Voronețean*: *Eu cu mult preț agonisiu această cetate*¹. Cu sensul derivat de „a aduce, a pricinui”, *agonisi* a fost întîlnit la Coresi, în *Cazania a II-a*: *Smerenia cea bună nu numai cicea dulceața și treaba agoniseaște, ci și în ceața lume gâteaște și agoniseaște dulceața* (vezi DA, s.v. *agonisi*).

În afara acestor texte, verbul *agonisi* mai apare cu diverse sensuri în psaltirile tipărite și manuscrise din secolul al XVI-lea. În *Psaltirea românească* din 1570 și în cea slavo-română din 1577 ale lui Coresi se întîlnește pasajul: *Bărbat crunt și hiclean nu agoniseaște Domnului* (ps. V, v. 8), în care *agonisi* este întrebuițat cu un sens greu de precizat. *Psaltirea Scheiană*, care conservă aceeași traducere a psalmilor, prezintă în loc de *agoniseaște* cuvintele *spurcăciune-i*: *Bărbatul cruntu și hicleanu spurcăciune-i Domnului*, care nu ne permit să precizăm sensul lui *agonisi* din fragmentul mai sus citat. În *Vulgata*, lui *agonisi* îi corespunde *abominari* „a detesta, a urî”: *Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus*. În versiunea slavonă cuprinsă în tipăritura coresiiană din 1577 întîlnim în locul respectiv verbul *gnōsiti se* (*gnusiti se*), pe care Miklosich îl echivalează cu *abominari*: *Moža krŭvi i lŭstivi gnōsaetse Gospodŭ*². În *Psaltirea* slavo-română din 1680 a lui Dosoftei, apare, în locul respectiv, *a se scarandivi* „a se scîrbi”³.

Ar rezulta din toate acestea că *agonisi* are în versetul 8 al psalmului V din *Psaltirile* coresiene sensurile „a detesta, a urî” sau „a se scîrbi”, neatestate în vreun text românesc vechi sau modern și cu neputință de explicat din punct de vedere semantic.

Pentru a clarifica prezența insolită a verbului *agonisi* în psalmul V al *Psaltirilor* coresiene trebuie să pornim de la termenul corespunzător din *Psaltirea Hurmuzachi*: *gunoseaște-se*⁴. *Gunosi* (< v. sl. *gnōsiti se*) a fost atestat cu sensul de „a se scîrbi de ceva” în *Psaltirea Scheiană*: *În toată dzi de cuvenetele mele gunosiia-se*⁵ și *De toată mîncarea gunosi-se*

¹ HEM, s. v. *agonisesc* consemnează verbul *agonisi* în același text în următorul pasaj: *urul alăltui supuindu-se, smertă mindrie agonisiți*.

² Vezi Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile corestiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, 1976, p. 44.

³ Vezi *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*. Edițiune critică de I.-A. Candrea, vol. II, București, 1916, p. 6.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 107.

*sufletul lor*⁶. De menționat că în locurile corespunzătoare *Psaltirile* coresiene prezintă formele *gunosliia-se* și *gunusliia-se*, influențate, pare-se, de magh. *gonoszulni* „a deveni păcătos, rău” (vezi despre toate acestea DA, s.v. *gunosi*). E posibil ca manuscrisul pus sub tipar de Coresi în 1570 să fi prezentat în locul respectiv din psalmul V forma atestată numai în *Psaltirea Hurmuzachi*: *gunoasește-se*. Termenul, necunoscut tipografului muntean, a fost citit de acesta, datorită asemănării formale, *agonisește*, substituirea lui *gunosi* prin *agonisi* fiind înlesnită și de scrierea continuă de care s-a folosit, probabil, copistul manuscrisului. Avem a face, prin urmare, nu cu o traducere greșită a sl. *mrūziti*, cum crede Candrea⁷, ci cu o lectură greșită a rom. *gunosește(-se)* (care se alătură altor erori similare întâlnite în tipăriturile coresiene⁸). Nu este fără interes să amintim faptul că tipograful a renunțat la reflexivul *-se* și a ținut să-l adauge pe *nu* înaintea lui *agonisește*, pentru a da un înțeles cât de cit coerent contextului nou creat, pe care acesta nu-l putea altminteri avea. Faptul că în alte locuri din cele două *Psaltiri* coresiene se folosește verbul *gunosi* (în variantele *gunosli*, *gunusli*) nu contrazice explicația noastră, ci subliniază, o dată în plus, caracterul superficial al reviziei efectuate de Coresi.

Dacă *Psaltirea* din 1577 derivă din cea tipărită în 1570, ceea ce rămîne de dovedit, atunci lecțiunea greșită a lui *gunosește(-se)* s-a putut produce cu prilejul imprimării textului din 1570. În caz contrar, va trebui să admitem că substituirea lui *gunosește(-se)* prin *agonisește* a avut loc într-o copie mai veche a psalmilor, ipoteză care, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, pare a fi destul de probabilă. Coresi nu ar fi făcut în acest caz decît să reproducă mecanic pasajul (adăugindu-l, eventual, pe *nu* și îndepărtînd reflexivul *-se*).

Oricum ar sta lucrurile, exemplul adus în discuție constituie încă o dovadă că între *Psaltirea Hurmuzachi*, socotită de mulți filologi o traducere independentă a psalmilor, și celelalte psaltiri românești din secolul al XVI-lea există o anumită legătură de filiație, pe care cercetările viitoare trebuie să încerce a o pune în lumină⁹.

Aprilie 1977

Institutul de lingvistică
București, str. Spiru Haret, 12

⁶ *Ibidem*, p. 230.

⁷ *Ibidem*, p. 401.

⁸ *Ibidem*, vol. I, p. LXX–LXXIV.

⁹ Vezi articolul nostru *Cea mai veche atestare a cuvîntului săpun și raportul dintre psaltirile românești din secolul al XVI-lea*, în LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 250–251.

PE MARGINEA UNEI DEFINIȚII: VERBUL

DE

N. GOGA

În cazul celor mai complete definiții ale verbului din literatura de specialitate românească, se fac referințe, de obicei, la două criterii (domenii): *semantic* (arată acțiunea, starea, existența) și *morfologic* (se flexionează după categoriile sale specifice, timp, mod, diateză, cu complinirea altor categorii gramaticale, persoană, număr și gen, comune și altor părți de vorbire)¹.

Isolat, se menționează că „acțiunea, starea sau existența” trebuie să fie „privite ca procese”².

În limba germană, mai nou numitul *das Verb* era denumit în gramaticile mai vechi mult mai precis: *das Tätigkeitswort* „cuvîntul acțiunii, cuvînt referitor la activitate” sau *das Zeitwort* „cuvînt referitor la timp, cuvînt al timpului”. Ultimele două denumiri includ în ele, mai ales ultima, trăsăturile specifice verbului.

Definind verbul ca o categorie morfologică (parte de vorbire flexibilă) ce denumește, arată, indică o acțiune, un proces, fenomen, stare, atitudine, existență etc. în *desfășurare*, îi precizăm genul și trăsătura (= diferența) specifică, conturîndu-i-se niște proprietăți ce-i vizează caracteristicile distincte³.

De necontestat că și substantivul denumește procese, fenomene, acțiuni, stări, atitudini. Însesei aceste cuvinte arată și numesc noțiunile de proces, acțiune etc., fără să fie verbe totuși. Ceea ce, de fapt, în cazul verbului, le scoate din sfera substantivului e că aceste procese, acțiuni,

¹ Frecvent, definițiile abordează numai criteriul semantic; vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București, 1954, p. 241; *Limba română*, București, 1956, p. 122. Ediția a II-a a *Gramaticii limbii române*, vol. I, 1963, p. 202, adaugă definiției și criteriul morfologic. În Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 180, verbul se definește vizînd trei criterii: morfologic, sintactic și semantic, primele fiind considerate ca definitorii, de unde, deductiv, și suficiente, iar Gh. Constantinescu-Dobridor, în *Morfologia limbii române*, București, 1974, p. 165—166, adaugă celor trei amintite al patrulea, cel logic.

Considerăm că sînt suficiente doar două criterii (semantic și morfologic) pentru a defini verbul; în raport de acestea se pot explica și deriva toate categoriile specifice verbului: timp, mod, diateză.

² Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 405, reluat în Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *op. cit.*, p. 180.

³ Nu este în intenția noastră nici să dăm o definiție personală verbului, nici să prezentăm un istoric al definițiilor sale. Dorim, în primul rînd, ca, indicînd cîteva definiții, să relevăm criteriile (domeniile) care au fost considerate necesare în precizarea sa și, în al doilea rînd, să arătăm care dintre acestea sînt necesare pentru definirea verbului în general, și în special implicațiile, comentate în continuare, ce decurg de aici.

Un scurt istoric și o analiză pertinentă, strîns legate de definirea verbului, vezi la Ivan Evseev, *Semantica verbului*, Timișoara, 1974.

fenomene etc. sînt văzute și trebuie interpretate, cu necesitate, în desfășurare⁴.

Pentru ca aceste acțiuni, procese, fenomene etc. să se desăvîrșească, să se efectueze, să se desfășoare, timpul este implicat cu necesitate. Este astfel explicabilă prezența acestei categorii gramaticale proprii verbului și numai verbului.

Acțiunea, fenomenul, procesul etc., efectuîndu-se în timp, pot fi văzute și interpretate de vorbitor ca sigure, îndoielnice, dorite etc., impunîndu-se o altă categorie gramaticală specifică verbului: *modul*.

Pentru a defini *diateza* și a o atribui verbului și numai verbului, ca o categorie gramaticală specifică, luăm în considerare tot definiția verbului, menționată mai sus.

Tot de la „în desfășurare” plecînd, cu același grad de necesitate, este implicat autorul, subiectul-agent (*Sa*) al acțiunii, al procesului verbal.

În verbe ca *latră, nechează, miaună*⁵ etc. acțiunea verbală ne orientează direct spre subiectul-verbal (*Sv*)⁶, ca „autor”, unic posibil, al acestor verbe: cîine, cal, pisică, spre deosebire de *fugeau, mînceau* unde subiectele verbale, posibil a fi identificate (+ însuflețit, ± uman), se înmulțesc. În enunțuri ca „*vorbea frumos*” (+ însuflețit, + uman), „*a scris puțin, dar esențial*” (+ însuflețit, + uman, + instruit), „*a compus de la vîrsta de șase ani cîteva sonate*” (+ însuflețit, + uman, + instruit, + talentat), verbele impun obligatoriu subiecte-verbale, circumscrise cu necesitate semelor marcate în paranteze. Aceste note semice demonstrează profundă implicație a *Sv*, simțit ca autor al acțiunii, al procesului etc., numit, în general, subiect logic⁷. Evidența *Sv*, ca *Sa*, e reperabilă numai în cazul verbelor acțiunii, fiindcă numai la acestea relația *Sv* → *V* este posibilă.

Identificarea *Sv* în cazul verbelor ce se referă la fenomene ale naturii, impersonale, *plouă, ninge, fulgeră, brumează* etc., devine mai dificilă, tocmai prin eterogenitatea agențiilor atmosferice (fizici și chimici) ce constituie *Sv*, dar care, în final, poate fi redus la un subiect implicit pe care îl putem însă explicita printr-un subiect intern (*Si*)⁸.

Unitatea *Sv* și *V* nu trebuie văzută ca o concretizare absolută, îngustă, numai ca o relație unidimensională și unidirecțională, dinspre

⁴ Complînirea „... în desfășurare” ni se pare că indică mai pregnant noțiunea de verb dect „privite ca...”.

⁵ Luăm în discuție numai sensurile fundamentale, proprii.

⁶ Prin *Sv*, ne propunem să abordăm problema diatezei.

Prin *Sv*, denumire pe care o introducem, înțelegem subiectul relaționat verbului la nivelul lexical-semantic. Cum se va vedea în continuare, el se poate concretiza prin subiect-agent, subiect-autor (*Sa*), subiect intern (*Si*) și subiect de referință sau referențial (*Sr*).

⁷ Subiectul logic este și poate fi interpretat într-un concept mai larg: ca autor propriu-zis în „*studenta cîntă*”, „*răspunsul elevului este notat de către profesor*” (subiect gramatical, respectiv complement de agent, la nivelul sintactic); ca subiect al persoanei (poate fi considerat și intern) în cazul expresiilor idiomatice și formelor verbale unipersonale, în prezența formelor pronominale personale: „*mi-e sete*”, „*i-i dor*”, „*îi merge bine*”, ca și în cazul acelorasi forme întărite prin substantivale în dativ: „*călătorului îi șade bine cu drumul*”, „*prostului nu-i șade bine dacă nu-i și fudul*”, sau ca subiect al unui enunț — ceea ce-i lărgeste foarte mult aria —, în care calitățile exprimate verbal pot fi incluse sau atribuite numai acelui subiect: „*păianjenul nu este insectă*”, „*mercurul este un metal* (lichid)” etc.

⁸ În acest sens, vezi N. Goga, *Diateza în limba română, ca formă, relație și raport*, în CL, XXI, 1976, nr. 2, p. 237, nota 12.

Sv spre *V* (*Sv* → *V*), ci și ca o relație dinspre *V* către *Sv* (*V* → *Sv*), ca o relație mai complexă.

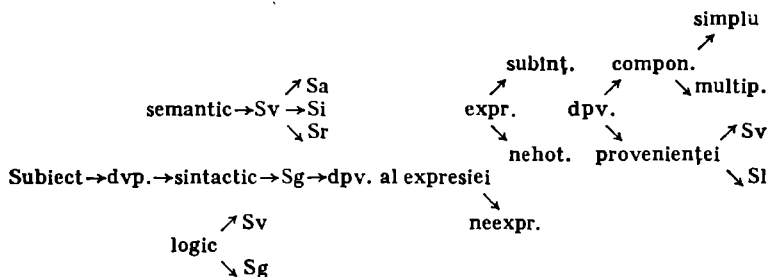
În enunțuri ca „*Maria p ă r e a b o l n a v ă*”, „*patrulaterul care a r e unghiurile drepte și laturile egale se n u m e ș t e p ă t r a t*”; „*în sală n u s e a f l a n i m e n i*”; „*becul a t î r n ă d e t a v a n*”; „*tot c e t r ă i e ș t e m o a r e*” etc., relația dintre *Sv* și *V* nu mai este de natura celor din exemplele anterioare, de agent, de autor al acțiunii, procesului ori fenomenului. Verbele nu pot fi totuși, semantic, văzute în afara unui *Sv*. Subiectele acestor verbe nu sînt *Sa*, ci subiecte la care sensul noțiunii verbale se referă, subiecte despre care se relatează ceva. În cazul acestora, și al altora similare, verbele vizează contextual anumite subiecte — din mulțimea de *Sv* posibile a fi realizate semantic —, de care, prin afirmare sau negare, verbele sînt strîns legate. Pe acestea le numim subiecte de referință sau referențiale (*Sr*). Deosebirea dintre *Sa* și *Sr* constă în tipul de relație dintre *Sv* și *V* care derivă din situația de „autor”, agent al acțiunii, procesului etc. în cazul *Sva* (subiect-verbal de agent): „*M e c a n i c u l r e p a r ă l o c o m o t i v a*”, și numai ca referent, ca vizare a subiectului în cazul *Svr* (subiect-verbal de referință): „*În România se g ă s e s c m u l t e i z v o a r e d e a p e m i n e r a l e*”.

Verbul era văzut, în general, mai mult în relație cu subiectul pe plan sintactic (predicat—subiect), negliindându-se relația intrinsecă *Sv*—*V*, ce se realizează în cîmpul semantic noțional al verbului. Această diferență nu se face, deși terminologic — subiect logic, subiect gramatical — se operează cu ea, de unde combinarea celor două specii de subiecte, din planuri diferite, fără precizarea valorii lor noționale și funcționale.

Confuziile pot să apară și din posibila dublă interpretare a *Sv*, în speță cel referențial. El poate fi comentat la nivelul definiției (noțiunii) verbale, ca subiectul care nu este agent al verbului, ci „referent” al său, iar la nivel sintactic, subiectul despre care se afirmă sau se neagă ceva. Prin urmare *Sv* de orice natură: de agent, intern, de referință poate prelua funcțiile subiectului la nivelul sintactic. Important este să se precizeze, dacă nu se deduce, în cazul unor astfel de referiri, planul, nivelul de abordare, interpretare: planul noțional-semantic, la nivelul definiției verbale sau planul sintactic (gramatical), la nivelul propoziției⁹.

D i a t e z a este dată și definită în raport de relația dintre *Sv* și *V*, cu includerea valorii (cîmpului) semantice a verbului¹⁰.

⁹ Într-o schemă succintă l-am prezenta astfel:

¹⁰ Problema a fost comentată în articolul menționat la nota 8.

trice, reprezentînd relația dintre *V* și *Sv*, precum și direcția tensiunii semantice (*Ts*) ș.a.m.d.¹¹.

În concluzie: categoriile gramaticale specifice verbului — timp, mod, diateză — se pot deduce și explica pe baza elementelor caracteristice, incluse în definiția sa. Aceasta nu înseamnă că definiția generează categoriile gramaticale, ci că o bună definiție trebuie să le cuprindă explicit sau implicit.

Așa cum nu se poate concepe un verb în afara unei forme temporale, modale sau diatezuale, nu poate fi conceput nici în afara unui subiect, *Sv*.

Conceptul de *Sv* trebuie aplicat numai și numai la nivelul definiției verbale, lexical-semantic. Se impune o precizare, prin delimitare a domeniului, cînd vorbim despre subiect.

Datorită omonimiei, la nivel lexical-semantic și gramatical-sintactic, interpretarea subiectului poate duce la confuzii în distingerea celor două nivele; de aici, necesitatea precizării sensurilor acordate termenilor: *subiect-verbal*, la nivel lexical-semantic, și *subiect* sau *subiect gramatical*, la nivel sintactic.

Mai 1977

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, 21

¹¹ De observat că în cadrul diatezei pasive nu vom putea avea niciodată *SI*

CONSTRUCȚII PREPOZIȚIONALE ATIPICE

DE

ȘTEFAN HAZY

După cum s-a dovedit, prepozițiile leagă substantivul de la dreapta lor de un termen regent¹, și nu invers². De la această legătură logică, limba înregistrează și situații atipice.

Prepozițiile (și locuțiunile prepoziționale) sint cuvinte cu regim cazual, ele impun termenului regizat un anumit caz. Dacă acest fapt nu are loc, cuvântul respectiv fie că nu este prepoziție³, fie că, în situația dată, i se anulează regimul, ajungând un cuvânt cu valența cazuală neutralizată.

Considerăm că acest fenomen poate avea loc numai atunci când un alt mijloc de exprimare a raportului de subordonare intrapropozițională se manifestă nestingerit de prezența prepoziției. Este vorba de adjective și adjectivale, precedate sau, mai rar, urmate de prepoziția *de*, care se acordă cu un substantiv (sau echivalent), acordul dovedindu-se astfel mai puternic decât regimul prepoziției⁴.

În cele de mai jos vom prezenta astfel de situații :

1. prepoziție + adjectiv

1.1. prepoziția *de* + adjectiv (complement de cauză) :

De mic ce sînt, pătrunz în urechile oamenilor.

De leneșă ce este, nu face nimic.

În exemplele de mai sus — și numărul acestora poate fi îmbogățit — adjectivele *mic(-ă)*, *leneș(-ă)*, avînd funcția de complement de cauză, ar urma să stea la acuzativul cerut de prepoziția *de*, care-și păstrează sensul cauzal întocmai ca în fața substantivului (*de lene...*) ; cum însă adjectivele din asemenea structuri se acordă cu subiectul propozițiilor, ele nu pot fi simultan și în acuzativ⁵.

Prezența acestui nominativ ni se pare explicabilă dacă se are în vedere că adjectivele *mic*, *leneșă*, complemente de cauză, potrivit corespondenței dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate, sint echivalente ale unor cauzale în care adjectivele apar cu funcție de nume predicativ (*Fiindcă sînt mic...* ; *Fiindcă este leneșă...*). Prin reducerea cauzalelor, adjectivele nume predicative în nominativ reapar drept com-

¹ Cf. D. D. Drașoveanu, *Legături sintactice de la stînga la dreapta*, în CL, XIV, 1969, nr. 2, p. 241—242.

² Cf. *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, vol. I, p. 321 (în continuare : *Gramatica...*).

³ Vezi, în acest sens, studiul nostru *În legătură cu încadrarea cuvîntului pînă*, în CL, XVI, 1971, nr. 2, p. 345—348, în care am încercat a dovedi că *pînă* nu este o prepoziție, ci un adverb ce exprimă ideea de extensiune.

⁴ Cf. D. D. Drașoveanu, *Observații asupra cuvîntelor relaționale*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 32.

⁵ *Gramatica...* nu oferă precizări privitoare la cazul adjectivelor din asemenea structuri.

plemente de cauză, iar *de* dobîndește valoarea unui semn distinctiv al funcției (eliminînd echivocul sintactic, altfel posibil); rolul prepoziției devine în mare măsură acela de element de construcție a complementului de cauză adjectival, amintind rolul morfemului *pe* din construcția complementului direct.

Din cele de mai sus se poate desprinde concluzia că aceste complemente, fiind în nominativ cu prepoziție — marcă a funcției —, reprezintă cazuri de manifestare atipică a complementului de cauză.

1.2. prepoziția *de* + adjectiv (complement de relație)⁶:

De înțeleghătoare, mama e înțeleghătoare.

Și în acest caz prepoziția este numai o marcă a acestui complement, regimul ei anulîndu-se.

Diferența dintre cele două construcții prezentate pînă acum constă exclusiv în faptul că, pe cînd în situația discutată la 1.1. adjectivul din construcția *prepoziție* + *adjectiv* păstra nominativul din situația de nume predicativ al subordonatei echivalente, în cea discutată aici, sub 1.2., nominativul adjectivului nu mai este unul perpetuat dintr-o subordonată.

1.3. adjectiv articulat + *de* + substantiv

Analizînd construcțiile de acest tip (*nenorocitul de om...*), apreciem că termenul *nenorocitul* apare ca adjectiv⁷, el purtînd articolul ca orice adjectiv prepus substantivului, și se acordă cu substantivul *om*. Prepoziția poate fi suprimată, subordonarea lui *nenorocitul* realizîndu-se tot prin acord, acord care se manifestă nestingherit și în prezența prepoziției.

Comparînd exemplul de mai sus cu un altul: *bunătatea (asta) de supă*, din care termenul *bunătatea* nu poate fi considerat nici măcar cu aparentă valoare de adjectiv, suprimarea prepoziției este imposibilă, ca dovadă că ea mijlocește relația dintre *bunătatea* și *supă*, fiind expresia gramaticală a acesteia.

Dacă și *nenorocitul*, din primul exemplu, este substantiv ca și *bunătatea* din cel de-al doilea, se pune întrebarea de ce suprimarea prepoziției nu este deopotrivă posibilă în cazul substantivelor propriu-zise și în al celor provenite din adjective.

Răspunsul ni-l oferă, credem, însăși apartenența morfologică a celor din urmă, care rămîn, și articulate, adjective propriu-zise.

Considerăm, prin urmare, că, datorită legii acordului care acționează și în structurile formate din *adjectiv articulat* + *de* + *substantiv*, regimul prepoziției se anulează, ea devenind un element postpozițional⁸, facultativ ca prezență.

Reținem din cele discutate mai sus că, în cazul adjectivelor avînd funcție de complement de cauză sau de relație, regimul prepoziției *de* nu este viabil, ea constituind numai o marcă a funcției adjectivelor, funcție care se realizează atipic; că, în structurile *adjectiv articulat* + *de* + *substantiv*, adjectivul nu se substantivizează, ci, rămînînd adjectiv, se subor-

⁶ *Gramatica...* consemnează existența construcției (vezi vol. II, p. 193), fără a se opri însă asupra cazului adjectivului.

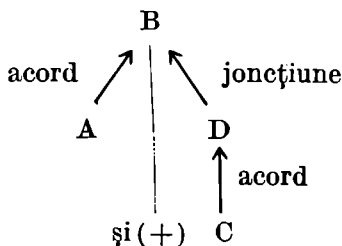
⁷ Pentru o interpretare diferită, vezi D. D. Drașoveanu, *Legături...*, p. 243.

⁸ *Ibidem*, p. 245.

2. numeral + de + substantiv

Considerăm incontestabilă calitatea de substantiv a lui B; A se
 ă cu B, fiind un adjectival. Prepoziția *de* îl subordonează pe D lui B
 lui A + B + C, deoarece, dacă D este precedat de un numeral
 al compus (A+B+C), al cărui ultim termen (C) este un adjectival
 abil (*doi/două*), acesta se va acorda cu atributul D, lăsând impresia
 epoziția *de* este un element superfluu, fapt prin care se explică ten-
 de a suprima, în unele stiluri ¹⁰, prepoziția (*douăzeci legături de...*).
 stă tendință se sprijină pe de o parte pe analogia cu formele *doispre-
 dieți*, care nu permit folosirea prepoziției *de*, iar pe de alta pe faptul
 umeralele compuse sînt simțite ca unități indivizibile.

Privitor la numeralele compuse, trebuie precizat însă și faptul că și dintre $A+B$ și C nu este un conectiv coordonator¹¹, ci un element adverbial de adăugare, *plus*, în limbaj matematic, deoarece nu-l coordonează pe C cu B , C subordonându-se, prin acord, lui D , care, la rîndul său, este dependentul lui B , adică :

**Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, 31**

¹⁰ În special în cel comercial. Vezi și precizarea *Gramaticii...*, vol. I, p. 138, obs. 1.

¹¹ Din *Gramatică*... nu rezultă apartenența morfologică a lui *și*; I. Jordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu îl consideră conjuncție (vezi *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 159), împrumutînd precizarea în acest sens a acad. I. Jordan (vezi *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 357).

CUVINTE RARE ÎN OPERA LUI SADOVEANU

DE

G. ISTRATE

Dintre cuvintele rare pe care le întâlnim în opera lui Sadoveanu merită o mențiune specială *revir* și *hostand*. Ele nu sînt înregistrate în nici unul dintre dicționarele românești. Chiar în opera lui Sadoveanu apar rar, numai spre sfîrșitul deceniului al IV-lea, ca urmare a vizitelor dese pe care scriitorul le-a făcut pe Valea Sebeșului, în preajma Carpaților sudici, și este evident că autorul le folosește pentru crearea culorii locale și individualizarea personajelor și prin elemente de limbă.

Primul dintre aceste cuvinte își are originea în germ. *Revier* „ocol silvic”, „sector forestier”, „teren de exploatare”. De aici și *Revierförster* „șef de ocol silvic”, care ni s-a transmis, tot numai în Transilvania, sub forma de *feșter*. Cea mai veche mențiune scrisă pe care o am la dispoziție provine din cartea lui Ștefan Buzilă, *Monografia comunei Sîniosif sau Poiana*, apărută la Bistrița, în 1910. „Pe la 1882”, ni se spune, s-a luat măsura ca „întreg comitatul Bistrița-Năsăud” să se împartă „în șase *revire* forestiere, cu cite un forestier în frunte” (p. 348) și, mai departe : „Noi cu hotarul aparținînd la *revirul* Ilva, iar muntele la *revirul* Someșul superior” (p. 350). Cuvîntul apare, de asemenea, în unele documente reproduse în revista „Arhiva someșană” : „... epoca de înflorire a minelor din Rodna a fost pe timpul incursiunii mongolilor, cînd în *revirul* minier al Rodnei funcționau 350 de topitorii, din care ni s-au conservat pînă în prezent tot atîtea mormane de zgură produsă în decursul veacurilor în ele” (I, 1924, p. 19). Cuvîntul îi este cunoscut și lui Ionel Pop, în a cărei carte *Îmi aduc aminte* (Cluj, Dacia, 1972) l-am întâlnit, în două locuri (p. 56, 140), într-o variantă modificată : *ravir*.

Sadoveanu l-a putut imprumuta fie prin contactul cu oamenii de pe Valea Sebeșului, fie, mai sigur, din paginile revistei de vînătoare „Carpații”, care a apărut la Cluj între anii 1933—1947, sub conducerea lui Ionel Pop, prieten, după cum se știe, al scriitorului. În această revistă am întâlnit, la un moment dat, cuvîntul respectiv în textul explicativ al unei fotografii în care apare și Sadoveanu (II, 1934, nr. 1, p. 5).

În toată opera marelui scriitor, *revir* nu apare decît de trei ori, și anume : de două ori în volumul *Istorisiri de vînătoare* (1937) și odată în *Ochi de urs* (1938). Iată contextele respective : „În alte părți, statistica pieselor din *revir* e adusă la cunoștință domnilor în chipul cel mai precis” (*Opere*, vol. XIV, p. 416) ; „Toți cîți ne aflam acolo ne făcuserăm expediția în *revir*, și aveam cite un cucoș de munte atîrnat în cetina brazilor de afară” (*ibidem*, p. 415) : „Stă și cugetă : cine să fi luat pulpa de cal? Trebuie s-o fi luat ori badea Toma, ori Traian. Le-a fi trebuit pentru alți lupi. S-ar fi convenit să-l înștiințeze căci e în *revirul* lui ; însă ei au săvîrșit fapta fără să-i dea de știre” (*Opere*, vol. XV, p. 14).

CL, anul XXII, nr. 2, p. 181—184, Cluj-Napoca, 1977.

Celălalt cuvînt, *hoștand*, apare și el tot numai în două cărți ale scriitorului, și anume tot în mediu ardelenesc. Îl întîlnim, mai întîi, în două locuri din *Valea Frumoasei*: „Umblind el pedestru prin acele singurătăți, era cu mult deasupra tufărișurilor de bisacăn și din cînd în cînd oprea ca să se uite să vadă vreo jivină. Ilie Hîrșoveanu n-are nevoie de *hoștand*. Cînd stă pe două picioare și mai întinde și gitul, el singur e *hoștand*” (*Opere*, vol. XV, p. 570): „M-am înălțat pe *hoștandul* meu, pe care-l am de la Dumnezeu, să văd mai bine ce este” (*ibidem*, p. 574). O frecvență mai mare are cuvîntul în *Ochi de urs*, unde apare de 14 ori. Nu vom da toate citatele, se înțelege, dar vom alege dintre ele pe cele care pot ușura înțelegerea cititorului asupra sensului cuvîntului. „Înainte de a da la pătul sau la *hocstand* cum îi zicea el, ca și stăpînii săi, în termenii lor vînătorești — se opri, cercetînd cu ochii și ascultînd cu urechile” (*Opere*, vol. XV, p. 11): „Ce era la el acasă, în Valea Preluncilor, era una — și dincoace, în pădure, și aici la *hocstand*, adică la observator, era alta” (*ibidem*, p. 11). Observăm, mai întîi, că și în primul citat și în cel de-al doilea cuvîntul care ne interesează este explicat, în context, prin alăturarea lui la unele sinonime mai cunoscute: *pătul*, în primul caz, și *observator*, în al doilea. Pe lingă aceasta, scriitorul mai recurge și la un al treilea sinonim, pe care însă nu-l mai asociază cu termenul necunoscut de care ne ocupăm: „Acuma ocoleau sălașurile ciutelor; de bună samă chibzuiseră un plan și se aflau așezați undeva în bătaie și la vînat, deoarece lupii vinează întocmai ca și noi: unii ocolește ciutele ori căprioarele mîinindu-le, iar alți stau în *fiitori* și le atacă” (*ibidem*, p. 12). Într-o singură carte, prin urmare, scriitorul folosește patru termeni pentru aceeași noțiune. Nu putem trece cu vederea faptul că trei dintre aceste cuvinte au și alte înțelesuri în limba noastră, care nu interesează în discuția de față. Singur *hocstand* înseamnă numai observator, la înălțime, de unde vînătorul urmărește ori așteaptă vînatul. Cuvîntul reproduce pe germ. *Hocstand*, care are același sens. O ultimă problemă, care se mai poate pune, este în legătură cu cele două variante fonetice ale cuvîntului: *hoștand*, formă populară, mai apropiată de etimonul german, și *hocstand*, variantă căreia i-aș spune literară, împrumutată prin intermediul limbii scrise de vorbitorii care n-au luat în considerație amănuntul că grupul *st* se citește și se pronunță *șt*, în limba germană.

Într-o notă publicată în revista „Limba română”, XXII, 1973, nr. 4, p. 328—330, Dan Horia Mazilu semnalează prezența unui cuvînt necunoscut, după părerea sa, pînă acum în limba noastră.

În volumul *Corn de vînătoare* de Al. Ivasiuc, autorul pomenit a întîlnit, în două locuri, cuvîntul *psar*, existent în toate limbile slave. După părerea sa, cuvîntul a fost împrumutat din ucraineană: „Sub raport semantic și fonetic, rom. *psar* întrebuițat de Al. Ivasiuc poate fi pus în legătură cu ucr. *psar* sau scr. *psâr*. Întrucît, pentru acceptarea unui etimon sîrbocroat ar mai trebui eliminate, totuși, o serie de dificultăți de ordin semantic ..., propunem un etimon ucrainean pentru cuvîntul românesc...” (p. 330).

Concluzia de mai sus mi se pare justă, cu atît mai mult cu cît Al. Ivasiuc este originar din nordul țării, unde contactul cu limba ucraineană a fost mult ușurat de condițiile geografice, despre care se știe că nu pot fi

neglijate când e vorba de împrumuturi. Sintem de asemenea de acord, până la un punct, cu afirmația, prudentă, de mai jos : „*Psar* este un împrumut recent, făcut poate chiar de scriitorul Al. Ivăsiuc în virtutea unor necesități dictate de actul creației artistice” (p. 332). Am spus „până la un punct” din cauză că, așa cum se va vedea imediat, cuvîntul apare și mai înainte în limba noastră, unde nu mai poate fi considerat un împrumut din limba ucraineană, ci din limba rusă. D. H. Mazilu are dreptate și atunci când afirmă că, împotriva sensului și a formei oarecum vechi, cuvîntul a intrat recent în limba noastră.

Înainte de Al. Ivăsiuc, îi era cunoscut lui M. Sadoveanu, care l-a folosit, de mai multe ori, în traduceri din I. Turgheniev (*Povestirile unui vîdător*). Am atras atenția asupra acestui fapt în *Limba română literară* (1970), p. 320—321.

În prima ediție din traduceri de Al. Turgheniev pe care ne-a dat-o Sadoveanu, incompletă și, așa zice, cu un titlu necorespunzător (*Povestiri vîdătorești*, 1909), cuvîntul nu apare. Fiind vorba mai mult de o prelucrare, după limba franceză, în care, cu siguranță, cuvîntul rusesc nu putea fi păstrat, el n-a putut fi preluat nici de tînărul scriitor român de atunci. Mai tîrziu, cînd Sadoveanu reia preocupările în această direcție și publică o nouă ediție, selectivă, din povestirile lui Turgheniev, de astă dată după o original rusesc, cuvîntul nu mai poate fi ocolit. În ediția din 1946 (*Povestirile unui vîdător*) îl întîlnim de mai multe ori.

„Dar la tatăl stăpînei celei dintîi ce făceai ?

— Apoi am făcut felurite slujbe: întîi am fost căzăcel, după aceea surugiu, grădinar, și am fost și *psar* ... vataful cîinilor.

— *Psar* ? ... și umblai călare, ducînd cîinii ?” (p. 55).

„Așa mă gîndesc eu, cu mintea mea cea proastă : cîini trebuie să-i ai de fală — ca să zic așa ... ca să fie toate după rînduială. Și cai de asemeni după rînduială, și *psari* după rînduială, și toate” (p. 80—81).

„Iar cîinii lui mor toți. Nu știu ce are, dar nu-i trăiesc cîinii și niciodată nu i-au trăit. Cu toate acestea îi bun *psar*, mai bun decît toți ... și cîind ajunge Ermil în locul acela, ce să vadă ? Pe mormîntul înecatului umbla de colo-colo un miel, alb, creț și frumușel. Ce-și spune *psarul*” ? (p. 146).

Toate exemplele de mai sus se mențin și în volumul I din *Opere*, de I. S. Turgheniev (1954), tradus, de asemenea, de M. Sadoveanu. Dar, cum aici apar și unele bucăți noi, necunoscute în edițiile anterioare, numărul exemplelor sporește cu unul (p. 279).

În această situație, pentru traduceri de Al. Turgheniev, cel puțin, cuvîntul nu mai poate fi raportat și la alte limbi slave, în afară de rusă, cum procedează autorul notei din „*Limba română*”. Sadoveanu, în a cărui operă nu se mai întîlnește, l-a menținut întocmai ca în original și nu l-a mai tradus, din cauză că n-a găsit un corespondent românesc pentru el. Dar de aici nu rezultă că Al. Ivăsiuc n-a putut fi influențat de limba ucraineană, deși ar fi de așteptat ca, în acest caz, aspectul fonetic al cuvîntului să fie puțin deosebit. Din dicționarul lui B. D. Hrinčenko reținem că, în ucraineană, cuvîntul are forma *psjar*.

Spre originea rusească a cuvintului, în textele sadoveniene, ne trimite și nota traducătorului, de la pagina 35 a ediției din 1954 : „*Psari*, persoane desemnate pentru supravegherea ciinilor de vinătoare (în limba rusă)”.

În concluzie, putem afirma că substantivul *psar*, împotriva aerului său vechi, este foarte recent în limba noastră și că originea lui trebuie căutată, în mod sigur, în limba rusă, în cazul lui Sadoveanu, și, poate, în ucraineană, când e vorba de opera lui Al. Ivasiuc. În ultimul caz, însă, nu este exclusă nici probabilitatea unei etimologii multiple ¹.

Mai 1977

Universitatea „Al. I. Cuza”
Facultatea de filologie
Iași, str. 23 August, 11

¹ Formularea de mai sus, în legătură cu substantivul *psar*, datează de acum trei ani și concluziile respective au fost fixate atunci. În vara anului 1976, însă, dintr-o convorbire pe care am avut-o cu regretatul autor al cărții *Corn de vânătoare*, am înțeles că și în scrisul lui cuvântul constituie un împrumut literar, prin intermediul traducerilor, în limba franceză, ale unor cărți de ale scriitorilor clasici ruși. Originea lui trebuie, așadar, căutată ca și la Sadoveanu, tot în limba rusă, și nu în ucraineană ori în altă limbă slavă.

CUPRIVIRE LA PRIMELE ATESTĂRI ȘI LA RĂSPÎNDIREA GEOGRAFICĂ A TERMENULUI *FALCE*

DE

B. KELEMEN

1. Substantivul feminin *falce* denumește o veche unitate de măsură pentru suprafețele agricole. Termenul este continuatorul cuvintului latinesc *falx*, -cem 'seceră, coasă'. „Sensul românesc s-a dezvoltat din cel de « cît poate secera un om într-o zi », cfr. lat. med. *falcata* « quantum unus sector per diem falcare potest de prato » DU CANGE (cfr. v.-fr. *faus* 'mesure de terre', cfr. j u g ă r)”¹.

Această unitate de măsură s-a oficializat prin *Regulamentul organic* pentru Moldova². Cuvintul *falce* este considerat și în cele mai noi lucrări enciclopedice „veche măsură de suprafață, folosită în *Moldova* [s. n.], care avea 80 de prăjini în lungime și 4 prăjini în lățime. Suprafața acestei măsuri agricole era de 14 322 m.p.”³; *falce* (lat.) s.f. (Înv.). Unitate de măsură agrară egală cu 1,43 ha folosită în *Moldova*⁴ [s. n.].

2. Prima atestare lexicografică o întîlnim la Mardarie Cozianul⁵:

ФАЛЧН ДѢ ПЪМЪЖ. Deși contextul este redus, se înțelege că este vorba despre o bucată de pămînt. Cu sensul de 'bucată (de pămînt)' întîlnește cuvîntul și I. Brăescu⁶ într-un document din 1665. *Falce* nu este înregistrat în *Lexiconul budan*. Apare însă la A. de Cihac⁷ ca unitate de măsură agrară egală cu 14 322 m.p. A.T. Laurian și I. C. Massim⁸ precizează că este măsură de suprafață folosită în *Moldova*. În continuare toate dicționarele înregistrează cuvîntul ca unitate de măsură pentru suprafață de pămînt folosită în *Moldova*.

După DA, cuvintul apare în scris pentru prima dată într-un catastih redactat la Iași în 1588: „10 fălce de vie la Cotnari”; a doua atestare se află într-un hrisov de judecată din 1620 tot din Iași: „S-au pîrît ... pentru do(o)u[ă] falci de vii de Cotnar ...”. Următoarele texte din DA în care apare cuvîntul *falce* sînt din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. În DL întîlnim cuvîntul în citate din opera lui Al. Vlahuță și D. Bolintineanu.

¹ DA, s. v.

² Cf. Ion Brăescu, *Măsurătoarea pămîntului la români, din vechime pînă la punerea în aplicare a sistemului metric*, București, 1913. p. 31.

³ DER, s. v.

⁴ MDER, s. v.

⁵ *Lexicon slavo-romănesc și filcuierea numelor din 1649*. Publicat cu un studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigore Crețu. Cu mai multe facsimile. București, 1900.

⁶ *Op. cit.*, p. 32.

⁷ *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort s/M, 1870.

⁸ *Dicționarul limbei romane*, tomu I (A—H), 1871 [în realitate 1873].

3. Am arătat în alt loc că termenii românești din documentele redactate în alte limbi ar trebui înregistrați în dicționare și în istoria limbii chiar și în cazul cuvintelor moștenite, deoarece ei pot furniza informații utile de ordin fonetic, morfologic, semantic etc.⁹

Acest lucru se confirmă și în cazul cuvântului *falce*. În documentele slave el este atestat din 1470, 1499¹⁰. Recent am studiat un material documentar redactat în limba maghiară adunat de Attila T. Szabó pentru *Erdélyi magyar szótörténeti tár*¹¹. În acesta am întâlnit în repetate rânduri cuvântul *falce* scris cu fonetism maghiar. Iată câteva cazuri:

1575: *wottem ... zanto foldeth ... negh faczyath* (din arhivele orașului Dej) „am cumpărat ... patru făci ... de pământ arabil”; tot într-un document din arhiva amintită, datat din 1584, termenul apare de două ori avînd forma *fachia* și *faczia*; sub forma *falchya* și *falchia* apare într-un document din Mogoșești (Mogosfalu), jud. Maramureș, din anul 1603; cuvîntul apare, tot sub două forme: *fácsa* și *fáltsa*, într-un document datat din 1641 din Girdan (Gárdánfalva), jud. Sălaj; forma *fáltsa* este atestată de două ori într-un document din Bunești (Széplak), jud. Cluj, redactat în 1718. Citez un fragment dintr-un document datat 1763 din Vima Mică (Dragavilma), jud. Maramureș: *In Doszu Grujeczi, a melyben a mi nyelvünk szer(int) van hat fálcsa föld. A fálcsa pedig térszen négy fertálly földött...*; în traducere românească: „În Dosul Gruieții, unde sînt șase făci de pămînt, cum se spune în limba noastră. Iar o falce este egală cu patru pătrari (firtai) de pămînt”.

În dicționarul etimologic al limbii maghiare de Z. Gombocz și J. Mélich¹² apare cuvîntul *fálcsa* cu indicația că e cuvînt din Transilvania și este datat din 1603 din regiunea Chioarului. Acest dicționar dă și un compus: *fáchyafa* „prăjina fâlcească” din 1564. Este limpede că termenul *falce* avea o largă răspîndire.

4. Din cele de mai sus se detașează concluziile următoare:

— atestarea în scris a cuvîntului *falce* se poate data cu peste 100 de ani mai înainte decît cea din DA;

— consemnarea cuvîntului în valea Someșului, în județele Cluj, Sălaj și Maramureș, din sec. al XVI-lea încoace, ne îndreptățește să lărgim aria cuvîntului *falce* și asupra părții de nord a Transilvaniei, în limba veche.

Mai 1977

Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

⁹ Cf. B. Kelemen, *Cu privire la atestarea indirectă a cuvintelor*, în SCL, XXVII, 1976, nr. 4, p. 417–419.

¹⁰ Cf. G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 98.

¹¹ Îmi exprim mulțumirile prof. A. T. Szabó pentru faptul că mi-a pus la dispoziție materialul arhivistic excerptat de d-sa.

¹² *Magyar etymologiai szótár*, Budapest, 1936, s. v.

GRUM, GRUMUR ȘI DERIVATELE LOR*

DE

DUMITRU LOȘONȚI

GRUMULEU. Ov. Densusianu (*Grainul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 64) a înregistrat toponimele **Grumuleu** și **Grumbuleu**, numele a două delușoare, primul în Băiești, al doilea în Uricani, și apelativul *grumuleu* (*grumudeu*) 'ridicătură de pământ, movilă', un cuvânt „care derivă desigur din latină, dar greu de explicat” (p. 54). Toponimul se întâlnește și în alte localități ale acestei regiuni: **Grumuleu**, „cîrtog rădicat” I, „dîm p rău, o huruită” II (Ciula Mică); **Grumuleu**, „grumuleu; dîm p” (Dilja Mare); **Grumuleu**, „dîm p, vîr v așa mic” (Livadia de Coastă); **Grumuleu** „a fost dîm p în sat, dîm p a n de 5—6 m” (Paroș); **Grumuleu** „loc rădicat ca o clăie” (Paroșeni) etc.

Apelativul a mai fost notat și în alte localități, cu sensurile: 'deal mic, delușel' (Clopotiva¹), 'moviliță' (Cimpa: ALR II, 5112/833), 'movilă' (Cimpa, Dilja Mare: NALR—Trans., 1644/455, 458).

Amintim și câteva dintre localitățile (toate în HD) în care l-am cules noi: Baru („grămadă de pământ”; „ridicătură”), Cigmău („mușuroiul care se face în jurul firului de porumb, la prașila a doua”), Crivadia („dîm p”), Dilja Mare („movilă de pământ mai mare”, „deluț”), Păucinești („dîlmă înaltă”), Petros („grămadă de piatră, movilă”), Răchitova („ridicătură de pământ”, „dîlmă mică; dîm p”), Riu Bărbat („o grămadă așa de ceva..., de pietri, de ...”), Rușor („deal așa mai mic, adunat”), Fizești („un teren mai ridicat un pic, ciocolie”), Totești („mușuroi, ridicătură mai mare”) etc. În alte sate apare în descrierile făcute de informatori diferitelor locuri: *Piscu hăl Mare*, „deluț mai ridicat, grumuleu, deal ca o piramidă” (Livadia de Cîmp); *Gruî* [gruî], „grumuleu” și *Pietriceaua Mare* și *Pietriceaua Mică*, „două grumuleie de piatră, da nu mari” (Livadia de Coastă); *În Pisc*, „e un grumuleu, vîrv” (Vălioara) etc.

Din *grumuleu*, prin metateză, s-a ajuns la *gurmuleu* (pl. *gurmuleie*), formă pe care colegul V. Bidian a notat-o în Grădiștea de Munte (NALR—Trans., 1644/433) și noi în Zăvoi HD.

* Pentru dicționare am reținut abrevierile din *Bibliografia Dicționarului limbii române*. În plus am folosit următoarele: CIORANESCU = Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Universidad de La Laguna, 1958—1961; DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a II-a, București, 1974. Simbolurile pentru județe sînt: AB = Alba; CJ = Cluj; HD = Hunedoara, MS = Mureș; TM = Timiș. Relatările informatorilor (notați, dacă au fost anchemțați mai mulți dintr-o localitate, prin I, II etc.) au fost reproduse literarizat, între ghilimele.

¹ Ion Conea, *Clopotiva, un sat din Hațeg*, vol. I—II, București, 1950, p. 131.

Ov. Densusianu (*ibidem*, p. 55) afirmă că originea latină a acestui cuvânt i „se pare neîndoioasă”, dar nu reușește să-i dea o explicație plauzibilă: „*Grumuleu* (*grumudeu*) nu poate fi izolat de ar. *grumur* cu același înțeles și derivând din GRUMULUS; și de data aceasta terminațiunea nu este însă clară; admițând chiar că *grumuleu* e rezultat prin disimilațiune din **grumureu*, rămîne neexplicată adăugarea lui -eu; poate cuvîntul s-a încrucișat cu altul de origine streină, dar nu vedem care ar fi acesta (încrucișarea cu alte forme pare să reiasă și din înlocuirea lui -l- cu -d- și s-ar putea ca alterarea aceasta fonetică să fie datorită influenței lui *grămadă* sau mai curînd a sîrb. *gromada*)”.

Evident, *grumuleu* este un derivat românesc din *grum* (cu suf. -uleu), cuvînt care a existat sau mai există încă în limba noastră cu aceleași înțelesuri ca și *grumuleu*. *Grum* (pl. *grumuri*) ‘grumus; tetö; der Haufen, das Aufgehäufelt’ figurează în LB, fiind explicat din lat. *grumus* și *exgrumo*. Autorii dicționarului dau și un citat: „implu queva cu *grum*: accumulo, gregatim accumulo”. *Grum* este înregistrat și de alte dicționare, fiind definit ‘monceau, tas, amas’ (și comparat cu celelalte reflexe romanice ale lui *grumus*: it., sp., port. *grumo*, vfr. *grume*) de CIHAC și DDRF (după CIHAC), ‘mică înălțime de pămînt, mică eminentă’ de LM, ‘das Stük, der Haufen’ de BĂRCIANU, și ‘montón, pila, hacina, amontonamiento’ (< lat. *grumus* ‘morro’) de CIORANESCU. Celelalte dicționare (PUȘCARIU, ET. WB.; CDDE; DA; TDRG; CADE; ȘĂINEANU; SCRIBAN, D; DM; DEX) nu-l menționează, probabil crezînd că acest cuvînt n-a avut niciodată o circulație reală în limba română, fiind copiat în dicționarele vechi LB, LM (CIHAC îl menționează după LB) din cele latine.

El a lăsat urme și în toponimie: **Grum**, toponim în Banat, pe care N. Drăganu² îl consideră greșit o variantă a lui *Gruvi*, deși mai departe (p. 388) raportează toponimul *Grumač* din Ugocea la „*grumur* < *grumulus*, care presupune și existența unui **grum* < lat. *grumus*”.

GRUMĂ. *Gruma di Jos.* „loc de cosit” I, „loc pe o dîm p ă, pe c o a m ă” II, „loc de dos” III, „o m u c h i e care coboară pînă aproape de satul Văləri” IV (Goleș HD). Se pare că acest toponim conservă apelativul **grumă* ‘grum’, perechea feminină a lui *grum*. Aromânescul *grumbă* (pl. *grumbe*) ‘grămadă’, înregistrat de DDA și explicat de la lat. *grumus*, este o variantă fonetică a lui **grumă*, după cum *Grumbuleu* (vezi *supra*) este o variantă a lui *Grumuleu*, *grumbur* (DDA) a lui *grumur*, *flambură* (DDA) a lui *flamură*, *șintirimb* a lui *șintirim* etc. Pentru **grumă*, cf., mai jos, și **grumulie*.

GRUMUDAN. *Grumudan* de la Cărări sau *Grumudan* Cărărilor („e mai înalt ca Cărările” I: Uric HD) provine din apelativul (neatestat de dicționare) *grumudă*, care circulă în Țara Hațegului și împrejurimi, cu sensurile: „d i m p ” (Crivadia), „d e a l mai rotund” (Dealul Babii), „g r u m u l e u ” (Dîlja Mare), „o grămadă de piatră, dacă o strînge omul” (Federi), „loc mai înalt ca celelalte” (Rîu Bărbat), „pămînt adunat de om; cîteva care de pămînt dacă le pun laolaltă” (Uric), „teren mai ridicat, r i d i c ă t u r ă, d i m p ” (Șerel), „d e a l; loc mai ridicat ca

² *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 234.

celelalte" (Valea Lupului). Are formele de plural *grumudâne* (Dealul Babii, Dîlja Mare, Rîu Bărbat etc.) și *grumudănuri* (Federi, Uric). Este un derivat de la *grum* cu suf. *-udan* (asupra căruia vom reveni, mai pe larg, într-o contribuție viitoare).

grumudeu. În ce privește pe *grumudeu*, Ov. Densusianu nu menționează localitatea (sau localitățile) în care l-a întâlnit și, după cum s-a văzut, îl consideră rezultat din *grumuleu*, sub influența lui *grămadă*. Explicația și-o însușește și S. Pușcariu (DR, X, p. 376).

Noi considerăm că *grumudéu* (pl. *grumudéie*) „ridicătură” (Cîmpu lui Neag — Valea Jiului) este o variantă a lui *grumuleu*, datorită nu atât influenței lui *grămadă*, ci, mai degrabă, lui *grumudan*.

grumuleț ‘grumulus’ figurează în LB, CIHAC (după LB) și CIO-RĂNESCU (după CIHAC). Pluralul *grumuleți* din LB (singurul dicționar care menționează formă de plural) ni se pare suspectă. Am întâlnit acest apelativ doar în Merișor (Țara Hațegului), cu sensul de „ridicătură, dungă de teren mai ridicată” și cu pluralul *grumulêțe*. Este un derivat de la *grum* cu suf. *-uleț*. Faptul că *grumuleț* nu are un prototip în latină ar fi trebuit să-i determine pe autorii celorlalte dicționare să considere pe *grum* un element păstrat în limba română și, deci, să nu-l omită.

GRUMULEZE [grumulêză], „pantă” I „îs două mamele oane; jos is largi, sus is ascuțite” II (Pui — Țara Hațegului), provine din **grumuleze*, forma de plural a apelativului **grumule(a)z* ‘mică ridicătură de pământ, movilă, delișor’ (derivat din *grumul[eu]* cu suf. *-e(a)z*; cf. *mireaz* ‘mire’) sau, mai probabil, **grumulează* ‘idem’, un derivat de la *grumul[eu]* sau **grumul[ie]* cu suf. *-ează*. Cf. *foiăză* (pl. *foiêze* [foiêză]) ‘fiecare din frunzele care învelesc știuletele de porumb; pănușă’, notat pentru NALR — Trans. în Țara Hațegului și împrejurimi (Poiana Sibiului, Vilcelele Bune, Grădiștea de Munte, Ștei, Clopotiva, Sălașu de Sus, Pui — localitate în care se află și toponimul — și Cîmpu lui Neag) și provenit din *foaie* ‘idem’ (răspîndit în sudul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia: ALR II, s.n., vol. I, h. 97 și NALR — Trans., chestiunea 1005); *sfîrlează* < *sfîrlă*; *spetează* < *spată* etc.

GRUMULIE. Pentru *Grumulie*, „bot de terasă, înalt de cca 20 m”, înregistrat de M. Homorodean³ în Valea Ploștii și raportat la *grumuleu*, R. Todoran⁴ e de părere că „s-ar putea propune explicarea din *grumur* + *-ie*, cu disimilarea menționată de Densusianu”.

Considerăm că toponimul presupune un apelativ **grumulie* ‘grum’, derivat de la **grumă* (vezi *supra*) sau *grum* cu suf. *-ulie*. Cf. *căsulie* < *casă*, *cuculie* < *cucă* sau *cuc*, *cușculie* < *cușcă*, *gugulie* < *gugă* sau *gug*. Mai menționăm că *Grumulie* și *Gruma* sînt în hotarele a două sate apropiate din bazinul Cernei.

grumur. R. Todoran (*op. cit.*, p. 42) a semnalat existența cuvîntului *grumur* (< lat. *grumulus*) și în dialectul dacoromân, pe baza unei atestări din Cîmpia Transilvaniei (în forma de pl. *grumuri*⁵ ‘grămezi, cete, grupuri’ din contextul *sta oamenii tot grumuri*) și a alteia din Feneș AB

³ Toponimia satelor Cînciș și Valea Ploștii (județul Hunedoara), în *Studii și materiale de onomastică*, București, 1969, p. 98. Vezi fotografia locului în CL, X, 1965, nr. 1, p. 164, fig. 3.

⁴ Note lexicologice, în CL, XVIII, 1973, nr. 1, p. 43.

⁵ Acest plural poate fi și de la *grum*.

(*grumuru la cucuruz* 'mușuroiul care se face în jurul firului de porumb, la prașila a doua'), și a explicat just verbul **a grumura**, atestat în Feneș (cu sensul de 'a face mușuroi în jurul firului de porumb, la prașila a doua, a îngrămădi pământ la rădăcina porumbului') și într-o colindă din Ardeal („*Măru-mi legăna, / Merele-mi pica, / Masa-mi grumura*”⁶), ca „un derivat verbal românesc al lui *grumur*”.

Cu același sens ca în Feneș, *grumur* este încă viu și în localitățile apropiate: Băcăinți (cu pl. *grumure*), Bulbuc (cu pl. *grumuri*), Ceru-Băcăinți, Curpeni, Fintinele, Valea Mare (cu pl. *grumuri*) etc., iar verbul are forma **a îngrumura**: „îngrumur, îngrumuri, îngrumură” (Băcăinți), „să-l îngrumurăm bine; ... cine-l mai îngrumurează ...” (Bulbuc), „îngrumurăm” (Curpeni și Valea Mare), „cucuruzul se-ngrumură” (Fintinele), „să-l dai să-ngrumure bine, să-l îngrumuri bine ...; îl îngrumurezi ...” (Sărăcsău).

Adăugăm că *grumur* se folosește și în expresia **a umplea cu grumur** 'a umplea ceva (de ex., o măsură de cereale) cu piept, cu vîrf' (Bulbuc, Fintinele, Valea Mare etc.).

Fiind înregistrat doar de LM, „*grumulu* sau *grumuru* [...] 'mică înălțime de pământ' ...” a avut o soartă și mai vitregă decît *grum*, lipsind din aceleași motive din toate dicționarele ulterioare.

GRĂMURADĂ, movilă (Jupani TM: comunicat Ioan Stratan); **Grămurada** lui Tieu, movilă (Susani TM; comunicat același); **Grumurádă**, ridicătură (Chitid HD); **Gumuradă**, „coastă” (Zăvoi HD).

Numele topice au la bază apelativul *grămurádă* (pl. *grămurázi*) 'movilă', care circulă în Banat (comunicat același), **grumurádă*, **gumurádă* 'idem', rezultat din contaminarea sinonimelor *grumur* și *grămadă*. Forma **gumurádă* s-a putut naște prin disimilarea totală a primului *r*. În aromână există formele *gumărădă* 'grămadă de pietre strînse, stog de pietre strînse într-un ogor', *gramoráda* 'grămadă'⁷.

grumurel. În cursul anchetei pentru *NALR—Trans.*, am notat *stă grumurel* 'stă pe vine' în Ungheni MS. Cum nu mai întîlnisem cuvîntul în alte localități, pentru mai multă siguranță am anchetat (tot prin întrebare indirectă și imitație) și un informator ocazional, care a răspuns *stă zgrumurel* (*z* fiind un sunet protetic). *Grumurel* provine din *grum* cu suf. dim. -urel (cf. *stă pupurel*, în Bobilna CJ, unde *pupurel* < *pup* + suf. -urel) sau, mult mai puțin probabil, din *grumur* cu suf. dim. -el.

Ianuarie 1977

Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

⁶ Pentru Constantin Lacea (DR, II, p. 624) *grumura* are sensul de 'a îngrămădi ceva într-un loc, a acoperi cu ceva' și provine din lat. **grumulare*, derivat din *grumul*, iar pentru CIOBANESCU „mai probabil” din *grumuri*, pl. lui *grum*. R. Todoran ne-a semnalat și varianta *zgrumura* (întîlnită în lucrarea lui O. Birlea, *Urme pe piatră*, București, 1974, p. 122: „În zilele de toamnă, cînd se îngălbeneau pădurile și se zgrumurau cețurile pe văi, cazanele de țuică începeau să fumege prin margini de păraie”), fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale.

⁷ Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în DR, III, p. 177.

NOTE LEXICALE

DE

I. MĂRII

1. **păsară**. Forma (de singular) **păsără** este o variantă lexicală, necuprinsă în DLR (s.n., t. VIII, partea I, litera *P*, București, 1972, p. 164), a lui **păsăre** „vrabie”. O semnalăm din Toager — jud. Timiș, fiind și astăzi forma normă (implicită, evident) a graiului popular vorbit în localitatea noastră natală. Pluralul lui **păsără** este **păsări**, formă atestată și de Sever Pop, ca răspuns la întrebarea [1014] = „*pasăre*”, din pct. cartografic 40 din ALR I, cu un sg. **păsăre**, inventariat de DLR ca variantă lexicală. Din ancheta ALR I, mai semnalăm și, din pct. 283, un pl. **păseri** (sg. = **păsere**), neatestat de DLR, precum și, din pct. 93, o altă formă de plural, **păsiri** (sg. : **păsire**), iarăși absentă din DLR. În ceea ce privește pluralul **păsări**, inventariat de DLR prin formula „astăzi rar”, el apare, din datele lingvistice consemnate de ALR I, mai frecvent decât forma **păsări**.

2. **rug** „*salcîm*”. Cu sensul „*salcîm*”, **rug** este glosat în DLR (s.n., t. IX, litera *R*, București, 1975, p. 597, sub 3), cu paranteza localizatoare : „Prin Banat”, pe baza unei unice atestări : BORZA, D. **Rug**. (pl. : *ruți*) ; este termenul normă pentru „*salcîm*” în Toager — jud. Timiș. În această accepție, termenul este întrebuițat și în alte două localități învecinate, Ghilad (= pct. 36 în ALR II) și Banloc (= pct. 35 în ALR I), precizînd, însă, că într-o altă localitate (Tolvădia = Livezile), plasată între acestea, „*salcîmul*” este numit **băgrîn**. Din Banloc, l-a înregistrat și Sever Pop ca răspuns la întrebarea [1001] = „Unde dorm găinile?” : „în **ruți** : « *salcîmi* »”. Din aceste trei localități (= pct. cartografice 41, 42 și 44), precum și din alte cinci (pct. 46, 47, 48, 51 și 52), toate în județul Timiș, **rug** „*salcîm*” a fost notat și de colegul I. Faiciuc în ancheta pentru NALR-Banat (vezi răspunsurile la întrebarea [1334]). Emil Petrovici l-a notat (: „**rug**, *ruți* « *salcîm* »”), în afara chestionarului, din pct. 316, adică dintr-un grai ce aparține, structural, subdialectului crișean sau de vest. Și noi, în acest an, l-am înregistrat din Cumlăuș — jud. Arad, o altă localitate aparținînd aceleiași arii lingvistice. NALR—Trans., pentru întrebarea [1334], îl înregistrează, prin colegul D. Loșonți, din două localități din jud. Mureș (pct. 320 și 321).

Așadar, pe baza datelor, inedite, prezentate mai sus (mulțumim, și pe această cale, colegilor noștri, care ne-au pus la dispoziție materialul cules pentru cele două atlase regionale precitate), **rug** „*salcîm*” este cunoscut și întrebuițat „prin Banat, Crișana și Transilvania”.

3. **știbă** (să ~). În LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 227, ne-am oprit, tot într-o asemenea notiță lingvistică, asupra formei *să știbă* = *să știe* pentru a-i semna, pe baza unei înregistrări datorate lui Sever Pop, pre-

zența în pct. cartografic 842 (= Imoasa, jud. Mehedinți) din ALR I, adică într-o arie lingvistică în care, până atunci, forma nu mai fusese semnalată (vezi, pentru aria formei în graiurile dacoromâne, Boris Cazacu, *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 142). Revenim, prin această notă, asupra formei pentru a-i semnala, acum, prezența și în aria lingvistică bănățeană. Emil Petrovici, în ancheta pentru ALR II, din pct. 76 (= Chizătău, jud. Timiș, localitate anchetată în perioada 22–28 august 1930), la întrebarea: „Care sînt caracteristicile comunelor învecinate de care-și bat joc localnicii?” din chestionarul introductiv, a notat, de la informatorul I (Ioan Drăghiciu, 57 ani), următorul foarte semnificativ răspuns: „*să șcîbă* [să știe], la *Ficătăr, Ohábă*”. Răspunsul nu credem că ar mai avea nevoie de un comentariu lingvistic; forma *să știbă* fiind o particularitate caracteristică, individualizatoare, a graiurilor vorbite în localitățile, învecinate punctului cartografic 76, Ficătăr și Ohaba-Forgaci.

4. votcol. a. În colecția de folclor: Alexiu Viciu, *Flori de cîmp. Doine, strigături, bocete, balade*, recent și excelent publicată, cu studiu introductiv, note, indici și glosar, de R. Todoran și I. Taloș la Editura „Dacia” din Cluj-Napoca, 1976, întîlnim, în textul 896 (p. 195–196), cuvîntul *votcol* (p. 196, r. 15) în următorul context: „— Taci tu, mică rîndunea, / Nu plînge de mila mea, / Și te du la maică-mea / Și te pune pe fereastă / Și-i vorbește păsărește / Să-mi astringă țealele, / Să le bage-n sîrmă neagră, / Să le pună-ntr-un *votcol*, / Să le-aducă la ogor” (cu s. n. — I. M.).

b. Textul 896 al colecției a fost cules (împreună cu alte 38 de piese) din „Toracu M.”, fără să se precizeze (de către A. Viciu, bineînțeles) ce trebuia să înțelegem prin sigla M, adică dacă este vorba de Toracu *Mare* sau de Toracu *Mic*, două așezări cu populație românească, în Banatul iugoslav, despărțite (iar astăzi unite într-o singură localitate: Begheți-Torac) printr-un/o *socac/uliță* (= *stradă*). Indicarea exactă a localității din care au fost culese cele 39 de texte (localizate larg și inexact prin abrevierea neexplicată „Toracu M.”) ale colecției (impresia noastră este că s-a cules material folcloric, dar și lingvistic = lexical, din ambele localități) era absolut necesară avînd în vedere faptul că Toracu Mare este (la origine) un sat cu populație bănățeană, iar Toracu Mic, un sat cu populație ardeleană (vezi, în acest sens, spre ex., Radu Flora, în FD, I, 1958, p. 128), cele două comunități (cea a *frătușilor* și cea a *crișănilor*) prezentînd, și astăzi (cum înșine ne-am convins în anul 1974), numeroase elemente lingvistice și extralingvistice distincte (precum, ca să cităm doar cîteva dintre cele notate de noi, *socác* = T o r a c u M a r e / *úliță* = T o r a c u M i c, *avlie* / *vorét* „curte”, *clăbăt* / *căciulă* „căciulă”, *cotrință* / *cătrînță* „catrință”, *cúină* / *tîndă* „tîndă”, *dúșnic* / *léspede* „capacul cu care se astupă gura cuptorului de copt piinea”, *cioclód* / *ciocán* „cocean, ciocălău”, *súcă* / *róchie* „fustă”, *șópru* / *șúpă* „șură”, *tormác* / *hiredn* „hrean”, *trăgúlă* / *nătrágáce* „tilv”, *úină* / *tétá* „lele, mătușă” în sistemul de adresare etc. sau, ca să cităm și un element extralingvistic, în Toracu Mare, cum ne-a informat Todor Baloș Gică, jocul de bază este „hora”, iar în Toracu Mic, „ardeleana”, „învîrtita”).

c. Întorcîndu-ne la cuvîntul nostru, să observăm, mai întîi, că el apare inventariat, din sau pentru aceeași „localitate”, și în *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, adunate

și explicate de Alexiu Viciu, București, 1906 (extras din „Analele Academiei Române”, s. II, t. XXIX, Memoriile Secțiunii literare), p. 89 : „*votcol* = triboanță, telegă, cu 2 roate pentru 1–2 persoane. Toracu M., Bănat”, fiind, după informația fișierului nostru, unica consemnare lexicografică a termenului.

d. În *Glosar-ul* alcătuit de editori la recent editata colecție de folclor este reținut și cuvântul *votcol*, fiind, însă, definit (probabil și sub influența contextului) prin „coș, cufăr”, cu următoarea notă : „Sensul ne-a fost comunicat de Emilia Drăghicescu din Bogitlin, jud. Caraș-Severin. A. Viciu îl glosează prin « telegă cu două roate » ” (p. 335). Nu ne îndoiim că în Bogitlin termenul *votcol* are acest sens (sau, mai bine, aceste sensuri, căci *coș* și *cufăr* desemnează două conținuturi lingvistice și extralingvistice distincte), dar considerăm că, pentru „Toracu M.” și pentru contextul precitat, glosarea exactă este cea indicată de A. Viciu : *votcol* = „cotigă”

e. În *Chestionarul ALR II* a fost programată și o întrebare (adresată, în anchetă, indirect și formulată, în atlas, astfel : „Cum numiți carul acela mic, cu două roate [sic !], tras sau împins cu mâna, în care, mai ales la orașe, se cară felurite lucruri?”) pentru noțiunea „cotigă” (=întrebarea [5641]). Între termenii, destul de numeroși (vezi ALR II, s.n., vol. II, h. 354 = ALRM II, s.n., vol. I, h. 237), înregistrați pentru acest conținut semantic, *votcol* nu apare. Și totuși, Emil Petrovici l-a notat, în afara chestionarului (deci ocazional), din localitatea (așezată, ca și „localitatea” din care-l atestă A. Viciu, tot în *pusta* = cimpia Banatului, a celui românesc de această dată) Ghilad — jud. Timiș (= pct. 36 în ALR II) : „*votcol*; *votcoale* « căruță cu două roți pentru 1 cal »”. Cum în aceeași localitate, la întrebarea [5641], s-a răspuns : *cărută cu două roți* (în opoziție cu : *cărută de gunoi* „roabă” — vezi NALR-Banat, întrebarea [663], pct. 44=36 — și *căruță* „trăsură” — vezi ALR II, s.n., vol. II, h. 355 = ALRM II, s.n., vol. I, h. 238/36), reiese că, în acest grai, la acea dată, *votcol* desemna un alt tip de cotigă, atestat, pentru „Toracu M.”, și de A. Viciu (vezi mai sus, sub c). Dintr-o altă localitate din Banatul iugoslav, Simiai (= pct. 8 în ALR II), Emil Petrovici a înregistrat, tot în cadrul materialului notat în afara chestionarului (vezi caietul de anchetă, *Diverse*, p. 26), și un semnificant „*votcolită* « trăsurică cu 2 roate »”, care, dacă am lua în considerare numai poziția accentului, ar putea fi interpretat, etimologic, ca un derivat (cu suf. *-ită*) de la *votcol*, acesta, probabil, specializat pentru un alt conținut semantic. Din acest grai, la întrebarea [5641] s-a răspuns, prin ezitare, *cărută*, precizându-se că obiectul este necunoscut în localitate, ceea ce înseamnă că *votcolită* este sinonim teritorial cu *votcol* din 36. *Votcol* (pl. : *votcoale*, *votcoluri*) a fost, până nu de mult, în Toager — jud. Timiș (localitate apropiată, geografic, atît de Ghilad, cît și de cele două Torace), termenul general, colectiv pentru „șaretă”, un alt tip, modern, de „car mic, cu două roți, pe a r c u r i (=pe *fedăre*)”, tras de un cal, dar și de doi”. Astăzi, termenul *votcol* este pe cale de-a fi învins definitiv de actualul și proaspătul termen normă, literarul *șarétă*, rostit și *șărétă*. Pentru prezența termenului *votcol* în graiurile românești din Banatul iugoslav, vezi, acum, și Radu Flora, *Rumunski Banatski govori u svellu lingvističke geografije*, Beograd, 1969, p. 303, care-l atestă și pentru Toracu Mare și Toracu Mic.

f. Documentarea săracăcioasă a cuvintului (= semnificant + semnificat) „*voicol*” nu ne îngăduie, pentru moment, fixarea riguroasă a datelor descriptive (= formale, semantice, mai ales, spațiale și temporale) pe care le presupune (ceea ce am putea și preferăm să numim) „biografia” oricărui cuvint. Totuși, pe baza elementelor prezentate mai sus (sub e), am putea stabili (mai puțin riguros) că, în graiurile pentru care termenul a fost semnalat, exceptînd graiul din Bogîltin (vezi d), *voicol* = „cotigă, teleagă”, iar, apoi, „șaretă”, cum, printr-un proces lingvistic identic, în Berzovia, jud. Caraș-Severin, *tîlgă* (rostit *čîlgă*; în Toager, *telgă* denuște un tip de căruță ușoară, cu patru roți, folosită în exclusivitate la transportul persoanelor) „cotigă, teleagă” a semnificat (la timpul trecut, căci astăzi, în această accepție, termenul, cum ne comunică colega Doina Grecu, este un arhaism) și „șaretă”, fiind, o perioadă, ca și *voicol* în Toager, sinonim, în adevăratul înțeles al cuvintului, cu *șaretă*.

g. Fără a încerca să producem o etimologie, considerăm că regionalismul *voicol* trebuie pus în legătură cu scr. *dvokolice*, *dvokolica*, *dvokolnica* „rheda birotă; șaretă, cabrioletă” (vezi RJA, s.v., VUK, s.v., D. Gămulescu — M. Jivcovi, *Dicționar sîrbocroat-român*, București, 1970, s.v.), care, însă, în graiul sîrbesc vorbit în localitatea Giera (comună de care aparține și satul Toager), are, dacă ne este îngăduit să ne exprimăm astfel, același „statut” lingvistic cu cel pe care-l are *șaretă* în graiul vorbit în Toager, *dvokoliče* (în notația noastră) fiind considerat, de subiectul (= Petrovici Mila) anchetat de noi, ca literar, „ca la gramatică”; termenul vechi, cel care are același „statut” (și destin) pe care-l are azi semnificantul *voicol* în Toager, este *tălike*, dacă noi l-am notat (fonetic) bine (vezi la VUK, s.v. *tăljige* „currus unijugus”). Pentru o abordare etimologică a termenului *voicol* (înțelegînd prin conceptul de etimologie nu numai simpla stabilire livrescă, lexicografică a unui raport real de corespondență materială și/sau semantică între două cuvinte și transformarea, pe baza unor indici exclusivi formali, lingvistici și extralingvistici, a raportului de corespondență într-un raport etimologic, exprimat grafic prin < sau >, ci și, pornind de la acest raport, răspunsul la întrebările unde, cînd și cum s-a produs împrumutul, evident, ca direcție, în cazul de față prin simpla analiză strict formală a semnificantului rom. și a celui scr.) este necesar să dispunem nu numai de o riguroasă „biografie” descriptivă a cuvintului rom. dialectal, ci și de una, asemănătoare, pentru cuvîntul scr.

Mai 1977

Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

PREVERBUL LATIN *PER*- ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

H. MIHĂESCU

Preverbul latin *per-* preceda adjective, verbe sau adverbe și marca intensificarea sau desăvârșirea acțiunii și însușirii ori forma superlative. De proveniență indo-europeană, el avea forme și funcții paralele în sanscrită (*pari-*), greacă (*περι-*), gotă (*fair-*), neogermană (*ver-*), veche slavă (*prě-*) și în alte limbi: fiecare din ele a cunoscut o dezvoltare proprie și numai rareori a calchiat după o limbă „soră”¹. În greacă preverbul putea fi despărțit de verb, se individualiza într-o anumită măsură și în această situație își schimba accentul. Reproducem două exemple din Homer: *περί μὲν σε τίον Δαναοί* (*Il.* 8, 161) „prea te cinsteau danaii”; *τὸν περί Μοῦσ’ ἐφίλησε* (*Od.* 8, 63) „prea l-a îndrăgit Muza”. Numărul adjectivelor compuse cu *περι-* a rămas destul de redus în greaca antică.

Alta era situația în latină, unde *per-* putea fi de asemenea separat de adverb sau adjectiv, cum rezultă din operele primilor poeți sau din corespondența lui Cicero: *per pol saepe peccas* (Plaut, *Cas.* 370) „zău, prea des greșești”; *per ecastor scitus puer est natus Pamphilio* (Terențiu, *Andr.* 486) „pe Castor, prea draguț prunc i s-a născut lui Pamphilus”; *per enim magni aestimo* (Cicero, *Ad Atticum* 10, 1, 1) „prea prețuiesc acest lucru”. Ca și *prea* în română sau *très* în franceză, *per-* forma superlative, devenite foarte frecvente în textele din secolele I — IV și folosite de păturile largi ale populației²: lista acestor compuse cuprinde 10 pagini în „glosarul” lui Alexander Souter³ și 850 de exemple rinduite în 96 de pagini în dicționarul autorilor creștini al lui Albert Blaise⁴. Interesant de reținut este faptul că poziția lui *per-* s-a consolidat în mod considerabil prin împrejurarea că compusele cu *prae-* au devenit între timp de asemenea frecvente și populare, avînd un înțeles asemănător sau identic compuselor cu *per-*, cum vedem din monografia exhaustivă a lui Jacques André, intitulată *Les adjectifs et adverbess à valeur intensive en PER- et PRAE*⁵. Autorul a cercetat în mod amănunțit izvoarele și a stabilit că în ansamblu raportul numeric a ajuns pînă la 56% *per-* față de 44% *prae-*. Primul a fost activ în secolele III—I înaintea erei noastre, a cunoscut o stabilitate

¹ A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1959, p. 497.

² E. Löfstedt, *Syntactica. Studien und Beiträge zur historischen Syntax des Lateins*, 2. Teil, Lund, 1956, p. 402—405.

³ *Glossary of Later Latin to 600 A. D.*, Oxford, 1949, p. 292—301.

⁴ *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, revu par Henri Chirat, Brepol, Turnhout (Belgique), 1954, p. 1386—1482.

⁵ În „Revue des études latines”, XXIX, 1951, p. 121—154.

relativă în secolele I—II și a sporit din nou în secolele III—VI, pe cînd al doilea a progresat treptat și stăruitor în secolele I—VI ale erei noastre. În listele alcătuite de Jacques André observăm că *per-* și *prae-* aveau de multe ori funcții identice și că unor compuse mai vechi cu *per-* li s-au adăugat în epoca tirzie compuse cu *prae-*: *perblandus* = *praeblandus*, *percalidus* = *praeclidus*, *perdensus* = *praedensus*, *perdulcis* = *praedulcis*, *perlongus* = *praelongus*, *permollis* = *praemollis*, *pertener* = *praetener*, *perviridis* = *praeviridis* etc. etc. Confuzia între *per-* și *prae-* apare și în provinciile dunărene ale Imperiului roman, de exemplu în opera lui Niceta din Remesiana (azi Bela Palanka, Iugoslavia), scrisă în jurul anului 400 al erei noastre: *clamosa voce omnibus praestrepas* = *perstrepas* 80, 25 Burn; *clamosis vocibus praestrepas* = *perstrepas* 81, 19 Burn. Rolul activ jucat de *per-* se mai vede în prezența unor compuse noi, cu un spor de intensitate a acțiunii verbale: *perarmare* „a înarma pînă în dinți”, *perarare* „a ara adînc”, *percognoscere* „a cunoaște în profunzime”, *perdescendere* „a cobori pînă la capăt”, *perdiscoperire* „a descoperi tot”, *peroccidere* „a ucide de tot”, *perpeccare* „a păcătui grav”, *pertraicere* „a trece peste tot”, *pertransmittere* „a transmite pretutindeni” etc. Procedul a persistat în unele limbi sau dialecte romanice: *perlongus*, rom. *prelung*, vechi genovez *perlongo*, sicilian. *spirlongu*⁶; în portugheză *per-é*, *per-está*, *per-fazedes*, *per-tenh* (secolul al XVI-lea)⁷.

Lui *per-* din latină îi corespundea în vechea slavă *prě-* (prezent în toate limbile slave), care dădea un spor de intensitate verbelor sau servea la comparația adjectivelor și adverbilor, ca în latină. Pentru aproape toate superlativele de acest gen citate de Fr. Miklosich în *Lexiconul* său, pot fi date exemple corespunzătoare din latina tirzie: *prěblaženŭ* — *perbeatus*, *prěbogatuŭ* — *perdives*, *prěvelikuŭ* — *permagnus*, *prěkrasīnŭ* — *perpulcher*, *prěljubivŭ* — *pergratus*, *prěsveťŭ* — *persanctus*, *prěcistŭ* — *perpurus* etc.⁸. Autorul reproduce aproximativ 70 de superlative cu *prě-*, în timp ce compusele adjectivale sau adverbiale cu *per-* și *prae-* din latină depășesc cifra de 1000. Este adevărat că în aprecierea acestui raport numeric trebuie să ținem seama de faptul că izvoarele folosite de Fr. Miklosich au fost relativ puține, pe cînd sursele pentru latina tirzie se înfățișează extrem de numeroase. Din limba rusă Max Vasmer citează exemple ca *premudryj* „prea înțelept”, *predobryi* „prea bun”, *prevelikij* „prea mare” și observă că procedul a rămas puțin folosit în limba vorbită: el apare des la poeți sau erudiți⁹. Dicționarul general al limbii bulgare în cinci volume de Najden Gerov nu conține exemple cu *pre-*¹⁰, iar cel etimologic de Ștefan Mladenov¹¹ dă numai cuvintele *pregladen* „prea flămînd”, *pregrozdnik*

⁶ W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, traduite par A. Doutrepont et G. Doutrepont, Paris, 1900, vol. III, p. 550: „Comme la formation du comparatif de l'adjectif au moyen de *per* s'étend plutôt au bas latin, l'on pourra sans hésiter admettre une transmission directe au vieux français”.

⁷ C. Michaelis de Vasconcellos, *Zum Liederbuch des Königs Denis von Portugal*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, XIX, 1895, p. 539.

⁸ *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien, 1862: idem, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, vol. IV, Wien, 1883, p. 237—242; idem, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, p. 239.

⁹ *Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I—III, Heidelberg, 1950—1958, s.v.

¹⁰ *Rečnik na bălgarski ezik*, vol. I—V. Plovdiv, 1895—1908.

¹¹ *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarski ja knižoven ezik*, Sofia, 1941.

„prea urît”, *pregalen* „prea alintat”, *preblag* „prea bun”, *prebel* „prea alb” și încă puține altele. În dicționarul limbii bulgare contemporane pot fi numărate numai 22 de adjective compuse cu *pre-*: *preblăg* „prea bun”, *preblăžen* „prea fericit”, *prebogat* „prea bogat”, *prebărz* „prea iute”, *prebjal* „prea alb”, *prevažen* „prea important”, *preglupav* „prea prost”, *prekrăsen* „prea frumos”, *prelesten* „prea plăcut”, *preljubezen* „prea afabil”, *premlad* „prea tinăr”, *premnogo* „prea mult”, *premădăr* „prea modest”, *premil* „prea draguț”, *preškăp* „prea scump”, *predovoln* „prea mulțumit”, *preslaven* „prea slăvit”, *prechvalen* „prea lăudat”, *prechubav* „prea frumos”, *prečesten* „prea cinstit”, *prečista* „prea curată”, *preširok* „prea larg”¹². Deci procedeul apare rar în limba bulgară contemporană, în schimb el este mult mai activ în sîrbocroată, pentru care marele dicționar al Academiei Iugoslave din Zagreb înregistrează 150 de compuse cu *pre-*: *prebogat* = *perdives*, *prečudan* = *permirus*, *predrag* = *percarus*, *prestrahoven* = *perhorridus*, *presvijestan* = *persapiens*, *pretaman* = *perobscurus* etc.¹³.

Limba română a moștenit din latină următoarele compuse cu *per-*: *pătrunde* — *pertundere*, *pe cînd* — *per quando*, *pentru* — *per intro*, *peste* — *per super*, *petrece* — *pertraicere*, *pe unde* — *per unde*, *pierde* — *perdere*, *pieri* — *perire*, *precum* — *per quomodo*, *prejos* — *per iosu*, *prejur* — *per gyrum*, *prelarg* — *per largum*, *prelinge* — *perlinguere*, *prelung* — *perlongus*, *presus* — *per susu*, *pretutindeni* — *per totum inde*, dialectal *prevești* „a îmbrăca” — *perviescire* = *perviescere*, *preziua* — *per diem*, *pricepe* — *percipere*, ar. *prigiurare* — *periurare*, *primbla* — *perambulare*, *prin* — *per in*, *printre* — *per inter*, *priveghia* — *pervilgilare*.

Originea latină a prepoziției *pre*, *pe* — *per* este sigură, în schimb originea adverbului *prea* continuă să fie disputată: S. Pușcariu¹⁴ și Al. Ciorănescu¹⁵ îl derivă direct din lat. *prae-*, Ovid Densusianu¹⁶ îl consideră dezvoltat din contaminarea lui *per-*, *prae-* și v. sl. *prě-*, iar H. Tiktin¹⁷ și I.-A. Candrea¹⁸ îl explică numai prin v. sl. *prě-*. În română adverbul *prea* „cam mult, peste măsură” poate fi întrebuințat: 1) la superlative: *prea bun*, *prea departe*, *prea mult*; 2) în locuțiuni: *prea de tot*, *prea din cale afară*, *nici prea prea*, *nici foarte foarte*; 3) înainte de verbe: *prea o iei repede*, *prea te întreci*; 4) în expresia: *nu prea*. Toate elementele constitutive din exemplele citate mai sus sînt de origine latină și se bucură de o largă circulație. Spre deosebire de limbile slave, unde *prě-* face un singur corp cu adjectivele și adverbele, iar acestea sînt relativ sporadice, în limba română *prea* însoțește numeroase adjective, adverbe sau participii trecute: *prea abătut*, *prea abrupt*, *prea absent*, *prea abstract*, *prea bine*, *prea frumos*, *prea trecut*, *prea stîngaci*, *prea vechi* etc. În privința aceasta româna aduce

¹² Rečnik na sâvremennija knižoven ezik, vol. III, Sofia, 1957.

¹³ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, 1932–1935, vol. XI, p. 433–826.

¹⁴ Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element, Heidelberg, 1905, nr. 1370.

¹⁵ Diccionario etimológico rumano, La Laguna, 1960, p. 660, nr. 6768.

¹⁶ Histoire de la langue roumaine. I. Les origines, Paris, 1901, p. 176, 248.

¹⁷ Rumänisch — deutsches Wörterbuch, vol. I–III, București, 1903–1925, s.v.

¹⁸ Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”, București, 1931, s.v. Discuție și materiale utile la I. Rîzescu, Prefatul *pre-* în limba română, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română”, vol. I, București, 1959, p. 5–16.

aminte de limba latină, unde compusele cu *per-* și *prae-* au luat o dezvoltare considerabilă în epoca tîrzie. Adverbul *prea* apare ca un element dinamic și independent, ceea ce nu e cazul lui *prě-* din limbile slave. Fără îndoială că unele cuvinte slave ca *prěčista* și *preslaviti* au pătruns direct în română (*precista*, *preaslăvi*), iar termeni ca *prevelikŭ*, *prěvysokŭ*, *prědobrŭ* au promovat răspîndirea unor formațiuni ca *preamărit*, *prea înalt*, *prea luminat*, întărind un proces început cu mult mai înainte; însă materialul lingvistic și procedeul sau modelul existau deja în latină: *peraltus*, *perbonus*, *perbene*, *perlongus*, *perluminatus*, *permagnus*, *permagnificus*, *pernecessarius*, *perpotare*, *perrogare*, *persepelire*, *perstringere* etc.

Concluzie. Istoria adverbului român *prea* a început în latină prin separarea lui *per-* de adjectivul sau adverbul pe care le preceda; apoi preverbul *per-* a primit un sprijin substanțial din partea preverbului *prae-*; în sfîrșit, el și-a întărit ulterior poziția cu împrumuturi slave, iar astăzi are o situație mai bună decît *prě-* din limbile slave.

Aprilie 1977

Institutul de studii sud-est europene
București, str. I. C. Frimu, 9

NOTE ETIMOLOGICE

35. Rom. com. *abia* > v. sl. *ѧѧѧѧ*

DE

G. MIHĂILĂ

Intr-una din lucrările sale publicate în anii din urmă, prof. D. Macrea a atras din nou atenția asupra *Cuvintelor românești în limbile vecine*¹, făcînd un scurt istoric al cercetărilor și oprindu-se asupra fiecărei limbi cu care româna a venit în contact, în particular cele slave de sud : „... Influența românei asupra acestor limbi s-a exercitat și prin numărul însemnat, în trecut, de români în țările sud-slave. Cîteva sute de mii : aromâni, meglenoromâni, istroromâni și dacoromâni trăiesc și astăzi în aceste țări”², precum și în Grecia de nord și în Albania, unde au fost semnalate, de asemenea, cuvinte de origine românească. Pe această linie de preocupări ne propunem, în cele ce urmează, să readucem în discuție unul din cele mai vechi împrumuturi în limbile slave sudice, și anume *abia*³.

Acum trei decenii, cunoscutul slavist francez A. Vaillant a explicat cuvîntul vechi slav *ѧѧѧѧ* prin rom. *abia*, moștenit din latină (*ad-vix*). La începutul sec. X, spune el, centrul cultural slav se mută din Macedonia în Bulgaria răsăriteană, în jurul Preslavului, capitala statului lui Simeon (893—927). „Il se transporte d'une zone d'influence grecque dans l'ancienne zone de civilisation latine des Balkans, il entre en contact avec ce qu'il subsistait de cette civilisation et avec l'élément roman qui continuait d'en être porteur”⁴. „Même dans la Macédoine grecque — préciseză mai departe A. Vaillant —, l'élément roman n'était pas absent. Le nom slave de « Salonique », *Solunŭ*, indépendant de la forme grecque et identique au macédo-roumain *Sărună*, est d'origine romane [...]. Même dans l'adverbe *abije* « aussitôt », qui est typique du vieux slave et de là du slavon, mais qui est ignoré des autres langues slaves, on a reconnu un emprunt au roman : c'est le roumain *abia* « à peine (que) »⁵; et en effet le mot slave rend dans l'Évangile non seulement le grec εὐθὺς, mais aussi ἤδη « déjà », et *utru že abie byvŭšu* Jean XXI, 4 ne signifie pas « le matin étant venu aussitôt », mais « aussitôt le matin venu », gr. πρωτας δέ ἤδη γενομένης, ce qui confirme que le sens « aussitôt » est issu du sens « à peine, juste ». Nous ne pouvons retenir, comme em-

¹ *Studii de lingvistică română*, București, 1970, p. 9—25.

² *Ibidem*, p. 12.

³ Vezi *Notele etimologice* precedente, publicate în *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 80—116 (nr. 1—26), și în volumul colectiv *В намет на професор Стойко Стойков*, Sofia, 1974, p. 585—589 (nr. 27—34).

⁴ *Vieux bulgare et roman de Bulgarie*, în BL, XIV, 1946, p. 6.

⁵ „Qu'on explique par *ad-vix*. Rosetti, *op. cit.* [ILR, I], p. 114” (nota lui A. Vaillant).

prunts du vieux bulgare, ou du vieux slave, au roman des IXe – Xe siècles, que quelques mots qui portent la marque de la langue populaire; mots rares, parce que les textes littéraires ne les accueillent qu'exceptionnellement”⁶.

Deși, cum vom vedea mai jos, unii etimologi au acceptat această explicație, alții au încă rezerve, recurgind și la alte încercări, pe care ei înșiși le recunosc ca nesatisfăcătoare. De aceea, pentru a redeschide dosarul, să vedem faptele.

Adverbul românesc are următoarele forme și sensuri: *abí* (Mehe-dinți), *abé*, *abéa* (trisilabic), *abiá*, *agá* (Trans.), *agé* (Mold.) „(temporal) numai ce, de îndată ce; (modal) cu greu, anevoie; cel puțin; foarte puțin” (DA, s.v. *abia*; DEX, s. v. *abia*)⁷, fiind atestat încă în cele mai vechi texte românești: *Apostolul Voronețean* (4 ori), *Evanghelia cu învățătură* (1581) a lui Coresi (4 ori) și *Palia de la Orăștie* (1 dată)⁸. De exemplu, în această din urmă: „Cind amu Isac era sfârșit blagoslovenia lui Iacov și Iacov *abiia* era ieșit afară dinaintea lui Isac, tătini-său, vine Isav acelu frate de la vinat” (*Facerea*, XXVII, 30)⁹.

De asemenea, acest adverb este cunoscut în dialectul aromân (cu *b* palatalizat în *γ*): *ayedá*, *ayíá*, *ayíu* „abia, à peine”¹⁰.

Așadar, rom. com. *abi* provine din lat. *vix*, adv. „abia, de curind abia, cu greu”¹¹, precedat de prepoziția *a* (< lat. *ad*) (cf. v. span. *abés*, retorom. *vess*); din această formă primară, păstrată dialectal, au apărut prin adăugarea sufixului *-a*, probabil deictic la origine, formele *abia*, *abea* etc.¹² Ca o dovadă a continuității cuvântului de la latină la română, Hasdeu a observat utilizarea lui în pasaje identice din *Faptele apostolilor*: „et *vix* devenissemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnavigavimus Cretae juxta Salmonem; et *vix* juxta navigantes, venimus in locum...” (*Vulgata*; XXVII, 7–8)¹³ – „*abia* fumu întru Chindu, că nu nă lăsa noi vîntulu, de-aci nutămu în Critu și ceia dintru Salmonu, *abia* alăsemu marginea; de-aci venrimu în locul cela...” (*Apostolul Voronețean*)¹⁴.

⁶ *Ibidem*, p. 8–9. Cf. aceeași idee, reluată pe scurt, în *Grammaire comparée des langues slaves*, vol. II, deuxième partie, Lyon – Paris, 1958, p. 699–700.

⁷ Aici și în continuare utilizăm unele abrevieri îndeobște cunoscute în lingvistica românească.

⁸ Vezi Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, p. 122.

⁹ *Palia de la Orăștie, 1581–1582*, ed. îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968, p. 91.

¹⁰ T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. a II-a, București, 1974, p. 118, 199. Cuvîntul nu este consemnat în dialectele meglenoromân și istroromân (vezi *Istoria limbii române*, Editura Academiei R. S. România, vol. II, București, 1969, p. 294, în continuare: ILR).

¹¹ „Sans correspondant. La forme rappelle celle de *moz*” („bientôt”, cu corespondente în irlandeză, sanscrită, avestică – A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, ed. a IV-a, Paris, 1959–1960, p. 743; cf. p. 417).

¹² Vezi HEM, I, p. 81–86; Pușcariu, EW, nr. 3; CDDE, nr. 2; Al. Cioranescu, *Dicționar etimológico rumano*, fasc. 1, La Laguna, 1958, nr. 12; Rosetti, ILR, 1968, p. 158; ILR, p. 160, 281.

¹³ *Novum Testamentum graece et latine*, ed. C. Tischendorf, Paris, 1842, p. 242: *vix* traduce gr. μόλις „abia, cu greu” (în slavonă *ѣмѣ*, după *Apostolul* lui Anastasie Crimca din 1609, B.A.R., mss. slav 22, f. 83v–84r).

¹⁴ *Codicele Voronețean*, ed. I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885, p. 84–86.

Aşadar, sensul şi răspindirea cuvîntului confirmă etimologia propusă de A. Vaillant, care a fost, dealtfel, acceptată de Linda Sadnik şi R. Aitzetmüller : „Das Wort ist nur ksl. und daher fremden Ursprungs verdächtig. Nach Vaillant, Gr. comp. II 700 entlehnt aus dem Balkanroma-

³⁵ St. Ilcev ş.a., *Речник на редки, остарели и диалектни думи...*, Sofia, 1974, p. 11

nischen, vgl. rumän. *abia* «kaum, erst»²⁶. De asemenea, O. N. Trubaciov și colaboratorii săi recunosc că acest cuvînt slav vechi și slavon este „neclar din punct de vedere etimologic” (неясно в этимологическом отношении); ei resping, pe drept cuvînt, două încercări mai vechi de a-l explica pe plan indo-european (cf. v.ind. *ahnāya* „îndată”, gr. ἄφαρ „idem”, ἄφνω(ς) „pe neașteptate”) sau slav (**abyje* < **oby* **je*, cu lungirea vocalei), înclinînd, în cele din urmă, spre soluția propusă de slavistul francez: „автор ставит под сомнение вообще древность и исконность ст.-слав. *ѡбнѣ* и видит в нем балкано-роман. заимствование ...”²⁷. Evident, în aceste condiții, rămîne înlăturată definitiv explicația mai veche a rom. *abia* ca un împrumut din v. sl. *ѡбнѣ*, formulată inițial de Fr. Miklosich (1861) și acceptată de A. Cihac (1879), care au însă meritul de a fi sesizat — ca și M. Eminescu în 1875–1877 — o posibilă legătură între cele două cuvinte²⁸.

Dar precizarea acestei etimologii mai are o semnificație: *abia*, în forma „slavizată” *ѡбнѣ*, apare ca al treilea cuvînt românesc vechi atestat în sec. X–XI, după *agust*²⁹ și *țapu* (*zappu*)³⁰. În acest fel, cunoștințele noastre despre limba română în primele secole de existență independentă, pînă la *Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung* (1521), capătă un contur din ce în ce mai concret.

Februarie 1977

Universitatea București
Facultatea de limbă slave
București, str. Pittar Moș, 7–9

²⁶ *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Lief. 1, Wiesbaden, 1963, nr. 6, p. 7.

²⁷ *Этимологический словарь славянских языков*, fasc. 1, Moscova, 1974, p. 51–52. Etimologia lui A. Vaillant a rămas necunoscută lui Fr. Sławski și col. (*Słownik prasłowiański*, vol. I, Wrocław, 1974, p. 149), care însă nu se declară mulțumiți nici de cele două ipoteze citate mai sus. În genere, articolul din 1946 nu e citat de nimeni, astfel că nu ne vom mira de absența concluziilor lui la M. Vasmer (*Russisches etymologisches Wörterbuch*, vol. I, fasc. 1, Heidelberg, 1950, p. 1) și în *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten* de Linda Sadnik și R. Aitzetmüller (Heidelberg, 1955, nr. 2, p. 211): dealtfel, ambele dicționare citează cu rezerve cele două ipoteze.

²⁸ Mss. 2307, B.A.R., f. 40 (vezi articolul nostru *Eminescu și studiul limbii paleoslave*, în „Caietele Mihai Eminescu”, IV, București, 1977, p. 96).

²⁹ *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 70, 213.

³⁰ *Cultură și literatură română veche în context european* (sub tipar, la Editura științifică și enciclopedică, București).

CU PRIVIRE LA O ACCENTUAT ÎN DIALECTUL AROMÂN

DE

PETRU NEIESCU

În dialectul aromân *o* accentuat există în toate trei pozițiile : inițială, mediană și finală. În ultima poziție, pe lângă puținele forme aglutinate în care s-a păstrat, în exemple ca *ocló* (T. B. etc.)¹, frecvența lui a fost mărită prin împrumutarea unor cuvinte de origine turcească cu *-ó*.

În poziție inițială a fost notat în exemple ca *ócl'u* (P. G. Tv.), *ócl'ü* (B.J.), *ócl'u/ü* (StC. G. Cș.), *ocl'u* (B.), *ok'u* (T.), *ot'* (S.), *ócl'o* (M.); *om'u* (T. S. C. G. M. Cș.), *om'u* (StC.), *om* (Tv.); *ósu* (P.), *os'u* (S. C. M. G. Tv. Cș.), *os* (StC.); *oi* (T. StC. P. Cș.). În unele localități *ó* este precedat în rostire de un *u* : **om'u* (P. B.J.), *uom'u* (B.), **om* (G.); **os'u* (B.J.), *uos'u* (B.), *uoi* (C. B.), **oi* (B.J. G. Tv.), *uăi* (M.). Din cauză că fenomenul în discuție este cunoscut în toate dialectele românești și a fost notat și în texte vechi, a fost considerat de unii cercetători ca datînd din româna comună².

În dialectul aromân, după Th. Capidan³, fenomenul este rar, el fiind atestat numai în trei exemple : *puo* = pot, *luocu* și *azña-uó* = gonește-o. Din materialele notate de noi se constată că astfel de rostiri sînt mai extinse în spațiu, ele fiind semnalate atît în Albania (P. C. B.), cît și în Macedonia (B.J. M. G. Tv.).

Această diftongare a lui *ó*, după părerea noastră, nu poate fi despărțită de metafoia lui *ó*, *u* putînd fi explicat ca o extindere a lui *u* din formele diftongate normal, datorită vocalelor (*a*) *ă* și *e* din silaba următoare, asupra formelor cu *ó* neurmărite de aceste vocale, o influență a formelor diftongate normal. Astfel, după modelul unor cuvinte ca *qámeni*, *qáse*, *qáie*, pronunțate *uámeni*, *uáse*, *uáie*, cu *ó > qa > ua* în mod normal, au putut apărea și forme ca *uom*, *uos*, *uoi*. Este concludent în această direcție faptul că numai în cazurile în care formele de singular sau de plural au un *u* evoluat normal a apărut, în unele localități, acest *u* și la formele opuse. Menționăm că la întrebarea OCHI nu s-a notat în nici o localitate din Albania sau din Macedonia un astfel de *u*, după cum nu a fost notat nici în alte cuvinte, ca de exemplu în numeralul OPT, rostit *óptu* (B.), nu *uóptu*. Notațiile noastre se confirmă prin exemplele furnizate anterior de acad. Al. Rosetti, exemple în care forme ca *ócl'u*, *óphu*

¹ Siglele localităților, notate după exemple, între paranteze rotunde, sînt : T. — Tirana, StC. — Stan Carburnara, P. = Poian, S. — Shqepur, C. = Corcea, B. = Biliști, B.J. = Beala de Jos, M. = Moloviște, G. = Gopiș, Tv. = Tîrnova, Cș. = Crușova. Primele șase localități sînt situate în R. P. Albania, ultimele cinci, în R.S.F. Iugoslavia.

² O. Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 214—215.

³ *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 269.

sau *oi* sint generale, fără *u*-, în timp ce în forma de singular OAIE *o* a fost rostit diftongat, cu o singură excepție, în care s-a notat *o*⁴.

Fenomenul în discuție este cunoscut în dacoromână și în poziție mediană. În aromână astfel de forme sint foarte rare: *j^uoi* (M.); *mî-apróki^u* (B.); *f^uoc* (Cș.), în marea majoritate a cazurilor *o* nefiind precedat de *u*: *pom^u* (T. StC. P. C. B. BJ. M. G. Tv. Cș.), *pom* (S.)⁵; *nepóti^u* (M.), *nípóti^u* (T. P. B. BJ. G. Tv. Cș.), *nípót* (StC. C.)⁶; *gói* (StC. P. S. C. B. BJ. Tv. Cș.), *góia* (T.), *jói* (a), *žóia* (G.)⁷; *fócu* (StC. S. C. B.), *foc^u* (M. G.), *fóclu* [a] (T.), *fócu* [a] (C. B.)⁸; *dórmu* (T. S. BJ. M. G. Tv. Cș.), *dórmu* (StC.), *dórmu* (P.), *dorm^u*, (C. B.); *cîrpitór^u* (= curpător) (T.); *uggrós* (= îngras) (T.) etc.

Din cele expuse mai sus se desprinde concluzia că fenomenul este posterior diftongării lui *o* accentuat, datorit analogiei cu formele diftongate și nu e „due à la préparation des organes en vue d'articuler *o* (une catastase prolongée)”⁹, pentru că aceeași pregătire a organelor ar fi trebuit să aibă loc și la rostirea unor forme ca OCHI, NEPOT, DORM etc.

Așadar în aromână fenomenul nu s-a generalizat, dar nu este nici atît de rar precum s-a susținut. Exemplele din acest dialect ne ajută să explicăm mecanismul producerii lui în limba română: a apărut întii în poziție inițială, prin analogie cu formele diftongate la formele opuse, a apărut apoi și în poziție mediană, din aceleași motive, putîndu-se extinde apoi la toate formele cu *o* accentuat sau neaccentuat, inițial sau median.

Cum formele *os* — *uos*, *pot* — *puot*, *dorm* — *duorm*, *om* — *uom* etc. sint în variație liberă, fără rol fonologic, fenomenul poate apărea sau dispărea în oricare parte a teritoriului lingvistic românesc.

Faptul că în dialectul aromân este atît de rar și a fost surprins numai în poziție accentuată pledează pentru o vechime nu prea mare: el este posterior perioadei române comune, putîndu-se ivi, deci, independent în aromână și în celelalte dialecte.

Aprilie 1977

Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

⁴ Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, București, 1930, p. 65/274 *Ochi*, p. 44/106 *Opt*, p. 32—33/19 *Oi sterpe*, p. 33/20 *Părinții mei aveau o oaie care a fătat trei miei*.

⁵ Cf. și *ibidem*, p. 40—41/81 *Vintul apleacă pomii ...*, în care s-au notat numai forme fără *u*.

⁶ Cf. și *ibidem*, p. 60/227 *Nepot*, *nepoată*, în care s-au notat numai *nípót(u)*, *něpótu*, *năpót(u)*.

⁷ Cf. și *ibidem*, p. 71/347 *Zilele săptămîinii*, în care *gót(a)* are o răspîndire generală.

⁸ Cf. și *ibidem*, p. 41—42/91 *Focul nu arde bine*, în care forma *fócu* este general răspîndită.

⁹ O. Nandris, *op. cit.*, p. 215.

DESPRE ELEMENTELE LATINE PĂSTRATE NUMAI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

VIORICA PAMFIL

Locul specific ocupat de fondul lexical de origine latină al limbii române în ansamblul Romaniei a constituit obiectul a numeroase lucrări.

Limba română a dezvoltat și a transformat fondul latin lexical în mod propriu, menținind cuvinte latinești care în celelalte limbi romanice s-au pierdut, îmbogățind cu sensuri noi cuvintele moștenite, înlocuind unii termeni latinești, astfel că „limba română se dovedește bogată în inovații lexicale, mai bogată poate decît toate celelalte limbi romanice”¹.

Pentru a explica evoluția diferită a lexicului latin în limba română, față de celelalte limbi romanice, e necesar să ținem seama atît de mișcarea și dezvoltarea vocabularului latin în decursul întregii perioade a existenței lui istorice, cît și de evoluția ulterioară a fiecărei limbi romanice.

Fondul lexical latin al limbii române din punctul de vedere al amplitudinii numerice este asemănător cu cel atestat în celelalte limbi romanice, înregistrînd aproximativ 2000 de elemente de bază (fără derivate)². Examinînd elementele latine pe care limba română le are în comun cu limbile romanice, I. Fischer³ a stabilit un total de 488 de cuvinte care aparțin fondului lexical panromanice.

Alături de acest important fond latin comun, limba română, datorită condițiilor istorice-sociale specifice în care s-a dezvoltat romanitatea carpato-dunăreană, a menținut o serie de termeni absenți în celelalte limbi romanice.

Preocuparea de a stabili lista termenilor latini *păstrați numai în limba română* o întîlnim pentru prima dată la S. Pușcariu, care, în cunoscuta lucrare *Locul limbii române între limbile romanice* (1920), a înregistrat 120 de astfel de cuvinte, pe baza *Dicționarului limbilor romanice* de W. Meyer-Lübke (completat cu unele adaosuri).

Această listă a fost supusă apoi unui examen critic și confruntată cu rezultatele cercetărilor etimologice mai noi de Al. Rosetti⁴, în capitolul „Termeni păstrați numai în limba română”, care atestă 96 de cuvinte moștenite din latină care nu apar în limbile romanice apusene⁵.

¹ Iorgu Iordan, *Româna și spaniola, arii laterale ale latinității*, în SCL, XV, 1964, nr. 1, p. 12.

² Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 37.

³ *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei R. S. România, București, 1969, p. 122–128 (în continuare: ILR, II).

⁴ *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 184–193.

⁵ Sînt menținuți din listele alcătuite de S. Pușcariu 55 de termeni.

Procedînd la o nouă verificare a materialului, luînd în considerare mai ales datele oferite de dicționarele etimologice, I. Fischer⁶ a stabilit 107 cuvinte din lexicul latin care nu se găsesc în nici una din celelalte limbi romanice.

Rezultatele ușor diferite la care au ajuns cercetătorii fondului lexical de cuvinte latine păstrate numai în limba română se datoresc, în primul rînd, atestărilor noi ale unor cuvinte în dialectele limbilor romanice (mai ales în dialectele italiene, în corsicană, siciliană, calabreză, în reto-romană etc.), care au arătat că unele cuvinte nu pot fi considerate specifice latinei dunărene.

Dintre cuvintele considerate de S. Pușcariu păstrate numai în limba română, dar care se regăsesc și în alte limbi romanice menționăm⁷: *adînc* < *aduncus* (it. dial., cors.), *albină* < *alvina* < *albina* (it. dial., retr.), *aluat* < *allevatum* (it. dial., retr.), *dormita* < *dormitare* (it. fr.), *corn* (copacul) < *cornus* (catal.), *forfeca* < *forficare* (sard.), *începe* < *incipere* (retr.), *nutreț* < *nutricium* (prov.), *spăla* < **experllavare* (calabr.), *surpa* < **subrupare* (< *rupes*) (calabr., sicil.), *vitreg* < *vitricus* (calabr.), *vînat* < *venetus* (calabr.) etc.

Atestarea unor cuvinte latinești care s-au conservat în limbile romanice la nivelul unor graiuri sau dialecte demonstrează încă o dată faptul că în trecut fondul lexical latin era mai bogat, că o serie de termeni care au avut în latină o largă răspîndire s-au pierdut în unele limbi romanice actuale. Procesul de diferențiere a lexicului romanic de origine latină a fost studiat mai recent de G. Rohlf⁸, care a arătat că acest proces, început încă în faza latinei populare, se adîncește pe măsură ce diverși factori, interni și externi, acționează diferit asupra fiecărei limbi romanice în parte.

Examinarea fondului lexical de cuvinte latinești păstrate numai în limba română a permis stabilirea următoarelor trăsături specifice⁹:

1. Numărul relativ redus de cuvinte frecvent folosite în întreaga desfășurare istorică, pe care o putem urmări de la latină la română. Din cele 28 de cuvinte atestate în această categorie menționăm: *ager* < *agilis*, *cîntec* < *canticum*, *ferice* < *felix*, *-is*, *împărat* < *imperator* (formele occidentale sînt savante), *junghia* < *jugulare*, *lingură* < *lingula*, *lînced* < *languidus*, *mare* < *mas*, *maris* (substantiv folosit ca adjectiv), *mire* < *miles* „soldat”, *oaie* < *ovis*, *ospăț* < *hospitium*, *plăcintă* < *placenta*, *plimba* < *perambulare*, *purcede* < *procedere*, *putred* < *putridus*, *urî* < *horrire* etc.¹⁰.

2. Marele număr de cuvinte neatestatate în latina clasică sau mai puțin utilizate, care în limba română au o frecvență ridicată. Majoritatea acestor cuvinte au fost considerate inovații specifice latinei dunărene, fie în ceea ce privește modul de formare (mai ales derivate cu prefixe), fie sensul.

⁶ ILR, II, p. 116–122.

⁷ Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 185 și ILR, II, p. 129–173.

⁸ *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen*, München, 1954; idem, *Les avatars du latin vulgaire: promenade de géographie linguistique à travers les langues romanes*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. I, București, 1970, p. 17–46.

⁹ Cf. ILR, II, p. 120.

¹⁰ Unele cuvinte incluse în această categorie în ILR, II, p. 117–118, sînt discutabile: *fermento* > *frămînta*, mai probabil din **fragmentare* (CDDE, DEX), *negoliator* > *negușător*, în DEX din *negușa* + *-tor*.

Ținând seama de condițiile speciale de dezvoltare ale latinei dunărene, de izolarea geografică, de ruperea contactului cu clasicitatea latină, ne putem explica numeroasele modificări care au intervenit în structura vocabularului latin. Multe cuvinte s-au pierdut în latina dunăreană sau ulterior în limba română, unii termeni au fost înlocuiți cu derivate care au putut coexista încă în latină alături de termenul simplu. „În graiul popular latin existau cu mult mai multe și mai variate derivate decât nile-a păstrat lexicul limbii clasice”¹¹.

Dintre cuvintele explicate de majoritatea cercetătorilor ca formații latinești păstrate numai în limba română, menționăm : *adăpost* < **addepositum*, *ațipi* < **attempire*, *cuțit* < **cotitus*, *copleși* < **complexire*, *dărăpăna* < **derapinare*, *flămînd* < **flammabundus*, *fuior* < **folliolus*, *încurca* < **incolicare* (< *colus* „caier, fir”), *întîmpla* < **intemplare*, *legăna* < **liginare*, *puroi* < **puronium*, *scula* < **excubulare*, *sufleca* < **subfolicare*, *urca* < **oricare*, *veșted* < **viscidus*.

Considerăm că pot fi incluse în această categorie de cuvinte și *dogar* < *dogarius*¹², *sunet* < *sonitus*¹³, *vătui* < **vituleus* (< *vitulus*), probabil și *flutura* < **fluctulare* (< *fluctus*).

Analiza comparativă și cantitativă a fondului latin al dialectelor limbii române a dus la stabilirea unor elemente latine existente numai în anumite dialecte sau într-un singur dialect, alături de majoritatea elementelor comune tuturor dialectelor. Urmărind repartizarea celor 2188 de cuvinte de origine latină atestate în limba română, R. Todoran¹⁴ a arătat că cele mai numeroase elemente latine se găsesc în dialectul dacoromân (89,25%), căruia îi urmează dialectul aromân (69,60%), apoi dialectul meglenoromân (46,80%) și dialectul istroromân (26,69%). Un număr destul de mare de cuvinte de origine latină s-au păstrat numai în dacoromână : 534 (24,40%), în aromână 185 (8,44%), pe cînd în meglenoromână și istroromână numărul acestor cuvinte este extrem de redus (meglenoromână : 10, istroromână : 7).

Pe baza materialului *Atlasului lingvistic român*, S. Pușcariu¹⁵ a arătat că Transilvania a conservat o serie de elemente latine care nu se întîlesc în regiunile din sudul țării, ceea ce demonstrează existența unor arii dialectale încă în perioada de formare a limbii române. Date noi despre diferențele dialectale caracteristice graiurilor și dialectelor limbii române aduce romanistul E. Gamillscheg¹⁶, care delimitează, tot pe baza materialului ALR, cîteva particularități lexicale caracteristice Transilvaniei. Numărul hărților Atlasului care conțin ariile unor termeni diferiți de origine latină pentru aceeași noțiune, după dialecte sau graiuri, este de ordinul

¹¹ S. Pușcariu, în DR, IV, 1924–1926, p. 1321.

¹² În ILR, II, p. 180, *dogarius* este menționat ca un derivat din latină, fără a fi amintit în lista cuvintelor specifice limbii române. În DEX cuvîntul e considerat derivat din *doagă* + -ar.

¹³ Considerat formație românească de Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 185.

¹⁴ Despre elementul latin în lexicul dialectelor românești, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și filologie romanică*, vol. II, București, 1971, p. 185–192.

¹⁵ *Études de linguistique roumaine*, Cluj – București, 1937, p. 416.

¹⁶ *Über die Herkunft der Rumänen*, extras din *Jahrbuch der Preuß Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1940; idem, *Der rumänische Sprachatlas*, în „Cahiers Sextil Pușcariu”, I, fasc. 1, 1952, p. 17–36.

zecilor, după cum a arătat V. Arvinte¹⁷, în toate cazurile fiind vorba de fenomene străvechi.

Cercetarea semantismului elementelor latine a reliefat, de asemenea, specificul modificărilor care au intervenit în viața cuvintelor în diferite arii dialectale ale teritoriului romanizat¹⁸. Evoluții diferite, pornind uneori de la aceeași formă din latină, s-au constatat și în sistemul fonetic și morfologic al limbii române, ceea ce relevă faptul că „latina din provinciile de răsărit cunoștea o serie de diferențieri dialectale, care s-au adâncit în perioada romanică timpurie și mai târziu în fiecare idiom păstrător de elemente lingvistice latine”¹⁹.

Pe baza cercetării comparative a lexicului latin al limbilor romanice putem desprinde următoarele constatări :

1. Pentru a explica evoluția diferită a lexicului latin în limbile romanice e necesar să ținem seama de varietățile dialectale ale latinei însăși, de mișcarea și dezvoltarea vocabularului latin în decursul întregii perioade a existenței lui istorice și apoi a fiecărei limbi romanice în parte.

2. Existența cuvintelor de origine latină menținute numai în daco-română demonstrează, alături de numeroase alte fapte de limbă, continuitatea elementului romanic în regiunile carpato-dunărene.

Mai 1977

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

¹⁷ *Fondul lexical latin al limbii române în comparație cu celelalte limbi romanice*, Cursurile de vară de la Sinaia, 1971.

¹⁸ Vezi W. Bahner, *Das lexikalische Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa*, Berlin, 1970.

¹⁹ I. Șiadbei, *Artii lexicale în Romania orientală*, în SCL, VIII, 1957, nr. 1, p. 17–25.

DESPRE STRATIFICARE ÎN TOPONIMIE

DE

I. PĂTRUȚ

Într-un articol recent, Gh. Bolocan afirmă, cu privire la numele românești de localități care au la bază antroponime, că cele mai vechi dintre ele sînt cele derivate (ca *Ionești*, *Crețești*, *Rădulești*), nu cele echivalente cu antroponimele (aducînd exemple de nume rare sau noi: *Abraham*, *Cristian*, *Alexandrina*)¹. Autorul subliniază, cu această ocazie, contradicția existentă în toponimie față de antroponimie² (evident fiind că derivatele sînt ulterioare numelor primare: *Ion*→*Ionești*).

Oare să fie valabilă constatarea referitoare la vechimea toponimelor derivate față de cele identice cu antroponimele? Gh. Bolocan nu informează asupra motivelor care au determinat formularea unei asemenea concluzii.

Referindu-ne la toponimele în *-ești*, care sînt printre cele mai vechi dintre cele derivate, constatarea lui Gh. Bolocan se dovedește, cum era de așteptat, neîntemeiată.

S-a arătat că cel mai vechi toponim românesc în *-ești*, *Bădești* (sat, com. Pietroșani, jud. Argeș), este atestat în 1351—1352³. Am încercat însă să susțin existența unor nume românești de localități, bazate pe antroponime, mai vechi decît data menționată anterior: *Turda* (atestat din anul 1075), *Mocrea* (1199), jud. Arad, *Pîncota* și *Galșa* (1202—1203), jud. Arad, *Cîrța* (1223), localitate și rîu, jud. Sibiu⁴, și altele.

Astfel de toponime sînt consemnate în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, de unde dispunem de documente mult anterioare celor din Țara Românească și Moldova: din anul 1075, în timp ce primul document din Țara Românească datează din 1351—1352⁵, iar din Moldova din anul 1384⁶.

Sînt necesare aici cîteva considerații.

Unele antroponime la care raportează numele de localități omofone sînt sau rare sau neatestate; de aceea încerc să întăresc autenticitatea lor încadrîndu-le în microsisteme, alături de alte antroponime de aceeași structură, deși nu se poate contesta valabilitatea unei etimologii numai pe considerentul că antroponimul în discuție este rar sau chiar dispărut.

¹ Gh. Bolocan, *Stratificare în toponimie*, în LR, XXIV, 1975, nr. 6, p. 584.

² *Ibidem*.

³ Malvina Pătruț, *Despre vechimea toponimelor în -ești*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Philologia, fasc. 2, 1969, p. 131.

⁴ I. Pătruț, *Vechi toponime românești în Transilvania*, în CL, XVII, 1972, nr. 2, p. 287—293.

⁵ Volumul I din *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească* (București, 1966) cuprinde și faimoasa diplomă a cavalerilor ioaniți, din 1247, eliberată însă de regele Béla al IV-lea al Ungariei.

⁶ *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I, București, 1975, p. 1.

Exemple de antroponime rare sînt numeroase.

Herendești, sat, com. Victor Vlad Delamarina, jud. Timiș (confirmat și de primele atestări : 1650 *Herendest*, 1753 *Herindiest*⁷), își trage numele, fără îndoială, dintr-un antroponim *Herendea*, *Herenda*, neconsemnat în DOR și necunoscut mie. Antroponimul nu era, se vede, obișnuit nici în regiunea respectivă, căci de aceea satul este numit în graiul localnicilor *Rîndești* (de fapt : *Rîndేశ*⁸).

Este atestat, în DOR, doar de două ori numele de persoană care poate sta la baza lui *Ploiești* : *Ploae*, *Ploe* (p. 350); un asemenea antroponim există, rar, și în zilele noastre, ca nume de familie.

Situații asemănătoare există și în alte limbi. Accept părerea că *Berlin* (numele orașului) reprezintă un antroponim slav omofon, la origine un adjectiv posesiv, format cu sufixul *-in-*, de la tema numelui *Berla*⁹ (*Berl-in-ŭ* „al lui *Berla*”). Antroponimul *Berla* va fi fost rar în graiurile slave. În poloneză sînt atestate numai formele *Berl* și *Berla*⁹; în rusă : *Berlo*¹⁰; în sîrbocroată (cu suf. *-ié*) *Berlić*¹¹; în bulgară : derivatul (cu suf. *-ov*) *Berlinov* poate proveni și de la antroponimul *Berlin*, nu numai, cum crede Stefan Ilčev, de la numele orașului¹².

Care este explicația identității dintre unele nume de localități și numele de persoană ? S-a spus că sînt sate care își au numele fie de la stăpînul (cneazul), fie de la întemeietorul lor¹³. Îmi pare posibilă, pentru unele cazuri, și o altă explicație : „așezarea” consta, la început, dintr-o singură familie mare. Așa se poate înțelege de ce au dispărut o mulțime de localități atestate în vechime¹⁴. În *Dicționarul* lui Coriolan Suciu figurează sute de localități din Transilvania dispărute¹⁵. Dintre cele 72 de așezări consemnate în documente pînă la anul 1200 au dispărut 34, din 563 înregistrate între anii 1201 și 1241 au dispărut 285 ș.a.m.d.¹⁶. Cauzele sînt diferite : strămutarea în alte localități, epidemii, jafuri, războaie etc.¹⁷.

Asemenea toponime ridică însă două probleme dificile.

Prima : apartenența antroponimului respectiv. Un exemplu : localitatea, din județul Cluj, atestată sub formele *Fratha* (1293, 1348, 1440), *Frata* (1331, 1439) etc.¹⁸ (forma populară locală : *Fráta*) poartă, fără îndoială, numele unei persoane. Antroponim *Frata* are corespondente

⁷ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, [1967], s.v.

⁸ Cf. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Varșovia, 1957, p. 21.

Cu sufixul *-in-* sînt derivate adjective posesive de la substantive cu tema în *-a-* sau *-i-* (A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, vol. II/2, Lyon — Paris, 1958, p. 597).

⁹ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, vol. I, fasc. 1, Wrocław — Warszawa — Kraków, 1965, s.v. : „In presencia domin(i) ... *Berl*” (a. 1400); „pro *Berlo*, homine suo ... Mykossius *Berlo*” (a. 1438).

¹⁰ *Slovar drevnerusskich ličnyh sobstvennyh imen*. Trud N. M. Tupikova, S.-Peterburg, 1903, p. 47 : Ivan *Berlo* (a. 1609).

¹¹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti (în continuare : RJA), vol. I, Zagreb, 1880—1882, s. v.

¹² *Rečnik na ličnile t familni imena u bŕgarite*, Sofia, 1969, s.v.

¹³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 155.

¹⁴ Cf. Ioan Pătruț și Malvina Pătruț, *Toponimice bândăfene în -ești*, în CL, XII, 1967, nr. 2, p. 292; XIII, 1968, nr. 1, p. 207.

¹⁵ *Op. cit.*, vol. II, p. 285 seq.

¹⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Cluj, 1972, p. 223.

¹⁷ Vezi *ibidem*, p. 224.

¹⁸ Coriolan Suciu, *op. cit.*, vol. I, p. 246.

în limbile slave : bg. *Fráto, Frátjo, Fráte* (explicate de Stefan Ilčev din rom. *frate*¹⁹), cf. scr. (derivat cu suf. -ić) *Fratić*²⁰. După părerea mea, numele slave pot fi formate cu sufixul -t- de la un radical *Fra-*, extras din corespondentele slave ale lat. *Franciscus* : cf. bg. *Francésko, Frančéško, Frančésko*²¹, scr. *Francesko*²² etc. Însă variantele, înregistrate la români, *Frat, Fratu(l), Frata, Frate, Fratea* dovedesc că antroponimele respective se comportă ca numeroase alte nume românești : *Balc, Balcu, Balca, Balcea* (DOR, p. 187—188, s.v. *Bal*), acestea putînd fi, neîndoielnic, formații românești²³. Pe de altă parte, antroponimul în discuție a fost împrumutat de la români de slavii de est, care au creat toponimele *Frătăuți* (două sate, jud. Suceava) și *Fratoștița*²⁴ (sat dependent de orașul Filiași, jud. Dolj). Deci : antroponimul *Frata* poate fi considerat românesc? Și, în al doilea rînd, ținînd seama de principiul că după nume nu poți stabili, de multe ori, apartenența etnică : a fost el purtat de un român, slav etc.?

A doua problemă : dacă numele *Frata* a fost purtat de un român, cine a botezat localitatea omofonă? Adică, dacă antroponimul nu conține o marcă, un indiciu caracteristic unei singure limbi, cum putem stabili cine este „der Namengeber” al așezării?

Sînt cazuri în care la întrebările de mai sus nu poate fi formulat un răspuns sigur, ci doar probabil. Ne apropiem de realitate prin examinarea atentă a formei antroponimului și toponimului, a masei toponimelor din localitatea respectivă și din jur, prin determinarea, pe cît posibil, a componenței etnice a localității etc.

Mai 1977

Institutul de lingvistică și
istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

¹⁹ *Op. cit.*, s.v.

²⁰ RJA, s.v.

²¹ Stefan Ilčev, *op. cit.*, s.v.

²² RJA, s.v.

²³ Vezi I. Pătruț, *Relații onomastice slavo-române*, în CL, XX, 1975, nr. 2, p. 144.

²⁴ E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 175, 286—287, 290.

UNITATE ȘI VARIETATE ÎN TERMINOLOGIA MINIERĂ DIN BAZINELE MARAMUREȘENE

DE

GHEORGHE POP

În profilul economic complex al județului Maramureș, extracția și prelucrarea comorilor subsolului constituie o principală ocupație a locuitorilor ce-l populează. Mineritul a început pe acest teritoriu prin extragerea sării, a cuprului și a aurului, încă într-o perioadă foarte veche¹. Primul document care ne dă date mai detaliate despre mineritul microzonei în discuție este privilegiul emis de regele Ludovic I în anul 1347, prin care sint reinnoite privilegiile acordate anterior și se pun totodată bazele organizării mai judicioase a mineritului².

Secole de-a rindul, lucrările de exploatare și cele de prelucrare erau rudimentare, cu forță manuală, animală sau naturală. Ne așteptăm și la o terminologie corespunzătoare. Ritmul de dezvoltare, ca și succesiunea diferitelor forme de organizare, în special cele din ultimele decenii ale secolului nostru, au determinat un continuu proces de schimbare și reinnoire a termenilor³.

Privită diacronic, terminologia minieră din bazinele amintite se prezintă cu trăsături care diferă parțial de la o epocă la alta, însă în întreaga sa istorie poate fi observată tendința spre unitate, spre stabilirea unor unități lexicale supradialectale, selectate dintre sinonime care mai coexistă în graiul minerilor.

Materialul lexical de care dispunem⁴ îndreptățește afirmația că, în evoluția terminologiei miniere din aria lingvistică a Maramureșului, varietatea și unitatea au alternat în anumite perioade mai vechi și au coexistat în altele mai noi, după cum elementele eterogene⁵ (care-i nuanțau varietatea) au fost cind supralicitate, cind contestate, în opoziție cu terminologia din limba română comună sau cu elementele neologice de natură romanică (ce-i asigură unitatea).

¹ Vezi Anatolie P. Bodiu, Gabriel F. Popescu, Paraschiv T. Ilie, Valentin T. Beregic, *Regiunea minieră Baia Mare*, monografie, editată de Oficiul de documentare și publicații tehnice din Ministerului Minelor, Petrolului și Geologiei.

² Vezi *Documentele privilegiale I/1*, Arhivele de stat Baia Mare, fondul Primăriei orașului Baia Mare.

³ Astăzi perforatorul mecanic și umed este generalizat la toate minele. La încărcarea minereului din galerii și abataje se folosesc mașinile de încărcat, iar transportul este mecanizat integral.

⁴ În articol ne vom referi numai la materialul lingvistic obținut de la cîte 3 mineri care lucrează la exploatarea Borșa (Bs) și Căvnic (Cv), reprezentînd generații diferite (I = 20—30 de ani; II = 35—50 de ani; III = peste 50 de ani).

⁵ În special de origine germană și maghiară.

Primii termeni, care denumesc mijloace rudimentare în tehnica exploatării miniere, au fost adoptați dintr-o altă terminologie specială sau din lexicul românesc comun, odată cu integrarea în minerit a uneltelor respective sau a unor părți din procesul de producție.

Termeni ca : *vină* „filon” (Cv III), *coptură* „bucată de rocă slab prinsă în tavanul sau pereții minei, prezentind pericol de accidente prin cădere” (Cv I, III), *săritură* „locul unde este ruptură în strat și de unde acestea își schimbă direcția” (Cv III), *jug* „grindă mai lungă așezată în curmezișul grinzilor de pe tavanul galeriilor duble” (Bș II, III) și alții⁶ sînt folosiți și astăzi frecvent în special de generația mai în vîrstă și vor rezista atîta timp cît nu devin incompatibili cu muncile miniere în condițiile tehnicii noi.

Odată cu perioada infiltrării capitalului străin sau a dezvoltării „societăților” capitaliste băstinașe, în graiul minerilor din bazinele cercetate au pătruns o serie de cuvinte de origine germană și maghiară, prin muncitorii și tehnicienii încadrați aici pentru exploatarea zăcămintelor neferoase sau chiar prin localnicii angajați temporar la exploatare miniere din Valea Jiului⁷. O bună parte dintre acești termeni au căzut în desuetudine în ambele zone cercetate : *fiște* (< germ. *First* — tavan, galerie) „locul de unde se extrage minereul din filon”, *flasentug* (< germ. *Flaschenzug* = palan, scripete), *forhaităr* (< germ. *Vor* — prim + *Häner* — miner) „șef de brigadă”, *pruc* (< germ. *Bruch* = prăbușire, surpare) „material cu care se umpleau găurile în mină”, *faitău* (< mag. *fajtó*) „lemn rotund cu care se infunda explozivul în gaura de mină”, *racóntă* (< mag. *rakodó*) „vagonet cu două șine îndoite în formă de U care servește la transportul lemnului de mină, al țevelor sau al șinelor de cale ferată” etc.

Un număr redus de termeni mai au funcționalitate în limbajul minerilor mai în vîrstă, dar, în majoritatea cazurilor, cu diferențe de rostire de la zonă la alta : *vasariș* (Bș) — *văsăriș* (Cv) < germ. *Wasserrosche* „canal de scurgere a apelor pe galerii”, *firung* (Bș) — *filung* (Cv) < germ. *Führung* „ghidaj”, *fistău* (Bș) — *faislău* (Cv) < germ. *Faustel* „baros, ciocan de mină” etc.

O altă categorie de elemente germane și maghiare⁸ coexistă cu termenii populari din epocile anterioare, în special la muncitorii mai vîrstnici, sau se constituie în lanțuri sinonimice cu elementele neologice de proveniență romanică, în special franceze, care, datorită structurii înrudite a celor două limbi, se adaptează ușor cerințelor lexicale fonetice și gramaticale ale limbii române :

A *lăufăr* < germ. *Laufer*

B *vagonetar* < *vagonet* (< fr. *wagonnet*) + suf. -ar

⁶ Vezi Gh. Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșean*, Cluj, 1971, p. 95 ; idem, *Unele aspecte privind terminologia minieră din bazinul lăpușean*. În „Buletin științific”, Seria A, vol. IV, Baia-Mare, 1972, p. 35.

⁷ Vezi Liviu Onu, *Influențe interregionale în terminologia mineritului din Valea Jiului*, în FD, I, p. 145—184 ; Mircea Homorodean, *Contribuții la studiul terminologiei miniere românești*, în CL, II, 1957, nr. 1—2, p. 193—206.

⁸ Un rol hotărîtor în pătrunderea elementelor germane și maghiare l-au avut contactul direct al vorbitorilor de limba română cu lucrătorii acestor naționalități și superioritatea procedeelor tehnice de care acești termeni erau legați și pentru care limba română nu dispunea întotdeauna de cuvîntul corespunzător.

A *valtău* < magh. *váltó*

B *macaz* < tc. *macas*

A *bormășină* < germ. *Bohrmaschine* -- *picamăr* < germ. *Pickammer*

B *perforator* < fr. *perforateur* etc.

Chiar dacă în relația sinonimică A — B sfera semantică este numai parțial aceeași, constituirea ei ilustrează convingător procesul de unificare a terminologiei tehnice sub influența limbii literare.

Lexicul științific și tehnic al limbii române actuale se caracterizează printr-o mare bogăție, care crește mereu datorită dezvoltării impetuoase a științei și tehnicii mondiale, pe care România, prin politica ei de industrializare de astăzi, de răspindire a culturii în masele largi, și-o însușește cu rapiditate⁹. Acest proces de înnoire se reflectă pregnant și în terminologia minieră din exploatarea cercetate, numeroasele obiecte și noțiuni legate de modernizarea procesului de producție reclamând o denumire adecvată. Elementele neologice pătrunse în graiul minerilor maramureșeni în ultimele două decenii demonstrează că relația dintre muncă și limbaj variază în raport cu evoluția condițiilor tehnice, cu organizarea socială a muncii și cu dezvoltarea generală a culturii umane¹⁰.

Majoritatea termenilor noi sînt de origine franceză, care fie că au intrat aici cu accepțiunea lor direct din limba franceză, fie că au pătruns în această terminologie în urma împrumuturilor în alte compartimente ale lexicului, specializîndu-și sau dezvoltîndu-și unul dintre sensuri: *rambleu* „material cu care se umple golurile în mină”, *geodă* „goluri în filon în care mineralizația apare cristalizată”, *ganga* „partea din filon care nu conține minerale utile”, *diluție* „procentul de steril conținut într-o unitate de greutate de minereu extras”, *nișă* „breșă mică în peretele unei galerii pentru adăpostirea personalului sau depozitarea materialelor”, *abataj*, *galerie*, *orizont* etc.

Caracterul eterogen în ce privește etimologia termenilor minieri din bazinele anchetate nu vine în contradicție cu unitatea acestei terminologii. Diacronic ea este alcătuită din elemente de origini diferite, după cum se poate constata din exemplificările date. Sincronic, lexicul minier de astăzi îmbină terminologia românească băstinașă cu elementele de origine romanică, cu deosebire franceze. Osmoza elementelor aparținînd acestor două categorii de termeni, uneori polare, alteori sinonimice în actul comunicării, este pe cale să se înfăptuiască pe deplin în perioada actuală¹¹. Tendința de varietate și diversificare existentă în terminologia minieră din epoci mai îndepărtate urmează, în perioada actuală, linia evoluției limbii române literare spre unitate.

Aprilie 1977

Institutul de învățămînt superior
Facultatea de învățămînt pedagogic
Baia Mare, str. Victoriei, 76

⁹ Vezi D. Macrea, *Terminologia științifică și tehnică în limba română contemporană*, în CL, XI, 1966, nr. 1, p. 18.

¹⁰ Vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Comunicarea în procesul muncii*, București, 1964, p. 276.

¹¹ Vezi Iorgu Iordan, *Limba română în epoca actuală*, în LR, XXII, 1974, nr. 4, p. 263—266; Flora Suteu, *Varianța standard în ierarhia stilistică a limbii*, în LR, XXII, 1974, nr. 4, p. 267—272.

ACCENTUL DIN PUNCT DE VEDERE FONOLOGIC

DE

GR. RUSU

Într-un cuvînt care are în componența sa mai mult de o vocală, una dintre vocale e rostită, de obicei, cu o forță expiratorică mai mare decît celelalte. Mărirea intensității vocii — element fonetic cu ajutorul căruia se evidențiază o anumită vocală într-un cuvînt — o numim accent, iar vocala respectivă o numim vocală accentuată¹.

Accentul, în limba română, fiind liber, pentru stabilirea lui neexistînd reguli precise, poate sta pe oricare din vocalele unui cuvînt. Această mobilitate conferă accentului importante funcțiuni lingvistice atît pe plan semantic, cît și la nivelul morfologiei și „dă limbii române posibilități nelimitate de variațiuni ritmice”².

În cele ce urmează vom urmări în ce măsură se manifestă funcțiunea lingvistică a accentului, funcțiune îndeobște recunoscută³ și ce reprezintă, în cadrul sistemului fonologic al limbii române, acest element fonetic.

O seamă de cuvinte ale limbii române, chiar în rostirea oamenilor instruiți, pot fi accentuate în mod diferit, fără ca sensul lor să sufere vreo modificare: *profesor* — *profesor*, *apéndice* — *apendice*, *spléndid* — *spléndid*, *ántic* — *antic*, *ínvers* — *invers*, *fírav* — *fírav*, *jíntiță* — *jintîță*, *mîrșav* — *mîrșav*, *obîrșie* — *obîrșie*, *óstrov* — *ostróv*, *péstriț* — *pestrîț*, *scîrnav* — *scîrnáv*, *schílod* — *schilód* etc.

Accentuări diferite ale unuia și aceluiași cuvînt, fără a-i modifica sensul, se constată și după regiuni: *dúșman* — *dușmán*, *schílav* — *schiláv*, *grádină* — *grădină*, *véverită* — *veverită*, *áugust* — *a(u)gúst*, *fábrica* — *fabrícă*, *múzică* — *muzică*, *bólnav* — *bolnáv* etc. Tot după regiuni întîlnim accentuarea diferită și la unele nume de persoane: *Teódor* — *Teodór*, *Émil* — *Emíl*, *Ștéfan* — *Ștefán*, *Mária* — *Maria* etc. Limba literară a ales, de obicei, una dintre forme, pe care o recomandă ca normă.

Mobilitatea accentului, fără repercusiuni asupra sensului, se constată și la o serie de verbe: *améninț* — *ameninț*, *bléstem* — *blestém*, *împréun* — *împreună*, *ínfirip* — *infirip*, *lêșin* — *leșin*, *mîngîi* — *mîngîi*, *țesăl* — *tesăl*, *rămînem* — *rămînem*, *spúnem* — *spuném*, *făcem* — *făcém* etc. Fără îndoială că formele *rămînem*, *spuném*, *făcém*, cu accentul pe ultima silabă, se întîlnesc în alte regiuni decît formele *rămînem*, *spúnem*, *făcem*⁴. Accentuarea

¹ Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1954, p. 96.

² Vezi S. Pușcariu, *Limba română*. II. Rostirea, București, 1959, p. 65.

³ I. T. Stan, *Cu privire la funcția și corelatele accentului*, în „Lucrări științifice”, Oradea, 1971, p. 56, neagă funcțiunea distinctivă a accentului.

⁴ Cf. Viorel Bidian, *Forme verbale de tipul făcém, vîndém în graturile dacoromâne*, în CL, XXI, 1976, nr. 1, p. 65—69.

pe ultima silabă a acestor forme verbale s-ar datora, după S. Pușcariu⁵, analogiei cu forme ale verbelor de alte conjugări decât a III-a, accentuate, toate, pe ultima silabă, în primul rînd verbe ca *ședem*, *vedem*, care au o mulțime de forme comune cu verbele de conjugarea a III-a. În ce privește forma *rămînem*, ea este absolut normală în graiurile respective, deoarece, în majoritatea graiurilor dacoromâne, verbul aparține conjugării a II-a : *rămîneá*.

În perechea *bléstem* — *blestém*, accentuarea diferită, fără schimbare de sens și de categorie gramaticală, este caracteristică numai unora dintre graiurile dacoromâne. În majoritatea graiurilor noastre populare și în limba literară forma *bléstem* reprezintă pers. I indicativ prezent a verbului *blestema*, în timp ce *blestém* (cu accentul pe ultima silabă) este substantiv.

Dimpotrivă, forma *leşin* reprezintă, în unele graiuri regionale, pers. I indic. prez. a verbului *leşina*, iar *leşîn* substantivul. Prin urmare, cele două categorii gramaticale se disting prin felul deosebit de accentuare. În limba literară e recomandată, în ambele cazuri, accentuarea pe ultima silabă, sensul lor diferit rezultînd doar din context.

S. Pușcariu arată pe bună dreptate că sunetele unei limbi „cîștigă o valoare lingvistică din momentul în care împlinesc o funcțiune în limbă”⁶, cu alte cuvinte cînd anumite elemente fonetice devin semne distinctive atît pe plan lexical, cît și, mai ales, la nivelul morfologiei.

Pentru a înțelege adevărata valoarea a unui element fonetic al limbii, luat în parte, și a-i acorda un anumit statut, el trebuie analizat ținîndu-se seama de întregul sistem al limbii sau al unităților dialectale din cadrul limbii respective. „Fonemul, arată D. Macrea, nu poate fi studiat ca o abstracție și nu poate fi studiat izolat, ci numai în complexul cuvintelor și morfemelor”⁷.

Fonemele, după cum se știe, sint caracterizate prin anumite trăsături distinctive. Prezența, respectiv lipsa, unei trăsături distinctive face ca foneme din aceeași serie de localizare să se opună unul altuia. Prin opozițiile realizate se deosebesc atît cuvinte, cît și forme gramaticale. Astfel, consoane ca *b*, *v*, *d*, *g*, *z*, *j*, *ġ* se opun corespondentelor lor, din aceeași serie de localizare, *p*, *f*, *t*, *k*, *s*, *ș*, *ê* prin faptul că primele se rostesc cu voce, posedă deci o trăsătură distinctivă în plus față de ultimele, anume sonoritatea. Prezența, respectiv lipsa, sonorității la aceste serii de consoane le încadrează în corelația de sonoritate care are un rol deosebit de important în sistemul fonologic al limbii române. Sonoritatea însă, ca trăsătură distinctivă a unei consoane, nu se adaugă consoanei respective, ci face parte din însăși structura ei.

Accentul, în cadrul sistemului fonetic al limbii române, reprezintă o trăsătură distinctivă a fonemelor vocalice, care însă, spre deosebire de celelalte trăsături distinctive ale vocalelor, nu face parte din structura lor, ci se aplică unui anumit fonem vocalic, cu scopul de a-l scoate în evidență. Evidențierea unei vocale prin adăugarea acestei trăsături distinctive poate avea sau nu o funcțiune lingvistică⁸.

⁵ Vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 70.

⁶ *Ibidem*, p. 222.

⁷ Vezi Dimitrie Macrea, *Probleme de fonetică*, [București], 1953, p. 30.

⁸ Prezența, respectiv lipsa, accentului a avut, după cum este cunoscut, un rol deosebit de important în transformările pe care vocalele le-au suferit pe parcursul evoluției limbii române.

Dacă în cazurile citate mai sus — elemente lexicale sau forme gramaticale — schimbarea locului accentului de pe o vocală pe alta nu are nici o repercusiune asupra sensului, cuvintele, respectiv formele gramaticale, fiind simple variante lexicale, respectiv variante morfologice, în cazul altor cuvinte și forme accentul constituie singurul mijloc ce marchează diferența de sens între ele : *ácele* — *acéle*, *módele* — *modéle*, *cópii* — *copți*, *móbilă* — *mobílă*, *lături* — *lătúri*, *nóta* — *notá*, *márca* — *marcă*, *lúpta* — *luptá*, *úrma* — *urmá*, *mína* — *míná*, *refóрма* — *reformá*, *recólta* — *recoltá*, *clása* — *clasá* etc. etc. După cum se poate observa toate aceste forme sînt omograme și, în același timp, au în componența lor același număr de foneme, atît vocalice, cît și consonantice

În cazul unor forme identitatea în scris maschează nonidentitatea lor fonetică și fonologică, în timp ce în cazul altora deosebirea în scris maschează identitatea lor. Astfel, perechile scrise *soții* — *soții*, *cîmpii* — *cîmpii*, dar rostite *sóti* — *soții*, *cîmpi* — *cîmpii*, citate de toți cei care au scos în evidență funcțiunea accentului, nu sînt identice din punct de vedere fonologic. Pluralul masculin *sóti* (scris *soții*) are în componența sa patru foneme (două vocalice și două consonantice), în timp ce femininul nearticulat *soții* (scris *soții*) e format din cinci foneme (două vocalice și trei consonantice); *cîmpi* (scris *cîmpii*) e constituit din numai cinci foneme, iar *cîmpii* (scris *cîmpii*) din șase.

Perechile *snópi[i]* — *snopí*, *mínji[i]* — *mínjí* însă, deși se scriu diferit, sînt, în realitate, formate din același număr de unități fonologice, deosebirea între ele fiind marcată, în rostire, numai de poziția accentului.

Fără îndoială că în exemplele citate mai sus și în *cópil* (legitim) — *cópil* (bastard), *míjloc* — *míjlóc* diferența de accentuare împreună cu o diferențiere de sens nu este generală. Chiar dacă, pe plan semantic, funcțiunea lingvistică a accentului se manifestă într-un număr redus de elemente lexicale, această funcțiune există⁹.

Importanța unei trăsături distinctive a fonemului și utilitatea ei în economia limbii crește însă atunci cînd ea se întrebuintează și spre distincții morfologice. În limba română, vom vedea însă în ce măsură, accentul îndeplinește și această funcțiune. La nivelul morfologiei, funcțiunea sa cea mai importantă este de a deosebi pers. a III-a indic. prez. de aceeași persoană a perfectului simplu la o serie de verbe de conjugarea I : *ará* — *ară*, *adună* — *adună*, *cîntă* — *cîntă*, *scătură* — *scătură*, *încuie* — *încuie* etc.

Exercitarea funcțiunii distinctive a accentului în cazul celor două forme verbale presupune însă existența lor în limbă. Orice element al limbii nu poate fi analizat la modul general, pentru că, așa cum am mai subliniat și mai sus, el nu există și, mai ales, nu poate acționa în mod izolat. Funcțiunea sa lingvistică și adevărata sa valoare în limbă se poate preciza numai prin încadrarea lui în întregul sistem al limbii.

Urmărind istoric funcțiunea lingvistică a accentului la nivelul morfologiei, constatăm că ea a suferit o seamă de modificări, în sensul limitării ariei de răspîndire, pe parcursul evoluției limbii române. Se presupune că într-o perioadă mai veche de dezvoltare a limbii române, anume în româna comună, perfectul simplu era o formă larg răspîndită în toate

⁹ Privitor la funcțiunea semantică a accentului, vezi Mioara Avram, *Note asupra accentului ca mijloc de diferențiere semantică în limba română*, în *Omagiul lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 53—58, unde se dă și bibliografia asupra problemei.

cele patru dialecte, continuată apoi în toate graiurile dacoromâne¹⁰. Materialele atlaselor lingvistice ne arată însă astăzi o micșorare considerabilă a ariei de răspindire a acestui timp verbal: el este absolut necunoscut și, prin urmare, neutilizat pe mai mult din jumătatea teritoriului lingvistic dacoromân, anume jumătatea de nord a acestui teritoriu.

Pe baza analizei textelor noastre din secolul al XVI-lea din nordul țării, în care perfectul simplu apare frecvent întrebuințat, I. Pătruț exprimă părerea „că dispariția lui în nordul Ardealului nu este prea veche”¹¹.

Indiferent de perioada în care acest timp verbal a încetat să mai fie întrebuințat în nordul țării, fapt este că, astăzi, el nu mai există în graiurile respective. Reducerea ariei lui de răspindire a avut ca urmare, cum de fapt era și normal, reducerea ariei în care se manifestă funcțiunea gramaticală a accentului.

Prin urmare, dacă vorbim de funcțiunea accentului pe plan gramatical trebuie să avem în vedere existența sau inexistența celor două timpuri verbale. Dacă în limba textelor beletristice perfectul simplu este întrebuințat și de scriitorii din nordul țării, deci poate fi considerat la nivelul limbii literare ca un timp verbal general întrebuințat, în graiurile dacoromâne situația existenței lui este diferită. În consecință, funcțiunea morfologică a accentului, la nivelul graiurilor noastre regionale, trebuie analizată și apreciată ca atare.

Mai 1977

*Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

¹⁰ Vezi I. Pătruț, *Referitor la evoluția sistemului verbal românesc*, în FD, VI, 1969, p. 131.

¹¹ Vezi *ibidem*, p. 132.

NOTE DESPRE SINONIMIE

DE

MIRCEA SECHE

Din punct de vedere lexical, se știe, sint *sinonime* cuvintele sau unitățile frazeologice formal diferite care denumesc aceeași realitate semantică, iar *sinonimia* cuprinde domeniul de relații al sinonimelor. Dacă la prima vedere cele două noțiuni corelative ne apar extrem de clare, surprinde în schimb extraordinara divergență de opinii în acceptarea lor concretă: această divergență merge de la recunoașterea largă a sinonimiei, în dicționare generale și speciale, pînă la limitarea ei la cazuri de excepție, mai ales în studiile teoretice.

Starea de lucruri existentă ni se pare că se explică deopotrivă prin împrejurări obiective și subiective. Împrejurarea obiectivă esențială este desigur aceea că, deși denumesc realități unice, sinonimele o fac adesea din planuri foarte diferite ale limbii, ceea ce îi face pe cercetători să vorbească de existența unei așa-numite sinonimii lexicale „parțiale” sau „imperfecte”. Cît despre cauza subiectivă fundamentală a divergențelor amintite, ea își are izvorul, credem, în numeroasele și variatele condiții *neesențiale* pe care cercetătorii le impun cuvintelor spre a le recunoaște statutul de sinonime.

Preocupări stăruitoare mai recente ne-au obligat să reanalizăm, pe baza unui bogat material lexical concret și în afara ideilor preconceptuate, realitatea, proporțiile, relațiile și tipologia sinonimică. Din aceste preocupări au rezultat unele constatări generale, pe care ne propunem să le prezentăm, parțial și sumar, în cele ce urmează. Spațiul restrîns de care dispunem ne-a determinat să renunțăm la orice referire de ordin bibliografic.

1. Cuvintele polisemantice se concretizează în actul de comunicare (scrisă, orală ori gîndită) prin fiecare dintre sensurile lor, niciodată în mod global. În acest caz, fiecare sens al cuvîntului polisemantic funcționează în mesaj ca un termen de sine stătător, iar substituenții săi semantici sînt dispensați de condiția, pe nedrept impusă de numeroși cercetători, de a fi confirmați în toate celelalte sensuri spre a fi considerați sinonime. Este de la sine înțeles că, privind lucrurile astfel, proporțiile relațiilor sinonimice cresc în mod considerabil (de exemplu, substantivul *mînie* devine, pe rînd, sinonim, în fiecare dintre sensurile sale, cu : *furie* ; *supărare* ; *dușmănie*, *ură* ; *resentiment* ; *necaz*, *supărare* ; *ciudă* ; *urgie*, *prăpăd*). Toate dicționarele explicative românești notorii se situează pe această poziție, din păcate neadmisă de teoreticienii sinonimiei „globale”, încă surprinzător de numeroși, dar niciodată lexicografi de profesie.

2. Pentru ca două cuvinte (ori două sensuri ale unor cuvinte polisemantice diferite) să obțină statut de sinonime reciproce, o unică condiție rămîne fără excepție hotărîtoare : *condiția semantică*. În consecință, trebuie să considerăm sinonime toate perechile sau seriile lexicale care, substi-

tuite reciproc într-un mesaj dat, nu alterează în vreun fel *conținutul* acestuia. Poziția extrasemantică (sincronică ori diacronică, stilistică etc.) a fiecăruia dintre termenii perechii (ori serii) trecind pe planul al doilea, al nivelului neesențial, nu poate afecta calitatea sinonimiei ca atare. Sint prin urmare sinonime perechile (și seriile) lexicale *căsătorie—matrimoniu, nisip—arină, mamă—maică—muică, necaz—magara, taci!—mucles!, jec—măni—mulge*, care, deși aflate în planuri diferite ale limbii, îndeplinesc condiția esențială de *identitate semantică*.

3. Dacă poziția în planul extrasemantic ocupată de termenii unei perechi (ori serii) sinonimice nu poate fi hotărâtoare în recunoașterea realității sinonimiei, ea determină, în schimb, în interiorul acestor relații, o *tipologie* specifică. Am putut degaja din materialul lexical analizat două tipuri fundamentale de relații sinonimice, pe care le numim convențional *sinonimie lexicală absolută* și *sinonimie lexicală circumstanțială*. Înțelegem prin *sinonimie lexicală absolută* raportul între termenii (ori sensurile) care exprimă aceeași realitate și care totodată aparțin aceluiași plan extrasemantic al limbii; am numit acest tip de sinonimie *absolută*, iar nu *perfectă*, pentru motivul că acest din urmă calificativ creează o opoziție nejustificată de conținut între un așa-zis aspect *perfect* și un așa-zis aspect *imperfect* al fenomenului; nu există, după părerea noastră, grade, ci numai tipuri de sinonime. Înțelegem prin *sinonimie lexicală circumstanțială* raportul existent între termenii (sau sensurile) care exprimă aceeași realitate, dar care aparțin fiecare unor planuri extrasemantice diferite ale limbii (vezi exemplele de la 2). Dar ce înțelegem în esență prin *plan extrasemantic ori poziție extrasemantică*, invocate de mai multe ori în cursul prezentării de față?

În interiorul unei limbi date, viața sinonimelor se desfășoară, în timp și în spațiu, pe aceleași coordonate generale ca și a vocabularului în întregime. Există cuvinte și sensuri specifice unei epoci, înlocuite în cele următoare cu substitute semantice noi; alături de sinonimele limbii literare și în afara ei coexistă sinonimele populare, regionale, argotice etc.; în interiorul limbii literare, respectiv al vocabularului popular, regional, învechit etc., coexistă sinonime aparținând unor zone, limbaje ori stiluri diferite, sinonime neutre și afective, generale ori circumscrise, proprii ori figurate. Fiecare dintre aceste nivele, compartimente, zone, ramificații constituie ceea ce am numit *planuri extrasemantice ale limbii* în raport cu un ansamblu lexical dat: identitatea ori neconcordanța acestor planuri la mai mulți termeni care exprimă o realitate semantică unică nu condiționează calitatea lor sinonimică, însă determină încadrarea lor într-unul dintre cele două tipuri de relații sinonimice arătate.

4. Absolută ori circumstanțială, sinonimia lexicală are o sferă reală de existență mai largă ori mai îngustă determinată și de *posibilitățile combinatorii contextuale comune* ale termenilor implicați. Nu putem fi de acord cu aceia care condiționează existența sinonimiei de substituirea termenilor cu același sens în absolut toate mesajele în care intră ca parte componentă fiecare dintre acești termeni, pentru motivul că sensurile (ca și cuvintele) unei limbi nu se realizează niciodată global, ci numai în mesaje concrete, particulare, posibil irepetabile, singurele în măsură să decidă extensiunea realității sinonimice. Există însă un prag contextual minimal și unul maximal al sinonimiei, din punct de vedere contextual:

în limitele pragului minimal se înscrie ipostaza în care un termen substituie semantic un altul într-un unic mesaj (de exemplu, *slab* este sinonim cu *macru* și îl poate perfect înlocui numai în mesajul *carne ~*; *prusic* este sinonim cu *cianhidric* exclusiv în sintagma *acid ~*); la pragul de sus se înscriu termenii sinonimi ce se pot virtual substitui într-un număr incalculabil de mesaje (de exemplu, *moști* și *dormita*). În realizările concrete, particulare ale actului de comunicare, sinonimia se dovedește de aceea cu mult mai productivă decât apare ea în dicționarele explicative, obligate să reflecte semantic ansambluri de mesaje extrase din izvoare eterogene. Astfel, în unicul său sens, adjectivul *monosilabic* este conurențul semantic al lui *monosilab* (adjectiv) și substantiv), pe care îl poate substitui într-un număr finit de mesaje (adică, practic, în toate acelea în care *monosilab* are valoare de adjectiv); pentru dicționare, însă, avem a face cu o sinonimie univocă, valabilă doar pentru unul dintre termenii perechii, pentru *monosilabic*, și, prin urmare, de nereținut; dimpotrivă, pentru vorbitorul individual sinonimia celor două cuvinte este indiscutabilă în toate actele de comunicare în care ambii termeni se mențin în același plan morfologic. Tot astfel, în perechea lexicală *măritat-căsătorit*, primul termen (aplicabil exclusiv la femei) are calitatea de sinonim univoc al lui *căsătorit* (valabil pentru ambele sexe), dar aceasta nu împiedică, într-un număr de mesaje particulare („circumstanțiale”), ca sinonimia să se realizeze biunivoc, să fie valabilă pentru ambii membri ai perechii (vezi *femeie, tânără măritată* — *femeie, tânără căsătorită*).

5. Un raport de sinonimie poate exista între două sau mai multe cuvinte unice (*drăcesc* — *diabolic*), între două sau mai multe unități frazeologice (*acid cianhidric* — *acid prusic*), ori între unul sau mai mulți termeni unici și una sau mai multe unități frazeologice (*hematie* — *globulă roșie*; *lupul vrăbiilor* — *sfrâncioc mare* — *berbecel mare* — *berbecuț* — *șoimuț*), fapt semnificativ, întrucât arată, o dată în plus, dependența fenomenului de invariantul semantic și indiferența lui la realizarea formală, teoretic nelimitată.

6. Din punct de vedere etimologic, sinonimele trebuie să îndeplinească o condiție fundamentală, implicată în însăși definiția lor: să aibă origini diferite. Dar această apartenență nu poate fi redusă la limbi diferite ca surse de proveniență (*boală*, slavon — *maladie*, francez), cum adesea se mai susține; ea trebuie lărgită la toate formațiile interne de sine stătătoare provenite prin derivare, compunere, calc etc., inclusiv la acelea care pornesc de la o temă unică (*brăduleț* — *brădișor*).

Concluzia cea mai importantă care ni se pare că poate fi desprinsă din cele arătate este aceea că în limbă există două tipuri fundamentale de relații sinonimice: unele reciproc valabile atât sub raport semantic, cât și din punct de vedere extrasemantic, constituind *sinonimia lexicală absolută*; altele reciproc valabile numai sub aspect semantic, formând *sinonimia lexicală circumstanțială*; ambele tipuri de sinonimie se realizează într-un număr limitat ori infinit de mesaje.

Această împărțire binară este suficient de cuprinzătoare spre a proba fără dificultate toate situațiile concrete și are, credem, avantajul de a delimita fenomenul discutat de altele înrudite, în primul rând de analogie. Căci acolo unde identitatea semantică încetează, sinonimia face loc analogiei.

Aprilie 1977

Institutul de lingvistică
București, str. Spiru Haret, 12

Revista lunară de cultură „Orizontul”, editată la Cluj în 1906, merită, credem, o scurtă mențiune, cu atât mai mult cu cât printre materialele publicate în paginile ei pot fi semnalate și câteva de lingvistică.

„Orizontul”, subintitulat „revistă pentru știință și literatură”, apare la 1 ianuarie 1906, proprietar, editor și redactor responsabil fiind Vasile E. Moldovan, fost colaborator al „Luceafărului” din Budapesta. Revista are o periodicitate lunară, pînă la sfîrșitul anului 1906, unele numere (5—6, 8—9 și 11—12) fiind duble. Din punct de vedere politic militează pentru drepturile românilor din Transilvania, sprijinind activismul partidului național din perioada următoare alegerilor dietale ce au avut loc în 1905. Preponderente în cuprinsul ei sînt articolele politice și cele ce tratează probleme sociale, dar nu lipsește nici literatura (versuri, proză, recenzii de cărți și reviste, traduceri din beletristica universală). Un loc important îl ocupă studiile de istorie și articolele de popularizare a științei. Preocupările de limbă se încadrează în acest context, avînd drept scop final progresul culturii naționale, studiul tradițiilor ei locale și argumentarea continuității poporului român.

Sub raport literar se resimte concurența „Luceafărului”, iar sub raport științific cea a „Transilvaniei”, reviste ce polarizau forțele importante ale culturii ardelenice. „Orizontul” nu este scutit, din acest motiv, de colaborarea diletanților, dar eforturile lor de a-și depăși condiția sînt apreciable.

Astfel Sever C. Dan, avocat și om politic, colaborator la mai multe publicații românești transilvănene, dar și la „Neamul românesc” din București, director din 1910 al ziarului „Gazeta Transilvaniei”, iar din 1914 conducătorul „Românului” arădean, semnează în primul număr al „Orizontului” un articol cu titlul *Noua ortografie și analfabetismul*. Autorul nu mai polemizează teoretic cu adepții sistemului etimologic, întrucît ortografia Academiei Române fusese adoptată, în principiu, de toți transilvănenii, atrage însă atenția asupra anarhiei care mai domnea, practic, în această privință: „Cîte reviste și ziare, atîtea feluri (nu sisteme) de ortografie! Cîți oameni, atîtea păcate! Mai caraghios e că tocmăi ziare ce luptau înverșunat pentru simplificarea ortografiei întrebunțează, pînă în ziua de azi, cea mai complicată, cea mai ruginită, cea mai conservativă (sic!) și retrogradă ortografie. Altele, cele mai multe, n-au nici un sistem. Fiecare « colaborator » își are principiile sale originale în ale ortografiei, pe care apoi corectorii sînt, har D-lui, destul de comozi ca să le respecte” (p. 20). Lipsa de disciplină în scrierea corectă are consecințe dezastruoase asupra învățămîntului, țărănul rămînînd adesea analfabet din cauza ortografiei greoaie pe care o predau dascălii pedanți, deoarece mulți învățători fac parte din vechea generație, iar manualele sînt și ele învechite. Din păcate — arată Sever C. Dan — tinerii absolvenți ai școlilor pedagogice, deși receptivi față de înnoiri, au fost educați în același spirit, căci resturile etimologismului mai persistă în școlile secundare. Pentru a se spori eficiența școlii românești, ar fi necesare măsuri categorice generalizate în sistemul de învățămînt, care să fie supus unui control riguros, de

asemenea revizuirea și reeditarea manualelor în conformitate cu ortografia academică.

Grija pentru cultivarea limbii se poate constata și la rubrica recenziilor, care purta titlul generic *Literatura*, deși sînt prezentate în cadrul ei cărți de conținut divers (termenul de literatură era folosit într-un sens mult mai larg, cuprinzînd toate aparițiile editoriale). Sub pseudonimul — Sir. —, Vasile E. Moldovan, redactorul responsabil, critică aspru o carte scrisă de un profesor gimnazial, Radu Cupariu, *Românii și veteroslavii* (Beiuș, 1905), nu numai pentru teza ei fundamental greșită, pe care nici nu mai e cazul s-o prezentăm, dar și pentru limba defectuoasă în care a fost elaborată. În schimb, la aceeași rubrică și în același număr, sînt recomandate călduros povestirile din „Biblioteca copiilor”, vol. I, de A. O. Maior, „mai ales pentru limba ușoară și frumoasă în care sunt scrise” (nr. 4, 1 aprilie, p. 29—30).

Paralel cu aceste articole privind scrierea corectă și acuratețea expresiei literare, întîlnim și cîteva contribuții de istorie a limbii române. Silvestru Moldovan, publicist și prozator, fost editor și redactor al revistei „Rîndunica” din Sibiu, redactor la „Tribuna” și „Foaia poporului”, colaborator la „Transilvania” și „Gazeta Transilvaniei”, autor de manuale școlare și culegător de povestiri populare, dar în principal specializat ca geograf, calitate în care a redactat lucrările „Țeara noastră”, descriere a Transilvaniei sudice (Sibiu, 1894), „Zarandul și Munții Apuseni” (Sibiu 1898) și mai multe studii în „Buletinul Societății geografice române” din București, publică în nr. 8—9 (august-septembrie) textul unei conferințe ținute în sala Muzeului național din Sibiu, cu titlul *Clujul*. Este o retrospectivă istorică a orașului de pe malul Someșului și o descriere a aspectului său modern, în cadrul căreia îi fixează și etimologia. Pe baza mai multor documente, stabilește că numele românesc actual provine din latinescul Clusius, scoțînd în evidență continuitatea românilor pe aceste meleaguri transilvănene.

Într-o suită de articole referitoare la istoria literaturii bănățene vechi, un alt cercetător sirguincios, dr. Ștefan Pop, studiază *Palia de la Orăștie* (pe care o numește „Palia Orăștiei”). Prima parte, apărută în numerele 7 (iulie) și 8—9 (august-septembrie), este un „studiu bibliografico-istoric”, pe cînd a doua, din numerele 10 (octombrie) și 11—12 (noiembrie-decembrie), tratează „fonologia Paliei”. Dacă multe dintre aserțiunile studiului sînt astăzi depășite, se cuvine să recunoaștem autorului meritul de a fi întreprins una din primele exegeze sistematice ale acestei scrieri importante (intenționa s-o extindă și asupra formelor gramaticale, dar între timp revista își încetează apariția), cit și faptul că a utilizat în cursul cercetării surse din cele mai valoroase pentru bibliografia lingvistică a vremii: Hasdeu, Tiktin, Sbiera, Lambrior, Iorga, Fr. Diez, Schuchardt, Philippide, Cihac, O. Densusianu, Adamescu, Viciu ș.a.

Revista clujeană și-a încetat apariția la sfîrșitul anului. Efemera ei existență reclamă totuși un cuvînt de prețuire pentru străduințele și modestele realizări ale acestui grup de intelectuali români care au încurajat studiul limbii în centrul care va crea, ulterior, după Unire, o veritabilă pleiadă de filologi.

DESPRE CREAȚIA ȘI EVOLUȚIA LINGVISTICĂ (LEXICALĂ)

DE

IONEL STAN

1. Examinarea atentă a metodelor aplicate cu succes în istoria științei limbii și o sinteză judicioasă a diverselor direcții pozitive din cercetarea lingvistică de până acum sînt de natură să determine o înțelegere mai exactă a schimbării limbilor și caracterizarea mai complexă a acestora, în vederea definirii individualității sistemelor lingvistice și a altor concepte importante pentru lingvistica generală. Comparația care s-a făcut frecvent în privința structurilor gramaticale și fonetice în lingvistica istorică-comparativă se impune să fie efectuată și în ce privește lexicul: limbile diferă din punct de vedere genealogic, al componentei etimologice a lexicului lor, dar și sub aspectul organizării unităților lexicale în structura lingvistică, fie că sînt moștenite, nou create, împrumutate prin contact direct sau pe cale cultă și savantă.

Structura și evoluția limbii nu se pot explica numai prin limba însăși, respectiv prin funcționarea sistemului lingvistic, ci în primul rînd prin structura gîndirii și determinarea socială a acesteia. Desigur, nu înseamnă că toate schimbările din limbă pot fi apreciate ca imagini ale schimbărilor în gîndire, după cum multe forme în care gîndirea își găsește expresia prin limbă pot fi independente de realitate. În ultimele etape ale dezvoltării lingvisticii moderne de la Ferdinand de Saussure încolo, se înțelege tot mai mult determinarea socială a limbajului în interacțiune cu funcționarea sa ca sistem creator uman, sistem cu structură specifică: „Problemele structurii și ale sistemului limbii sînt tot așa de importante ca și problemele influenței societății asupra limbii” (B. A. Serebrennikov, în *Obščee jazykoznanie*, vol. I, Moscova, 1970; ed. germ.: *Allgemeine Sprachwissenschaft*, I, Berlin, 1975, p. 2).

2. Ca invenție umană, actul vorbirii este rezultatul capacității omului, ființă socială creatoare, produs al tradiției istorice, ca și al progresului general, economic, social, cultural. Depășindu-și permanent creația, oamenii au ajuns să vorbească limbi cu structuri dezvoltate și foarte diferite. Schimbările din aceste structuri privesc în primul rînd perfectarea comunicării lingvistice; structurile, sistemele limbilor sînt determinate esențial de condițiile deosebite de la un popor la altul în decursul istoriei. Fiecare limbă este rezultatul reflectării realității și a lumii prin comunitatea istorico-socială care a creat-o și a dezvoltat-o, dar orice limbă este influențată de-a lungul istoriei și de alte limbi, cu structuri diferite, și cuprinde elemente din diverse stadii ale civilizației (căci

nu există un paralelism perfect între evoluția faptelor de cultură, ale progresului cunoașterii în general, și schimbările lingvistice).

Capacitatea creativității lingvistice, individuale și colective, caracterizează în primul rând lexicul. Ea este solicitată de necesitatea imperioasă de a exprima cu ajutorul semnelor specifice limbajului uman noi conținuturi și aspecte ale realității fizice și sociale, psihice, intelectuale sau afective. M. Bréal, în *Essai de sémantique*, ed. a II-a, 1899, a arătat că nu există o diferență privind natura actului spiritual popular față de cel cult în crearea unor termeni necesari pentru denumirea de noi realități (*op. cit.*, p. 338). Trebuie totuși neapărat precizat că limbile literare se remarcă în ce privește creațiile lexicale printr-o mare frecvență a calcurilor și îndeosebi prin voința vorbitorilor de a se supune unei normări lingvistice conștiente.

Limba română și-a creat de-a lungul multor secole de evoluție un tezaur bogat de derivate lexicale și semantice, care, mai mult decât termenii împrumutați, contribuie în mod esențial la conturarea individualității sale în ansamblul limbilor europene romanice sau neoromnice. (Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 19 – 45; idem, *Limbă și lingvistică română*, București, 1973, p. 16 – 42; Iorgu Iordan, *Lexicul limbii române*, București, 1964.) Fenomenul prezintă importanță deosebită și în ce privește aprecierea caracterelor tipologice ale limbii române, întrucât el conferă lexicului românesc un pronunțat caracter „motivată”. S-a dovedit că afixele românești nu trebuie considerate ca moștenite sau împrumutate din alte limbi: ele reprezintă creații ale limbii române, izolate și consacrate în sistemul lingvistic românesc, care a dezvoltat noi funcții sau a restrins unele valori ale afixelor și desinențelor (cf. I. Pătruț, *Are limba română afixe și desinențe de origine slavă?*, în *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974).

Datorită progresului neîntrerupt al umanității, vocabularul este legat, prin excelență, de cuceririle treptate ale civilizației și culturii, de procesul activității inventive și productive, de raporturile tot mai complexe apărute în evoluția societății. De aceea, în comparație cu toate celelalte compartimente ale limbii, lexicul se remarcă printr-o accentuată variabilitate istorică, uneori și sineronică (face excepție, desigur, acele elemente stabile de milenii în fondul lexical fundamental).

Geografia lingvistică a relevat că înlocuirea cuvintelor, creația și inovația lingvistică sînt în general fenomene normale și frecvente în istoria tuturor limbilor.

3. Într-o viziune complexă a interpretării creației lingvistice, trebuie să se acorde afectului o importanță nu mai diminuată decât aceea rezervată funcției logice de cunoaștere, căci limba, fiind expresia omului, reflectă și conținutul sensibilității și afectivității sale. Elementele conștiinței exprimate prin limbă se definesc nu numai prin capacitatea de reflectare obiectivă a realității, ci și prin alte proprietăți ale eului subiectiv, ca centru creator de valori. Există o cunoaștere reală, „adevărată” și una afectivă, emotivă și poetică — aceasta răspunde și ea unor imperative ontologice. Pe plan lingvistic, marii creatori de valori ale limbii culte sau ale literaturii populare comunică adesea ceea ce pînă la ei părea „indicibil” în limba uzuală.

4. Constatăm o structurare deosebită de la o limbă la alta în ce privește denumirea realității, chiar cînd aceasta este aceeași. Nu putem explica acest fenomen evident prin spiritul diferit al popoarelor și nici *exclusiv* prin condițiile social-cultural-istorice sau prin funcționarea autonomă a fiecărui sistem lingvistic, destinat numai propriului său uz — cum susțin încă unii lingviști structuraliști. Pe de o parte, sistemul lingvistic este determinat de baza materială a fonetismului, pe de alta, de bazele sale psihice și sociale (vezi G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, 1971). Concepția potrivit căreia structura unei limbi creează sau exprimă numai gîndirea specifică poporului respectiv este greșită. Nu există o gîndire lingvistică deosebită de cea logică sau diferită de la un popor la altul. Categoriile și formele gîndirii sînt unice pentru toate popoarele; ele sînt însă exprimate uneori prin procedee diferite, în funcție de existența materialului lingvistic necesar distincției categoriilor logice (și ontologice). Dacă într-o limbă dată nu există un termen sau o anumită expresie consacrată, nu trebuie să conchidem că în această limbă conceptul corespunzător este necunoscut sau inaccesibil (în general, nici o limbă nu este intraductibilă).

5. Orientări mai noi din domeniul lexicologiei au lărgit preocupările onomasiologiei și asupra terminologiei sociale și abstracte — aceasta din urmă este totuși mai greu de studiat —, făcînd loc cercetării „cîmpurilor” lexicale. Deși istoria cercetării lexicului își are începuturile sale încă de la constituirea lingvisticii ca știință independentă, studiul caracterului său preponderent *evolutiv* n-a inclus în secolul nostru exegeze speciale de ordin teoretic. Fac excepție parțial de la această apreciere A. Meillet, Jost Trier (vezi vol. antologic postum, *Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie*, Haga—Paris, 1973), G. Matoret, St. Ullmann și E. Coșeriu. Dar autorii menționați, alături de alți lingviști reprezentativi, ca W. von Wartburg și R. Jakobson, resping, pe bună dreptate, postulatul lui F. de Saussure, potrivit căruia trebuie făcută o distincție tranșantă în cercetarea lingvistică între diacronie și sincronie. Cauzele dispariției unor cuvinte și înlocuirea lor cu altele nu sînt numai rezultatul acțiunii factorilor externi (aceștia uneori nu pot fi precizați suficient ca nemijlociți) și trebuie să admitem intervenția sistemului lingvistic însuși, care tinde să evite ambiguitatea în comunicare. În cursul evoluției sociale și lingvistice, legăturile dintre forma și conținutul cuvintelor ajung să fie atît de strîns, încît o seamă de fenomene lingvistice pot fi explicate numai prin aceste determinări reciproce. Căci, deși nu depind în limbile naturale (îndeosebi în limbile populare) de intenția și voința vorbitorilor, ele sînt impuse prin sistemul lingvistic de către societatea care folosește acest sistem în istoria dezvoltării sale.

6. Actul comunicării umane nu este numai un proces de cunoaștere, de selecție și de ordonare a unor modele încheiate, ci în primul rînd un fenomen superior de creație și de recreare, el nu copiază numai niște structuri preexistente, chiar dacă prin structură se admite mai nou că trebuie definită ca **regulă** de variabilitate a unei pluralități de ansambluri. Concepția transformationalist-generativă din lingvistica actuală încearcă să explice trăsăturile *universale* ale limbajului uman, stabilind axiomatic o incompatibilitate între „modelele” lingvistice ale „competenței” și cele ale „performanței”. Dar sub influența fenomenologiei și a neopozitivis-

mului filozofic occidental, idealist-subiectiv, se respinge semnificația socială și filozofică a cunoașterii materialiste cu ajutorul limbajelor naturale și se absolutizează studiul anistoric al limbii, ignorându-se atât individualitatea distinctă a limbilor, cât și caracterele lor tipologice.

E necesar să mai reflectăm la ceea ce afirma cândva S. Pușcariu : „Partea cea mai interesantă la o limbă nu e ceea ce are comun cu alte limbi, ci ceea ce a produs ea, și numai ea, izvorînd din felul particular de a se exprima și de a gândi al celor ce o vorbesc” (cf. și idem, *Brașorul de altădată*, Cluj-Napoca, 1977, p. 16—17).

Aprilie 1977

*Universitatea din Timișoara
Facultatea de filologie-istorie
Timișoara, b-dul V. Pârvan, 4*

DIN STILISTICA ADJECTIVULUI

DE

FELICIA ȘERBAN

După cantitatea de informație conținută de categoria numelor, W. K. Wimsatt distingea, în linii mari, trei tipuri de exprimare : 1) abstract ; 2) minimum concret ; 3) extra-concret ¹.

În limba română, expresia extra-concretă se obține prin determinări adjectivale, substantivale sau prepozițional-atributive ; pentru limbi în care compunerea ocupă un loc mai important în formarea cuvintelor, există și posibilitatea trecerii intrasubstantivale de la abstract la concret : în maghiară, materia obiectului (pentru care rusa folosește determinări adjectivale, iar româna — substantival-prepoziționale) este indicată prin intermediul aceleiași lexii ² care denumește obiectul : *fahid* „pod de lemn”, *részarkantyú* „pinten de aramă” ; prin compunere se poate preciza concomitent specia, felul obiectului, ca la cuvintele *vadgalamb* „porumbel sălbatic”, *balkar* „braț sting” etc., sau se poate realiza o metaforă, de exemplu *aranybárány* „miel de aur”. Suprimându-se elementele de legătură — cuvinte vide — enunțurile au o mare intensitate ³ ; prin urmare, chiar când aduce o cantitate de informație egală, cuvântul compus se prezintă altfel din punct de vedere stilistic și decît cuvântul simplu, și decît grupul format din substantiv + determinare.

Într-un studiu publicat anterior, prezentam un tabel statistic al părților de vorbire pe baza mai multor texte culte și populare, românești și străine ⁴. Indicele de frecvență a adjectivelor ne arată în ce măsură se realizează prin această parte de vorbire ⁵ tipul extra-concret în materialele luate spre analiză, din punctul de vedere al raporturilor numerice dintre adjectiv și substantiv. Din tabelele respective (p. 335—336) rezultă că în lirica populară românească revin la un substantiv între 0,22 (în doinele culese de Jarník și Birseanu) și 0,17 (în eulegerea lui G. Dem. Teodorescu) adjective, față de 0,34 în lirica populară maghiară și 0,36 în cea rusă ; numărul de adjective per substantiv este mai mic și decît în poezia cultă

¹ W. K. Wimsatt, *The Verbal Icon. Studies in the Meaning of Poetry*, New York, 1958, p. 138.

² Pentru diferența de accepțiune între *lexem* (monem lexical, unitate semnificativă ireductibilă) și *lexie* (unitate semnificativă simplă sau complexă), cf. J. Perrot, *Le lexique*, în *Le langage*. Volume publié sous la direction d'André Martinet, [I. I.], 1968, p. 288—289.

³ Cf. R. A. Budagov, *Notes sur la typologie de la parole*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. I, București, 1970, p. 185.

⁴ Cf. Felicia Șerban, *Aspecte stilistice ale liricii populare*, în *CL*, XVII, 1972, nr. 2, p. 323 și urm.

⁵ „If we consider nouns to name concepts, we realize that these concepts may be characterised by their descriptions. These descriptions are mainly adjectival (though perhaps not always formally so)” (James Deese, *The Structure of Associations in Language and Thought*, Baltimore, 1965, p. 143).

românească (0,26 la Eminescu, 0,23 la Arghezi), dar este mai mare decât în epica și decât în vorbirea populară românească (0,15, respectiv 0,11). Ordinea preferinței pentru exprimarea extra-concretă cu determinări adjectivale este deci: I. poezie lirică: 1. populară rusă; 2. populară maghiară; 3. cultă românească; 4. populară românească; II. poezie epică populară românească; III. vorbire populară.

Caracterizînd un enunț după cantitatea adjectivelor, trebuie arătat și felul cum sînt grupate acestea pe lingă substantive. În lirica populară românească, adjectivul dublu apare rar (*Pasăre mîndră galbenă*. BÎRLEA, C. P., p. 7.; *Eu voinică, frumușică*. PAMFILE, C. Ț., p. 137), mai rar chiar decât în lirica populară maghiară (*Édes, kedves galombom*. SZ. GY., p. 66.; *Sok szép bokréla*. *Ibidem*, p. 54.; *Kedves jó anyám*. *Ibidem*, p. 57). În rusă, în afară de frecvența mai ridicată a adjectivelor, se remarcă și felul deosebit în care ele sînt repartizate. Adesea versurile prezintă șiruri de propoziții cu paralelism verb — adjectiv — substantiv: *Raspajalsja moj zolot persteň / Vykataljsja dorogoj kamenj, / Raspletalsja moja rusa kosa, / Vypletalsja lenta alaja* (Mi s-a desfăcut inelul de aur, / S-a rostogolit piatra prețioasă, / Mi s-a despletit părul blond, / S-a desfăcut panglica stacojie. NAR., p. 141). Adjectivele duble apar de asemenea curent: *Vy bujny vetry osennie* (Voi năvalnice vînturi de toamnă. *Ibidem*, p. 141); *V dalekom čistom pole* (În cîmpul îndepărtat, neted. *Ibidem*, p. 135); *V sinju daljušku tumannu pogljažu* (Privesc în albastru zare-nțunecată. *Ibidem*). Acest mod de determinare a substantivelor caracterizează lirica slavă din estul Peninsulei Balcanice, spre deosebire de cea din vest⁶.

În lirica populară românească, adjectivele care determină același substantiv se leagă de obicei prin conjuncția și, iar din punct de vedere sintactic intră în componența predicatului nominal: *Păru i-i negru și creț* (BÎRLEA, C. P., p. 26); *Mie-acela mi-o fost drag, Care-o fost roșu și alb* (*ibidem*, p. 24); uneori primul adjectiv este repetat pentru a fi legat de al doilea (anadiploză): *Să-i spui că sînt sănătoasă, / Sănătoasă și frumoasă* (PAMFILE, C. Ț., p. 189).

Determinările adjectivale multiple sînt rare în lirica populară românească: *Mîndru-i nalt și subțirel, / Tinerel, fără musteață* (BÎRLEA, C. P., p. 29); mai des apar în lirica populară rusă: *Rosla trava šelkovaja, / Šelkovaja, muravaja, zelenaja* (A crescut iarba de mătase, / De mătase, fragedă, verde. NAR., p. 167); *Začem chorošu porodila menja, / Chlopotlivuju, talanlivuju, / Balorlivuju, zabavlivuju?* (De ce frumoasă m-a născut, / Grijuie, reușită, / Răsfățată, desfățată? *Ibidem*, p. 221).

În poezia populară se remarcă și alte moduri de determinare multiplă a unui substantiv: a) obiectul nu este caracterizat în bloc, ci se precizează pe rînd la ce aspect al lui se referă fiecare dintre adjective: *Fetișoara-i albișoară, / La coșe-i gălbioară, / La picioare-i mîlțea, / La mijlocel subțirel*. PAMFILE, C. Ț., p. 146; *Po korešku, berezoňka — ona korenista, / Po seredočke, berezoňka, ona krivlevata, / Po veršinočke ona, berezoňka, ščepočista* (La rădăcină mesteacănul e vinjos, / La mijloc mesteacănul e încovoiat, / La vîrf, el, mesteacănul, e numai așchii. NAR., p. 136); b) substantivul determinat se repetă: *Lebed' pobeljae vsech,*

⁶ Cf. K. H. Pollok, *Studien zur Poetik und Komposition des balkanslawischen lyrischen Volksliedes. I. Das Liebeslied*, Göttingen, [1964], p. 122—123.

[...], / *Lebed' ponarjadlivee* [...], / *Lebed' podogadlivee* (Lebădă mai albă decît toate, / Lebădă mai frumoasă, / Lebădă mai isteată. *Ibidem*, p. 181). Determinarea adjectivală multiplă este dublată aici de o anaforă. În repetițiile incomplete (paralelism), adjectivul este unul dintre elementele variabile: *Și-i mai rar dorul, mai rar, / Că pe-aicea-i loc amar; / Să fii, dorule, fii lin, / Că pe-aicea-i loc străin* (PAMFILE, C. T., p. 177); *Dorule pribeag, / Ce mă faci să zac! / Dorule năting, / Ce mă faci să plîng!* (*ibidem*, p. 174).

La distincția inițială operată de Wimsatt adăugăm că determinările trebuie luate în considerare nu numai din punct de vedere cantitativ, ci și al conținutului, al gradului lor de generalizare, ca și pentru substantivul determinat.

ABREVIERI

BÎRLEA, C. P.	= I. Bîrlea, <i>Cîntece populare din Maramureș...</i> , București, 1924.
NAR.	= <i>Narodnye liricheskie pesni</i> , [antologie de V. Ja. Propp], Leningrad, 1961.
PAMFILE, C. T.	= T. Pamfile, <i>Cîntece de țară</i> , adunate de ..., București, 1913.
SZ. GY.	= <i>Székelyföldi gyűjtés</i> , [culegere de Mailand Oszkár], Budapesta, 1905.

Mai 1977

Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

LAT. GRUMUS ÎN ROMÂNĂ ȘI ÎN LIMBILE ROMANICE (I)

DE

TEOFIL TEAHA

Printre cuvintele de origine latină aparținând elementelor lexicale vechi ale limbii române se numără și urmașii lat. *grumus* și ai diminutivului său *grumulus*.

Grumus avea în latină înțelesul de „tertre”; „Erdhaufen, Hügel” (grămadă de pământ, movilă, bulgăre de țărină, mușuroi)¹. Sensuri identice sînt consemnate și pentru derivatul său *grumulus* „petit tertre, petit tas”; „Erdhäufchen, Hügelchen, Klümpchen” (grămăjoară; delușor).

În română cei doi termeni și-au păstrat, în întregime, identitatea de sens cu termenul din latină, dar existența și totodată persistența lor au fost neglijate de majoritatea dicționarilor mai noi ale limbii române, printre care se numără și *Dicționarul Academiei* (DA), care nici măcar nu-i consemnează. Absența acestor termeni din *Dicționarul tezaur al limbii române* nu poate fi explicată decît datorită unei insuficiente documentări asupra stărilor de lucru din graiurile populare, la data cînd s-a tipărit acea fasciculă din DA. În schimb, lucrările lexicografice mai vechi au atestat, încă de la începutul secolului al XIX-lea, existența lui *grumus* în limba română. Astfel, dicționarul lui Samuil Micu-Klein² îl consemnează pe *grum* cu sensul „sommet” (înălțime, teren ridicat), iar *Lexiconul de la Buda*³ înregistrează atît pe *grum* (pl. *grumuri*) cu sensurile: „virf, culme; grămadă, morman, maldăr; mulțime, droaie, ceată, gloată”, cît și diminutivul *grumuleț* „grămăjoară, delușor”. De asemenea este înregistrată sintagma *împlu ceva cu grumu*, adică „cu virf”. Tot în *Lexiconul budan*, ceva mai departe, la litera *p* (s. v. *popîlnesc*) întîlnim și verbul *grumuesc*, definit prin sintagma „împlu cu virfu”. La fel, dicționarul lui Laurian și Massim consemnează cu înțelesul de „mică înălțime de pământ” nu numai pe *grum*, ci și formele *grumul* și *grumur*⁴.

Odată cu înmulțirea lucrărilor lexicografice bilingve, se îmbogățesc și atestările lui *grum* și *grumuleț* cu sensurile de „tas, amas, monceau, pile; foule, multitude, quantité, troupe, bande”⁵.

Datele de pînă acum se amplifică odată cu intensificarea cercetărilor asupra graiurilor populare. Astfel, într-o colecție de literatură

¹ A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, IV-e édition, Paris, 1959; W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* (REW), Heidelberg, 1935.

² *Dictionarium valachico — latinum*, [1801], s. v. *grum*.

³ *Lesicon rumanescu — latinescu — ungurescu — nemfescu*, Buda, 1825, p. 247.

⁴ A. T. Laurianu și J. C. Massimu, *Dictionariulu limbii romane*, București, 1871, p. 1312.

⁵ Vezi Raoul de Pontbriant, *Dictiunaru român-francesu*, București — Göttingen — Paris — Leipzig, 1862, p. 296; A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie dacoromane. Eléments latins*, Francfort s/M., 1870, p. 113; Fr. Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, București, 1894, p. 87.

populară, N. Păsculescu⁶ citează versurile: „Arară joile, toate văile, / Vinerile gurmirele” — culese din Dobrogea (localitatea Slobozia — Conachi, jud. Tulcea). Glosarul de la sfîrșitul volumului înregistrează și forma *gûrmir* „loc puțin ridicat, podiș”. Aria de răspîndire a lui *grum* se lărgeste, în continuare, prin înregistrarea de către Ov. Densusianu⁷ în Hațeg a formelor *grumul'eu*, *grumud'eu* „ridicătură de pămînt, movilă”. Într-o colindă din Transilvania, culeasă de Al. Viciu⁸, apare chiar și verbul *a grumura* (a îngrămădi ceva într-un loc): „Pe gura de raiu / Boare îmi trăgea, / Măru-mi legăna; / Merele-mi pica, / Masa-mi grumura”.

Pentru dialectul aromân M. Boiagi atestă, chiar înainte de apariția *Lexiconului de la Buda*, forma adverbială *ingrûmuru* „scharrenweisse” (cu grămadă, cu grupul; în cîrduri)⁹. Va trebui să treacă aproape un secol de la menționarea lui *ingrûmuru* pentru a putea nota o atestare nouă. Acest lucru îl face I. Dalametra¹⁰, care consemnează existența formei *grumur* (pl. *grumuri*) cu sensul de „stog, grămadă”, citind și sintagma: *grûmur di leamni* „stog de lemn”. Atestarea lui *grumur* în sudul Dunării este reluată de *Dicționarul etimologic* al lui Candrea și Densusianu și de cel al lui G. Pascu, care de fapt nu fac altceva decît să reactualizeze atestările mai vechi¹¹. Același lucru îl face și *Dicționarul etimologic* al lui Ciorănescu¹², care menționează formele *grum*, *grumur*, *a grumura*, dar susține că acestea sînt atestate doar în lexicul vechi al limbii române și că nu par a mai fi astăzi în circulație. Probabil că numai absența unor atestări mai recente l-au determinat pe Ciorănescu să facă această afirmație, contrazisă de fapte. Date noi aduce în schimb Tache Papahagi¹³, care, pe lîngă forma *grumur* (pl. *grumuri*) „grămadă; cîrd” (tas, amas; volée), citează pentru aromână și alte exemple extrase din revista „Flambura”,

⁶ *Literatura populară românească*, București, 1910, p. 32, 344; vezi și discuția la V. Bogrea (cf. DR, II, 1921—1922, p. 216—217, 555, 653; idem, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 105, 170, 305), care arată că forma articulată *gûrmirele* nu este altceva decît o variantă fonetică, modificată datorită, probabil, ritmului din poezie a formei de plural *grûmurile*, provenită din sg. *grum*.

⁷ *Gratul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 54—55. Pentru *grumudeu*, S. Pușcariu afirmă că nu putem exclude nici eventuala influență a lui „grămadă” (cf. DR, V, 1927—1928, p. 410; X₂, 1943; II, 1921—1922, p. 76).

⁸ Vezi C. Lacea, *Etimologii*, în DR, II, 1921—1922, p. 624. După Lacea *a grumura* descinde direct din lat. **grumulare*, derivat din *grumulus*.

⁹ Vezi Mihail G. Boiagi, *Romanische oder Macedonovlachische Sprachlehre*, Wien, 1813, p. 121; cf. și idem, *Gramatica română sau macedo-română* (reeditată ... de Per. Papahagi), București, 1915, p. 260.

¹⁰ *Dicționar macedo-român*, București, 1906, p. 102; vezi și Per. Papahagi, *Notițe etimologice*, București, 1907, p. 24—25; Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, XV, 1909, p. 11; idem, *Raporturile albanoromâne*, în DR, II, 1921—1922, p. 475; idem, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în DR, III, 1922—1923, p. 177; cf. și Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 449, 663.

¹¹ Vezi I. A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1914, p. 118; G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macedo-roumain. I. Les éléments latins et romans*, Iași, 1925, p. 96.

¹² *Diccionario etimológico rumano*, 1960, p. 383.

¹³ *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, București, 1963, p. 503—504; *ibidem*, ediția a II-a, 1974, p. 599.

I, 1912: *nutrii grumurlu moale* (privii grămada moale), II, 1914: *sfin-dukile adunate grumur* (lăzile strinse grămadă) și din revista „Lumina”, IV, 1908, p. 297: *di frica a lor [gălle] imnă în grumuri, multe deadun* (de frica lor, ciorile umblă în cirduri, multe laolaltă).

În dialectul dacoromân, seria atestărilor a fost continuată de R. Todoran¹⁴, care consemnează existența în Cîmpia Transilvaniei a formei de plural *grumuri* (pe cîmpie) cu înțelesul de „grămezi, cete, grupuri”, în sintagma: *sta oamenii tot grumuri*. Tot R. Todoran¹⁵ adaugă și înregistrarea termenului *grumur* de către *Atlasul lingvistic român* (ALR), în Munții Apuseni (localitatea Feneș, jud. Alba), în sintagma: *grumur la cucuruz* „mușuroi în jurul firului de porumb”, precum și a verbului *grumurăm* „facem mușuroi în jurul tulpinei porumbului, îngrămădim pământ la rădăcina porumbului” (ALR II, s.n., h. 101, 102).

Într-o cercetare efectuată în toamna anului 1976 am înregistrat pe *grumur* cu înțelesul de „mușuroi la porumb” în localitatea Totești (Hațeg), la un informator în etate (Lada Isidor, 83 ani): *facem grumur la porumb*, precum și pe valea Crișului Alb, în localitatea Vața de Jos (informator Boloș Lucreția, 40 ani): *facem grumur cînd măsurăm cu ba-nița grîu, fasole, porumb; îi facem grumure, adică o măsurăm cu vîrf, nu retezată*.

N-ar fi deloc exclus ca atlasele lingvistice regionale, în curs de publicare, să aducă noi confirmări despre existența acestui arhaism în graiurile românești. Cu siguranță că înregistrarea unor nume topice ca *Grumulte*¹⁶, *Grumotinul*¹⁷ și probabil și altele în Transilvania și Banat nu poate fi despărțită de existența lui *grumur*, în aceleași regiuni. Este de presupus că *Dicționarul numelor de locuri*, în curs de elaborare, va completa și îmbogăți zestrea atestărilor de pînă acum.

Din cele de mai sus reiese că urmașii lat. *grumus* și *grumulus* sint atestați doar în cîteva arii lingvistice laterale, arhaice ale limbii române și că au astăzi o întrebuintare relativ redusă, o circulație tot mai restrînsă în spațiu. Semnele lor de slăbiciune se manifestă atît în instabilitatea genului, cît și în multitudinea de variante lexicale care diferă de la un grai la altul și care sint răspindite pe un spațiu larg al teritoriului de limbă română.

Situația actuală a lui *grumus* în graiurile românești ne îndeamnă să presupunem că răspindirea lui în spațiu n-a fost niciodată generalizată pe întreg teritoriul de limbă română, chiar dacă aria lui de răspîndire fusese, în trecut, mult mai largă, cuprinzînd și dialectul aromân. Este firesc, prin urmare, să ne întrebăm dacă nu există în română un sinonim care să-l fi putut înlocui pe *grumus*. Răspunsul este afirmativ. *Grumus*, în prezent pe cale de dispariție, a coexistat mult timp cu un alt termen tot

¹⁴ Din însemnările lexicografice ale lui I. M. Moldovan, în „Materiale și cercetări dialectale”, I, 1960, p. 23.

¹⁵ Vezi *Note lexicologice*, în CL, XVIII, 1973, nr. 1, p. 42–43.

¹⁶ Vezi M. Homorodean, *Toponimia satelor Cînelș și Valea Ploștii* (Județul Hunedoara), în *Studii și materiale de onomastică*, București, 1959, p. 98.

¹⁷ Vezi V. Ioniță, *Note de toponimie*, în „Studii de limbă, literatură și folclor”, Reșița, III, 1976, p. 302.

de origine latină : *mus araneus* (> rom. *mușuroi*, cf. DM). *Atlasul lingvistic român* dispune de o hartă care vine să confirme că *mușuroi*, fiind mai rezistent, s-a impus și formează în prezent o arie unitară, generalizată. Prin vitalitatea lui, *mușuroi* domină cu autoritate întreg teritoriul lingvistic dacoromân (ALR, II, s.n., h. 102).

Cu siguranță că o cercetare asupra situației lui *grumus* în celelalte limbi romanice ne-ar permite să cunoaștem atât răspîndirea în spațiu, cit și evoluția semantică a termenului în discuție. Dar, despre aceste aspecte vom trata în partea a doua a articolului nostru*.

Aprilie 1977

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, str. Nikos Belotannis, 25

* Într-o anchetă dialectală pe care am făcut-o în primăvara acestui an în localitatea Baia de Criș (jud. Hunedoara) l-am înregistrat din nou nu numai pe *grum*, cu sensul de „vîrf”, ci și derivatele : *a grumul*, *a grumură*, *grumulit* (subiect : Micluția Traian, 70 ani) : *ti pun grum la măsură, cit stă pe măsură, peste marginile ei, nu se rade, adică nu se netezește cu coada lopeștii, ci se lasă să se facă grum, se ridică grum cînd măsurăm nucii, alune, semințe de cucurbătă; tl grumulm bine* [= tl măsurăm cu grum, cu vîrf] ; *grumurăm porumbu sau cartofii, roștile sau castraveștii, fasolea, pe toate le grumurăm* [= le facem mușuroi în jurul tulpinii; ne apucăm la grumulit porumbu [= începem să mușuroim].

EXISTĂ COORDONARE CONCLUSIVĂ?

DE

SABINA TEIUȘ

Dintre speciile de coordonare recunoscute de majoritatea lingviștilor și care au primit statut prin gramaticile existente, coordonarea conclusivă a stîrnit cele mai multe discuții și chiar controverse. Nu puțini sînt aceia care au considerat că „raportul care leagă două unități sintactice dintre care a doua arată o urmare, o concluzie care decurge din acțiunea, starea etc. exprimată de prima”¹ este de natură subordonatoare. Însăși *Gramatica Academiei* relevă faptul că propozițiile conclusive se plasează la limita dintre coordonare și subordonare², datorită gradului mare de dependență a unităților unei astfel de structuri, în sensul că a doua propoziție arată o urmare, o concluzie, un fel de rezumat al constatărilor anterioare. La baza unor astfel de păreri stă punctul de vedere logicist din care sînt privite încă unele fenomene sintactice.

În ultima vreme, modalitățile noi de înțelegere a limbii impun o nouă abordare a fenomenelor sintactice, prin încercarea de a opera cu diferențe și particularități de expresie, limitînd în felul acesta aprecierile subiective. Factorul care determină structura internă a comunicării lingvistice constă în relațiile sintactice care se stabilesc între diferite componente ale enunțului, relații structurale, purtătoare de informație³. Descifrarea acestor relații este facilitată de prezența unor mărci, între care un loc de seamă îl ocupă cuvintele relaționale⁴.

Examinînd coordonarea conclusivă din acest punct de vedere, al modalității de manifestare a relației care se stabilește între unitățile considerate în raport conclusiv, se ridică problema dacă astfel de unități contractează într-adevăr o relație structurală care să facă posibilă existența acestei categorii sintactice.

D. D. Drașoveanu, ocupîndu-se de cuvintele relaționale, a atras atenția pentru prima dată asupra faptului că „nu există categoria sintactică a conclusivelor”, demonstrînd că *deci, așadar, de aceea, în consecință* etc. nu fac parte din categoria cuvintelor relaționale, „sînt adverbe, fără funcție de conjuncții”, astfel că „nu conferă calitatea gramaticală de conclusive” propozițiilor din care fac parte⁵. În ultima vreme,

¹ *Gramatica limbii române*, vol. II, Editura Academiei R. P. R., București, 1963, p. 251. (În continuare: GLR II.)

² Vezi GLR II, p. 251.

³ Vezi Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973, p. 36.

⁴ Vezi D. D. Drașoveanu, *Observații asupra cuvintelor relaționale*, în CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 325—335.

⁵ Vezi *ibidem*, p. 30.

și alți cercetători au contestat existența raportului de coordonare conclusivă, dar numai la nivel intrapropozițional. Astfel, Ion Muțiu⁶ și Vasile Șerban⁷ consideră că, în propoziție, construcțiile cu *deci* (și *așadar*) au caracter apozitiv-explicativ. Dealtfel, chiar *Gramatica Academiei* recunoaște că „de cele mai multe ori partea de propoziție conclusivă are un sens explicativ față de coordonata ei”⁸.

Într-adevăr, la nivelul propoziției, în cazul enunțurilor de tipul *Voi veni mâine, deci 17 ianuarie*, adverbele *deci*, *așadar* și, eventual, locuțiunile adverbiale sinonime *prin urmare*, *în consecință*, (*care*) *va să zică* sînt echivalente ale adverbului explicativ *adică*, fapt care se poate constata din posibilitatea de permutare a adverbilor sus-amintite cu ultimul, fără ca enunțul să sufere: *Voi veni mâine,adică 17 ianuarie*.

Dar nu tot așa se prezintă lucrurile în exemple de tipul: *S-a dus amorul, un amic / Supus amîndurora, / Deci cînturilor mele zic / Adio tuturora*. EMINESCU, O.I. 184, încadrate de *Gramatica Adcademiei* la coordonarea conclusivă între propoziții. În timp ce în primul exemplu avem de-a face cu un adverb explicativ, în al doilea exemplu, adverbul *deci* comportă ideea de concluzie, dezvoltată din localul *deci* (< *de* + *aici*) trecut prin înțelesul temporal⁹.

Și într-un caz, și în altul, *deci* are același statut gramatical — se află în poziție intrapropozițională. Deosebirea dată de cele două situații în care se află adverbul *deci* este doar de natură semantică, cu repercusiuni imediate în posibilitatea de interpretare ca parte de propoziție sau nu. În primul tip de exemple, *deci*, fiind un adverb explicativ, nu este analizabil ca parte de propoziție. În al doilea tip, *deci*, păstrînd note semantice care amintesc de etimologia lui, poate fi analizat ca parte de propoziție, și anume complement circumstanțial de mod conclusiv.

S-ar mai putea ridica problema dacă nu cumva există totuși propoziții coordonate conclusive a căror calitate gramaticală de conclusive să fie conferită de conjuncția *și*, în exemple ca: *Ei nu vor mai sta fără pămînt, că ei asudă și sîngerează muncindu-l și deci al lor trebuie să fie*. REBREANU, R. I, 293. Efectuînd o cercetare asupra raportului de coordonare în graiurile dacoromâne¹⁰, am constatat că fiecare dintre speciile de coordonare copulativă, disjunctivă și adversativă și-a constituit o conjuncție-tip, în jurul căreia gravitează celelalte conjuncții specifice relației respective. Doar așa-zisul raport conclusiv nu este marcat de elemente relaționale specifice. Considerăm că această stare de lucruri din graiuri este comună și limbii literare, astfel că putem constata pentru limba română drept conjuncții-tip următoarele: *și* copulativ, *ori* (pentru limba literară poate fi *sau*) disjunctiv și *dar* adversativ. În aceste condiții, și din exemplul sus-citat nu poate fi decît o conjuncție copulativă, *deci* relația structurală pe care o stabilește este ca atare de coordonare copu-

⁶ *Probleme ale coordonării în limba română*. Rezumatul tezei de doctorat, Timișoara, 1973, p. 28.

⁷ *Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, București, 1974, p. 105—106.

⁸ GLR II, p. 225.

⁹ Vezi N. Drăganu, *Conjuncțiile de și dacă, un capitol de sintaxă*, în DR, III, 1923, p. 255.

¹⁰ Vezi Sabina Teiuș, *Coordonarea în limba română. Structuri coordonate în graiurile dacoromâne*. Teză de doctorat (în manuscris la biblioteca Facultății de filologie), Cluj-Napoca, 1975.

lativă. Ideea conclusivă este adusă în enunț de conținutul semantic al adverbului *deci*, care este parte integrantă a propoziției *al lor trebuie*.

Ideea conclusivă poate fi dedusă din contexte mai largi, cu enunțuri construite copulativ sau poate fi redată printr-o intonație imperativă ori interogativă, așa cum se întâmplă în graiurile populare.

Topica fixă a propozițiilor care conțin un adverb conclusiv — la sfârșitul enunțului — este impusă de relația referențială.

Concluzii :

1. *Deci, așadar* și locuțiunile adverbiale sinonime fac parte din categoria adverbilor de mod, fie explicative, fie conclusive.

2. Propozițiile care conțin adverbe conclusive stabilesc în frază raporturi de coordonare copulativă.

3. Pe baza celor de mai sus, putem conchide că raportul de coordonare conclusivă, neavînd nici un fel de indici relaționali specifici, se dovedește a nu exista.

Mai 1977

*Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*

NOTE LINGVISTICE

Pe marginea unei colecții de folclor*

DE

R. TODORAN

Textele folclorice literare, ca și cele privitoare la obiceiuri, credințe și superstiții, sint și pot fi izvoare pentru cunoașterea aspectului dialectal al limbii unui popor, pentru că ele își găsesc expresia și circulă în graiul local.

Interesul pentru folclor s-a manifestat mai devreme decît pentru graiurile populare. Adunarea materialului folcloric a precedat culegerea celui dialectal. De aceea, pentru perioada mai veche, colecțiile de folclor prezintă o importanță mai mare pentru cunoașterea aspectelor dialectale ale limbii. B. P. Hasdeu, în 1884, cînd i se încredințează spre elaborare *Etymologicum magnum Romaniae*, pentru „limba poporană a românilor” își propune să utilizeze „poeziile poporane, basme, ziceri, locuțiuni proverbiale, publicate sau inedite” și „scriitori moderni foarte populari”¹, cu alte cuvinte, apelează la folclor și la opere literare în care componenta folclorică ocupă un loc important sau care înfățișează aspecte ale vieții țărănești. Dar nu numai B. P. Hasdeu face uz de materialul folcloric pentru cunoașterea graiurilor populare, ci toți lingviștii, autori ai dicționarelor generale ale limbii române, inclusiv autorii celui mai cuprinzător dintre acestea : *Dicționarul Academiei*. De asemenea în cercetările lexicologice s-a recurs adesea la acest material.

Utilizarea textelor folclorice pentru studiul graiurilor populare este în directă relație cu fidelitatea înregistrării materialului. Se știe că folcloriștii multă vreme au literarizat limba folclorului (unii o literarizează și astăzi) și au intervenit în texte, prelucrînd (mai mult sau mai puțin) materialul în manieră populară. Asemenea colecții de folclor servesc în primul rînd la cunoașterea lexicului dialectal, mai puțin a structurii gramaticale și a particularităților fonetice. Dacă textele folclorice sînt autentice și riguros transcrise — ca cele culese de E. Petrovici, de exemplu² —, constituie surse valoroase pentru studierea graiurilor populare sub toate aspectele. Se impune să facem observația că cercetătorul care utilizează textele folclorice în scopuri lingvistice trebuie să aibă în

* Alexiu Viciu, *Flori de cîmp. Doine. strigături, bocete, balade*. Colecție de folclor inedită, publicată, cu studiu introductiv, note, indici și glosar, de R. Todoran și I. Talos, Cluj-Napoca, 1976.

¹ HEM, I, p. VII.

² Vezi E. Petrovici, *Folclor din Valea Almajului (Banat)*, în AAF, III, 1935, p. 25—158; idem, *Folclor de la moșii din Scărișoara*, în AAF, V, 1939, p. 111—175; idem, *Texte dialectale*, Sibiu—Leipzig, 1943.

vedere specificul conținutului folcloric și, în dependență de aceasta, trăsăturile particulare ale limbii lor.

Deși, de mult, folclorul nu mai e cea mai importantă sursă de cunoaștere a graiurilor, cu deosebire sub raport lexical, el își păstrează totuși importanța. Textele folclorice ne oferă încă informații utile pentru studiul limbajului popular și, implicit, pentru studiul de ansamblu al unei limbi. Prin cuvintele neinregistrate până acum, unele arhaice, prin sensurile noi ale unor cuvinte, prin derivatele numeroase și chiar prin unele forme gramaticale și fonetisme specifice, folclorul întregeste materialul dialectal cuprins în glosare, în monografii și în atlasele lingvistice. În cea mai mare parte, astăzi, faptele dialectale existente în textele folclorice nu sînt necunoscute. Ele îmbogățesc materialul documentar, servind, uneori, ca argumente în plus pentru unele explicații lingvistice sau deschizînd noi perspective în lămurirea problemelor. Materialul dialectal oferit de folclor crește în valoare cînd e datat și localizat ³.

Glosarul colecției de folclor inedite *Flori de cîmp* de Alexiu Viciu cuprinde circa 600 de cuvinte: regionalisme, cuvinte cu sensuri sau în expresii dialectale, diverse variante și numeroase derivate. Cele mai multe dintre ele sînt atestate și în alte izvoare, mai ales ulterioare, înmulțite odată cu dezvoltarea cercetărilor graiurilor românești.

Din acest veritabil glosar de regionalisme, atragem atenția asupra cîtorva cuvinte cu sensuri vechi: *cearcăn* „cerc” (*Bată-te, măi bade, bată / Cearcănul de pingă lună*, p. 122, t. 1030), *crunt* „plin de singe” (*Haida, maică, și te uită / Că și iarba toată-i cruntă*, p. 245, t. 1156), *a se fura* „a se furișa” (*Și se fură / Pe la șură, / Să mă sature de gură*, p. 156, t. 625). De menționat sînt derivatele: *fălicios* „fălos” < *fală* + *-icios* (*Bădița hăl fălicios / Mere pă uliță-n jos*, p. 107, t. 318), *frumușie* „frumusețe” < *frumos* + *-ie* (*Nu-i frumoasă frumușia, / Da-i frumoasă omenia*, p. 248, t. 1162), *îmbrumurat* „brumat, bătut de brumă” < *brumă* (*Ce mai pui, bădișo, peană? / Mai bine o buruiănă! / Buruiănă-mbrumurată...*, p. 161, t. 671), *jălan*, -ă „plin de jale, jalnic” < *jale* + *-an* (*De cînd badea-i dus cătană, / Codru și frunza-i jălană*, p. 227, t. 1059), *judeceasă* „soție de judecător, judecătoreasă” < *judec* + *-easă* (*Ce te ții, bade, făleț, / Că tată-to nu-i județ, / Nici mumă-ta judeceasă, / Nici soru-ta preuteasă*, p. 99, t. 270), *judeciță* „soție de judecător, judecătoreasă” < *judec* + *-iță* (*Ce te ții, bade, măreț, / Că tată-tău nu-i județ, / Nici mumă-ta judeciță, / Nici soru-ta baroniță*, p. 158, t. 644), *popoai* „preoteasă” *popă* + *-oai* (*Cînd îi zi de sărbătoare, / Te chitești ca și-o popoai*, p. 126, t. 434), *somnă* „a dormi” < *somn* + *-a* (*Somnu care l-am somnat, / Grele visuri am visat*, p. 203, t. 929) ⁴.

În continuare, ne oprim la cîteva cuvinte, unele neatestare, pentru a încerca să le lămurim originea și sensul.

³ E regretabil faptul că, în colecțiile de folclor publicate în ultimele trei decenii, cuvintele glosate nu au menționate în dreptul lor pagina sau textul în care apar. Cercetătorul, lingvist sau folclorist, nu are posibilitatea să cunoască contextul acestor cuvinte, adesea foarte important pentru lămurirea unor probleme.

⁴ Din fonetică, prezintă interes *albeale* (p. 259, t. 1185), cu diftongul *ea*, rezultat prin metafonie, păstrat.

blenderezat, blenderi, blendi

Cuvîntul *blenderezat*, neinregistrat în dicționare, e glosat de A. Viciu : „atîrînd prost, nelegat” (vorbind despre o haină). Apare într-o poezie populară culeasă din Șebeș, jud. Alba, în umătorul context : *Văzui pe toanta vinînd / C-un suman blenderezat, / C-un mălai mare, crepat, / Cu borșu nestrăcurat* (p. 196, t. 897).

Pentru explicarea lui *blenderezat*, participiul unui verb **blendereza*, trebuie să pornim de la *blenderi*, pe care îl găsim în DA cu sensul „(despre picioare) a bălăbăni”, indicîndu-i-se originea în ucr. *blenditi* (*blendati*) „idem”. Explicarea originii cuvîntului *blenderi* din DA este insuficientă. Ucr. *blenditi* a trebuit să dea în română *blendî*, cuvînt care este înregistrat de DA cu înțelesul de „a îmbrînci, a da brînci (cuiva), a împinge îmbrîncind”, fără etimologie. După părerea noastră, *blendî* poate fi explicat și semantic din ucr. *blenditi* „a bălăbăni”. Evoluția semantică de la „a bălăbăni” la „a îmbrînci pe cineva, mergînd într-o parte și alta (bălăbănindu-se)” și apoi la „a îmbrînci” ni se pare posibilă.

Am afirmat mai sus că explicarea lui *blenderi* din ucr. *blenditi* este insuficientă. Etimonul ucrainean nu lămurește partea finală a cuvîntului. Credem că *blenderi* este un derivat al lui *blendî*, cu sufixul *-ări* : **blendări* > *blenderi*, prin asimilare. Sufixul verbal *-ări* are valoare iterativă și îl întîlnim în cuvinte ca : *clătări*, *gustări*, *lingări* ș.a.⁵

Dar *blenderi* nu explică integral pe *blenderezat*. Pentru sfîrșitul cuvîntului, considerăm că trebuie să avem în vedere pe *dăbălăzat* „(despre buză) lăsat în jos”. *Blenderezat* s-a format prin contaminare din *blenderit* și *dăbălăzat*, care se găsesc în atingere semantică.

dîmboviță

Cuvîntul *dîmboviță* apare într-un text din Buduș, jud. Bistrița-Năsăud : ... *Că mie nu mi-i de ele, / Ca și lupului de miele. / Mielele pasc pe costiță, / Lupu șede-n dîmboviță. / Miala paște și se culcă, / Lupu sare și-o apucă* (p. 96, t. 249). Se pune problema, greu de soluționat, dacă aici *dîmboviță* este un apelativ sau un toponim. Pînă acum, acest cuvînt a fost atestat numai ca nume topic : *Dîmbovița* (riu în Muntenia), *Dîmbovița* (în Muscel), *Pîriul Dîmboviței* (în fostul raion Fălticeni)⁶. După comunicarea lui D. Loșonji, *Dîmbovița* există și în Transilvania. Din localitatea Urisul de Jos, jud. Mureș, a înregistrat următoarele toponime : *Dîmbozița* „loc de coasă, cu tufe, aluni, măcieși, spini, carpeni, mesteceni”, *Făța Dîmboziți*, *Părău Dîmboziți*. (În pronunțarea altui informator : *Dîmbovița*, *Parău Dîmboviți*.) Locurile numite astfel fiind la limită de hotar, în localitatea vecină, Orșova, D. Loșonji de asemenea a înregistrat cuvîntul în toponimele : *Dîmbozița* „părău care vine de la pădure”, *Făța Dîmboziți*, *Pe Dîmboziță* „locuri pe lîngă pîriul *Dîmbozița*”. Atestarea acestor toponime în nord-estul Transilvaniei este foarte importantă.

⁵ Vezi A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BL, IV, 1936, p. 65—69.

⁶ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, [București], 1963, p. 70.

Dîmbovița există așadar în Muntenia, Moldova și Transilvania ca toponim. Prezența lui în regiuni diferite ne permite să presupunem că la baza acestui nume topic se găsește apelativul *dîmboviță*, care, ca atâtea alte apelative, s-a toponimizat⁷. Nu este cu totul exclus ca în textul menționat să avem păstrat acest apelativ, care, etimologic, are sensul de „pădure de stejar”.

lume, lună

Cuvîntul *lume* se găsește într-o baladă culeasă din Voila, jud. Brașov : *Tu, fată Cătălină, / Na inelul meu / Și cî' l-ii vedea, / Întors cu lumea-n jos, / Să știi c-am murit, / Că m-am prăpădit!* (p. 258, t. 1184). Într-un context asemănător, tot într-o baladă, din Izvoarele (= Ciufud), jud. Alba, apare și varianta acestuia, *lună* : *Ibovnicu meu, / Na inelul meu. / Cînd tu l-ii vedea / Cu luna la vale, / Să știi c-am murit, / Că m-am prăpădit!* (p. 262, t. 1189).

Lumea inelului nu poate fi decît „ornamentul” inelului, care constă mai cu seamă din pietre prețioase. Acestea strălucesc, scilicet, răspîndesc lumină. Sensul menționat al cuvîntului *lume* derivă din cel de „lumină” al etimonului latin *lumen*, păstrat pînă astăzi, cum ne arată *Atlasul lingvistic român*, în *lumea ochiului* „pupilă”, răspîndit pe Tîrnave, pînă la Sibiu și Alba Iulia⁸.

Varianta *lună*, existentă și ea, în aria amintită, în *luna ochiului*, se explică prin etimologie populară⁹.

pîndăci

Verbul *a pîndăci* nu e atestat în dicționare. Îl găsim într-o baladă culeasă din Izvoarele (= Ciufud), jud. Alba, în următorul context : *Da lingă foc cine șede? / Șede Petrea cu Negea. / Petrea calu-și pîndăcea, / De lacrimi abia-l zărea*. Contextul ne-a îngăduit să-i stabilim sensul de „a supraveghea cu atenție, a păzi cu grijă”. Cuvîntul acesta este un derivat verbal de la adjectivul *pîndaci* „care stă la pîndă” (CADE) (< *pîndi* + *-aci*, cf. *sugaci*, *împungaci* etc.).

Mai 1976

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

⁷ Toponime ca : *Grădiște*, *Pociovaliște*, *Prislop*, *Prthodiște*, *Predeal* ș.a. presupun existența unor apelative de origine slavă în limba română (unele fiind chiar atestate); vezi E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 292 ș.u.

⁸ Vezi S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, IX, 1938, p. 443.

⁹ *Ibidem* p. 444.

UNELE ASPECTE FONOLOGICE ALE PALATALIZĂRII LABIALELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

E. VASILIU

1. În acord cu Al. Lambrior, W. Meyer-Lubke și Al. Rosetti, D. Macrea¹ consideră că fenomenul (dialectal) de palatalizare a labialelor românești se datorește prezenței unui iod : [j], în poziția imediat următoare labialei. Acest [j] este fie rezultatul unui anumit mod de a articula pe [i], articulare care duce la dezvoltarea unui [j] între [i] și labiala precedentă, fie rezultatul evoluției elementului [i] dintr-un diftong (primar sau secundar) ascendent.

Palatalizarea se produce în etape, după cum urmează :

(i) pronunții ca [pjére, bjet, fjer, vjérme, mjére] (= *piere, biet, fier, vierme, miere*) și [pjičór, albjínă, fjir, vjin, mjílă] (= *piciór, albină, fir, vin, milă*, ap. Macrea, loc. cit.), unde [j] rezultă dintr-un mod special de articulare a lui [i], reprezintă *primul stadiu* al palatalizării ;

(ii) pronunții ca [pkére, bǵet, fhér, vyérme, mǵére ; pkičór, albgínă, fhír, vyin, mǵílă] reprezintă *al doilea stadiu* ;

(iii) pronunții ca [kére, ǵet, her, yérme, nére ; kičór, algínă, hír, yin, nílă] reprezintă *cel de-al treilea stadiu*, și ultimul.

Trecerea de la (i) la (ii) se face printr-un fel de „acomodare” a sunetului [j] la consoana precedentă :

a) după *fricativele* [f, v], [j] devine *fricativă palatală* : *surdă*, [h'], după *surda* [f] și *sonoră*, [y], după *sonora* [v] ;

b) după *oclusivele orale* [p, b], [j] devine *oclusivă palatală* : *surdă*, [k'], după *surda* [p], *sonoră*, [g'], după *sonora* [b] ;

c) după *nazala* [m], [j] devine *nazală palatală* : [n'].

Fenomenul de palatalizare descris în linii mari mai sus are consecințe asupra *inventarului de foneme* al unor dialecte : datorită palatalizării labialelor [f, v], apar foneme care nu există nici în limba literară, nici în dialectele dacoromâne care nu cunosc fenomenul de palatalizare a labialelor ; este vorba de fonemele /h'/ și /y/. O clasificare a dialectelor dacoromâne în care, printre alte criterii, figurează și criteriul prezenței sau absenței fonemelor /h'/, /y/, poate fi găsită într-o lucrare a noastră anterioară² ; în același loc poate fi găsită și o analiză mai amănunțită a raporturilor existente între aceste foneme și alte foneme, rezultate ale altor schimbări fonetice.

În cele ce urmează, ne propunem să aducem un număr de precizări referitoare la : a) raportul fonologic dintre sunetele labiale [p, b, f, v, m]

¹ *Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR, IX, 1936—1938, p. 92—160 ; în special p. 103—105.

² *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1967, p. 181—193.

și sunetele rezultate din palatalizarea acestora și b) palatalizarea labialelor înainte de „pseudo -i final”.

2. În ce privește raportul dintre labiale și sunetele rezultate din palatalizarea acestora trebuie făcute următoarele observații:

(a) Labialele (nepalatalizate) pot contrasta cu sunetele rezultate din procesul de palatalizare a labialelor, atunci când palatalizarea se produce sub influența unui diftong cu [i] inițial (adică [ia], [ie] etc.). Aceasta, deoarece prezența unui [j] între labială și vocala următoare nu este obligatorie. În felul acesta, secvențe ca [pja, bja, fja, vja, mja; pje, bje, fje, vje, mje] etc. evoluează, în mod normal, în ariile cu palatalizare la [(p)ka, (b)ga, (f)ha, (v)ya, (m)ña; (p)ke, (b)ge, (f)he, (v)ye, (m)ne] etc., în timp ce labialele din secvențe ca [pa, ba, fa, va, ma; pe, be, fe, ve, me] etc. rămân nealterate, întrucît, în cazurile din urmă, labiala nu este urmată de un [j] (element care, după cum am văzut, se află la originea sunetului palatalizat). De aici, posibilitatea de contrast: [pere: (p)kêre, bătă: (b)gâtă, făce: (f)hăre, verde: (v)yérme, mère: (m)nêre] (= *pere: piere, bată: biată, face: fiare, verde: vierme, mere: miere*).

Această posibilitate de contrast face ca seriile [p, b, f, v, m], pe de o parte, și [k', g', h', y', n'] sau [pk', bg', fh', vy, mn'], pe de altă parte, să rămînă, din punct de vedere fonologic, *distincte* în ariile care cunosc palatalizarea labialelor în forma [k', g', h', y, n'] sau [pk', bg', fh', vy, mn'], adică să aparțină la serii de *foneme diferite*.

(b) În regiunile caracterizate prin palatalizarea labialelor, *orice* [i] care urmează după o labială este precedat în mod obligatoriu de un [j] (cf. mai sus, sub 1.). În aceste condiții, dat fiind că [j] evoluează la [k'], [g'], [h'], [y] sau [n'], în funcție de labiala care îl precedă (cf. mai sus sub 1.), se poate spune că *seria labialelor nu poate apărea niciodată înainte de [i]*; în această poziție nu pot apărea decît [k', g', h', y, n'] sau [pk', bg', fh', vy, mn'].

Întrucît [k', g', h', y, n'] aparțin la seria de foneme /k', g', h', y, n'/, iar [p, b, f, v, m] aparțin la seria de foneme /p, b, f, v, m/ (cf. mai sus, sub a)) și întrucît, în unele dialecte, cea de a doua serie este exclusă din poziția „înainte de /i/”, în favoarea seriei /k', g', h', y, n'/, spunem că, în această poziție, *opoziția dintre cele două serii fonematice se neutralizează*. În dialectele în care palatalizarea are forma [pk', bg', fh', vy, mn'], spunem că neutralizarea are formă de „coalescență” (în terminologia lui Hjelmslev), deoarece în poziția de neutralizare apar simultan ambii termeni ai opoziției neutralizate.

Rezultă din cele arătate că dialectele în care labialele sînt palatalizate nu se caracterizează, din punct de vedere fonologic, numai prin prezența unor foneme care nu există în dialectele în care labialele sînt conservate, anume /h, y/³, ci și prin fenomene de neutralizare inexistente în dialectele fără palatalizare a labialelor.

3. Printre factorii care determină palatalizarea labialelor nu a fost menționat sub 1. așa-numitul „pseudo-i final” din forme ca *lupi, corbi, lumi* etc.

Palatalizarea în aceste condiții merită o atenție specială, deoarece are consecințe la nivel morfo-fonemic: întrucît „pseudo-i final” este, în

³ Fonemul /n'/ apare și în dialecte cu labiale conservate, ca urmare a palatalizării dentalelor.

majoritatea cazurilor, un element flexionar, putem spune că prezența acestuia determină *alternanțe fonematice care nu există nici în limba literară, nici în dialectele care nu cunosc palatalizarea labialelor*. Este vorba de alternanțele /p~k', b~g', f~h', v~y, m~n'/ sau (în dialectele în care, în poziția de palatalizare, apare seria /pk', bg', fh', vy, mn'/) de alternanțele /p~pk', b~bg', f~fh', v~vy, m~mn'/.

O problemă specială se pune în legătură cu formele flexionare terminate în labială palatalizată: [lu(p)k', kor(b)g'] etc. Transcripția fonologică a acestor forme flexionare ar trebui să fie /luk', korg'/ etc. sau /lupk', korgb'/ etc. Dacă se compară însă aceste forme cu forme din aceeași paradigmă ca /lup, korb/ etc., trebuie să admitem că, în dialectele care cunosc palatalizarea labialelor, există un tip flexionar aparte (inexistent în dialectele cu labialele conservate). Este vorba de faptul că, în cazul cuvintelor aparținând acestui tip, diferențierea formală dintre membrii aceleiași paradigme se realizează *exclusiv* prin alternanțe între foneme consonantice și nu prin *flexiune și alternanțe consonantice* (ca în majoritatea paradigmelor).

În același timp, trebuie să admitem că în aceste dialecte, spre deosebire de dialectele cu labiale conservate, există *alternanțe consonantice necondiționate* de elemente flexionare.

Este evident că acest mod de reprezentare fonologică duce la o complicare nedorită a descrierii morfologice și morfo-fonologice. Pentru a evita această complicație, este suficient să admitem că, din punct de vedere morfo-fonologic, tipurile flexionare amintite conțin un „pseudo-*i* final” flexionar: /-i/ și că acest element flexionar este acela care determină alternanțele menționate. Vom avea deci {lup, korb} etc., la singular, și {lupk'i, korgb'i} etc. sau {luk'i, korg'i} etc., la plural. Va trebui să admitem că, la nivel strict fonologic, forme ca {lupk'i, korgb'i} etc. sau {luk'i, korg'i} etc. se „realizează” ca /lupk', korgb'/ etc. sau /luk', korg'/ etc.

Această situație reprezintă o justificare a distincției care credem că trebuie făcută între două nivele de reprezentare a formei sonore a cuvintelor: un nivel *morfo-fonemic* și un nivel *fonemic*. Cele două nivele de reprezentare sînt legate prin „reguli de realizare” fonologice: {luk'i, korg'i} etc., spunem că „se realizează” fonematic ca /luk', korg'/ etc.

Aprilie 1977

Universitatea București
Facultatea de limbă și literatură română
București, str. Edgar Quinet, 7

CONCEPTUL DE TEXT

DE

CARMEN VLAD

1. Orice încercare de definire a unui concept are de parcurs, în mare, aceleași etape : a) precizarea stadiului la care a ajuns conturarea conceptului dat în momentul examinării (sau reexaminării) lui, b) relevarea aspectelor valoroase și preluarea lor în tentativa de dezbateră și clarificare teoretică, c) corectarea sau eliminarea erorilor și a incongruențelor și d) introducerea punctelor de vedere noi, în măsura în care ele conduc la elucidarea, sistematizarea și operaționalizarea (posibilă) a conceptului respectiv. În cele ce urmează ne propunem o asemenea tratare a conceptului de *text*.

2. Vom specifica, de la început, că o nouă accepțiune a termenului *text*, diferită de cea filologică, tradițională, a început să se cristalizeze odată cu apariția *teoriilor (gramaticilor) textului*. Acestea își asumă *textul* ca unitate de bază în cercetarea sistemelor sau a sub-sistemelor idealizate ale limbajelor [Dijk, 1972]. Pe măsură ce *teoriile* textului sînt sau tind să devină instrumentul descrierii și al interpretării *oricărui limbaj aparținînd unei limbi naturale*, ele se înscriu, în mod obligatoriu, în sfera mai largă a cercetării semiotice. Dificultățile în precizarea conceptului de *text* provin pe de o parte din modificarea, în timp, a sensului anterior, consacrat, iar pe de altă parte din utilizarea simultană a altor doi termeni : *discurs* și *act lingvistic*, cu care, adesea, a fost substituit.

2.1. *Discursul, actul lingvistic și textul* reprezintă unități de semnificație în cadrul comunicării lingvistice (interindividuale) [cf. Sumpf, Dubois, 1969 ; Slatka, 1971 ; Dijk, 1972], ceea ce, în condițiile menținerii celor trei termeni, ne obligă la identificarea altor criterii de delimitare.

2.1.1. *Discursul* (aparținînd *performanței*) este un produs lingvistic concret, alcătuit dintr-o secvență finită de enunțuri care satisfac condiția de coerență, adică de legătură logico-semantică ce li se imprimă de către producător și pe care receptorul o poate percepe. *Discursul* funcționează ca „un objet d'échange entre un destinataire et un destinataire” [Kristeva, 1968, 298], dacă satisface condițiile de adecvare la situația comunicativă dată. Cu acest sens *discursul* ar corespunde *obiectului real* din cadrul distincției *obiect real / obiect al cunoașterii* [cf. Vaina, 1975, 31].

CL, anul XXII, nr. 2, p. 251 – 254, Cluj-Napoca, 1977.

Nu poate fi eludat, în această privire de sinteză, modul diferit de înțelegere a discursului de către Greimas [cf. 1976, 83]. Evitînd de cele mai multe ori termenul *text*, preferîndul pe acela de *discurs-ocurență*, semioticianul francez acordă cuvîntului *discurs* sensul categoriei denumite de noi *text* și definite în continuare.

2.1.2. Producerea enunțurilor, în anumite situații, sub anumite condiții și cu anumite intenții [cf. Searle, 1972, 62] ale locutorului, constituie *actele de limbaj* și ele trebuie considerate ca funcții ale semnificațiilor discursului, deci dependente de ele. Această complementaritate semnificativă a *discursului în acțiune*, a comunicării verbale, se regăsește în definiția aristotelică a limbajului ca *logos semanticós*, relevantă în următorul comentariu al lui Coșeriu [1967, 249]: „el lenguaje no es sólo hecho semántico, significativo, sino que es *logos*, es decir, expresión humana libre e intencional”.

Actele lingvistice aparțin și ele performanței.

În afara opiniilor care au echivalat textul cu discursul s-a manifestat și tendința opusă prin care celui dintîi i s-a atribuit (teoretic doar, nu și practic), în totalitate, valoare de *productivitate*, respectiv de act. Astfel Kristeva [1968, 299] afirmă: „... nous définissons le texte comme un appareil *trans-linguistique* (s. a. — J. K.) qui redistribue l'ordre de la langue, en mettant en relation une parole communicative visant l'information directe, avec différents types d'énoncés antérieurs ou synchroniques. Le texte est donc une *productivité*”, înțelegînd prin productivitate rolul activ al textului în raport cu limba naturală căreia îi aparține, rol manifestat prin caracterul său „redistributiv (= distructiv-constructiv)”. Pe de altă parte, același specific al textului, *productivitatea* lui, stă la baza ideii de *inter-textualitate*, concepută ca o *permutare de texte* prin care „dans l'espace d'un texte plusieurs énoncés pris à d'autres textes se croisent et se neutralisent” [ibidem, 299]. Fără îndoială *textul* este și productivitate, dar nu se reduce la ea. Dealtfel, chiar distincția *genotext/fenotext* propusă de Kristeva în studiul deja amintit [cf. p. 309], ca și conceptul de inter-textualitate fac imposibilă eliminarea din sfera *textului* a *produsului textual*.

2.1.3. Textul este expresia competenței și, ca și ea, are caracter abstract. Fie că este considerat „merely a formal sintactico-semantic construction” [Dijk, 1972, 318], fie „an acceptable morpheme string of a language reconstruction system LRS^F, adequate for the fragment F” [Ballmer, 1976, 5], *textul este o interpretare lingvistică (formală) a discursului*, în general.

Dar în măsura în care producerea/receptarea discursului depinde și de *factori ai situației comunicative* (ca : *loc, timp, rol și scop — intenție*), *textul reprezintă nu numai interpretarea discursului*, ci și a *actului comunicării*, a procesului de realizare a sensului. Textul dobindește statutul unei categorii semiotice, funcționînd ca *obiect al cunoașterii* [Vaina, 1975, 31], ca *re-construcție*, printr-o ordonare specifică, a elementelor discurs-

surilor și actelor. *Teoria textului* poate oferi astfel fundamentele necesare unei *teorii a receptării (a lecturii)*.

Tabelul care urmează schițează rezultatele la care ne-a condus examinarea datelor :

Performanță		Competență
Secvență de enunțuri (coerente)	÷ condiții de adevărate la tipul de situație	discurs (produs) act productivitate proces de formalizare sau interpretare sistematică → TEXT [sintaxă semantică pragmatică]
Producerea enunțurilor	÷ condiții satisfăcute de R și E* (sensul intenției comunicative și efectele asupra lui R)	

* E = enunțător ; R = receptor

Remarcăm că : a) ierarhia celor două „etaje” ale performanței reflectă, în schema de mai sus, punctul de vedere ale *receptorului* (și nu cel al emițătorului), fie acesta unul obișnuit, fie unul specializat, din categoria receptor = cercetător ;

b) distincția *scris/oral* nu este pertinentă pentru definirea textului, dar este un factor necesar în delimitarea *tipurilor* de discursuri ;

c) textualizarea (interpretarea ca text), pentru a putea reflecta specificul *tipurilor de discursuri* — *acte*, trebuie să aibă în vedere, de la început, fenomenele din categoria *condiții*, deci cele aparținând pragmaticii, concepute în termenii unei *morfologii sociale* și ai unei *psihologii sociale*.

La definiția dată textului și care îl viza ca unitate semiotică ni se pare necesar a se adăuga și un criteriu cultural, înțeles nu ca un parametru axiologic ci ca unul funcțional, înscriind astfel *textul* într-un nou sistem de referință : *sistemul cultural* [cf. Lotman, 1974].

Analiza termenului *text* a pus în discuție un concept fundamental, oferind o soluție menită să contribuie la unificarea terminologică necesară în cercetările actuale.

Mai 1977

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

BALLMER, 1976 — Thomas T. Ballmer, *Macrostructures*, in Teun A. van Dijk (ed.), *Pragmatics of Language and Literature*, North-Holland publishing Company, 1976

- COȘERIU, 1967 — E. Coșeriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1967
- DIJK, 1972 — Teun A. van Dijk, *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, The Hague, 1972
- GREIMAS, 1976 — Algirdas Julien Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, Paris, 1976
- KRISTEVA, 1968 — Julia Kristeva, *Problèmes de la structuration du texte*, in *Théorie d'ensemble*, Paris, 1968
- LOTMAN, 1974 — I. Lotman, *Studii de tipologie a culturii*, București, 1974
- SEARLE, 1972 — John R. Searle, *Les actes du langage*, Paris, 1972
- SLATKA, 1971 — D. Slatka, *Esquisse d'une théorie lexico-sémantique: Pour une analyse d'un texte politique (Cahiers de doléances)*, in „Langages”, 23, 1971
- SUMPF, DUBOIS, 1969 — J. Sumpf et J. Dubois, *Problèmes de l'analyse du discours*, in „Langages”, 13, 1969
- VAINA, 1975 — Lucia Vaina Pușcă, *Pour une nouvelle lecture des posthumes d'Eminescu*, in „Synthesis”, II, Bucarest, 1975

DESPRE ARIA DE RĂSPÎNDIRE A PERFECTULUI SIMPLU ÎN GRAIURILE MUNTENEȘTI

DE

MAGDALENA VULPE

Un articol, recent apărut în revista „Limba română”¹, ne-a sugerat câteva observații în legătură cu aria de răspîndire a perfectului simplu (PS) în graiurile de tip munteneasc. Observațiile noastre vizează, în primul rînd, unele chestiuni de metodă.

Limita estică a circulației acestui timp verbal — caracteristic în special graiurilor dacoromâne vestice și sud-vestice — se plasează în zone deosebite, în funcție de metoda utilizată în anchetă. La rîndul ei, alegerea metodei este determinată de obiectivul de cercetare urmărit.

Chestionarele atlaselor lingvistice (ALR și NALR) au în vedere, în primul rînd, stabilirea formelor de conjugare. Încadrată de alte timpuri ale aceluiași verb, solicitată într-un context adecvat², paradigma PS — existentă în stocul lingvistic latent al informatorului — a fost obținută de anchetatori într-o arie cu mult mai întinsă decît aceea în care observarea directă a vorbirii sau culegerile de texte dialectale o atestă. Faptul că, în toată zona submontană a Munteniei, au fost înregistrate forme dialectale specifice, încadrate într-un sistem bine organizat³, dovedește că PS nu a dispărut cu totul la est de Prahova. Pe de altă parte, dificultățile întimpinate de anchetatori în obținerea paradigmei complete, mai ales în sud-estul Munteniei⁴, imposibilitatea de a o obține la unele verbe (ca *a visa*, *a plînge*)⁵ sau afirmațiile categorice ale informatorilor confirmă limitarea circulației acestui timp verbal.

Studierea PS în context (reprezentat de conversația liberă sau de culegerile de texte dialectale) are, ca obiectiv principal, stabilirea valorilor sale. Cercetări anterioare⁶ au stabilit următorul inventar de valori pentru PS: *a)* redă acțiuni recente, petrecute în ziua cînd sînt relatate (Oltenia și sud-vestul Munteniei); *b)* are o valoare modală, actualizînd evenimentul narat (Oltenia); *c)* este timpul narațiunii prin excelență (în limba literară scrisă); *d)* are o conotație ironică (în limba literară vorbită).

¹ Ion Moise, *Aria de răspîndire a perfectului simplu în Oltenia și Muntenia*, în LR. XXVI, 1977, nr. 1, p. 91—93.

² Adecvarea contextului, condiție esențială pentru a obține de la informator timpul (sau modul) dorit, poate fi realizată numai în urma identificării valorii timpului (modului) verbal în graiul local (cf. *infra*).

³ Vezi Victorela Neagoe, *Despre ră- în formele de perfect simplu și de mai mult ca perfect*, în FD, VIII, 1973, 129—140; cf. și Maria Marin, *În legătură cu o formă muntenească de perfect simplu*, în FD, VII, 1971, p. 317—318.

⁴ Cf. Victorela Neagoe, *op. cit.*, p. 134.

⁵ Cf. Ion Moise, *op. cit.*, p. 93.

⁶ Principalele titluri sînt citate de Ion Moise, *op. cit.*, p. 91, nota 1 (de corectat însă: Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în SG, II, p. 29—52).

Un sondaj efectuat în textele dialectale muntenesti cuprinse în AFLR ne-a convins că stabilirea ariei geografice a PS trebuie întreprinsă diferențiat, pentru fiecare din aceste valori în parte. Iată, pe scurt, rezultatele cercetării noastre, coroborate de observațiile directe ale anchetaților pentru *NALR-Muntenia și Dobrogea* :

1. Răspunsurile la întrebarea : „Ce ai făcut ieri?... Dar azi?” — pusă tuturor informatorilor din Oltenia și cel puțin cite unui informator din fiecare localitate anchetată în Muntenia — atestă utilizarea PS pentru nararea întâmplărilor de „azi” într-o arie cuprinzând Oltenia⁷, jud. Olt în întregime, sudul jud. Argeș și o bună parte din jud. Teleorman⁸ (vezi harta). Dăm, spre exemplificare, un fragment de text din *Virtoapele de Sus*, com. *Virtoapele*, jud. *Teleorman*⁹ :

(1) *m-am sculat de ieri de dimineată / să-ți spui / și m-am apucat ca să spoim // da // și cu băiatu ăla care-l văzuși / aveam o plit-acolo-n casă / și era făcută ca să ardem rumeguș // și d-acilea acu anu ăsta n-am mai luat rumeguș // ș-am lăsat-o de lemne // [...] și d-acia ne-am apucat ș-am dat cu var / ș-am spoit-o / pîn-aseară // [...] azi de dimineată mă sculai / strînsei și eu rufe du p-acolo / le aia / și le spălai / ... și taman cînd veniră ... eram... spălam // și le-ntinsei / și d-aci venii încoace // și terminarăm //*

La marginea estică a acestei arii, corespondența [MAI DE MULT + IERI] : PC, AZI : PS nu mai este perfectă ; dacă PS nu pare să împietzeze asupra intervalului de timp redat prin PC, procesul invers are loc, în vorbirea informatorilor apărînd inconsecvențe :

(2) *de dimineată iar / tot așa mă sculai / mi-am făcut așa treaba / în casă / am măturat / mi-am dat la păsări / și m-am cam gătit [...] să plec la grădină // venii / ne-apucarăm copilirăm / legarăm la roșii / ș-acu să ne ducem la ceapă / săpăm la ceapă / după masă //* (Piatra, jud. Teleorman).

2. Cu mult mai largă este aria în care PS este folosit pentru a desemna o acțiune petrecută imediat înaintea momentului vorbirii. Contextul specific cu ajutorul căruia am obținut, în cadrul anchetei cu chestionarul, formele de PS a fost, în această zonă : *chiar adineaori...* Aria amintită cuprinde (pe lingă aria din vestul Munteniei, pe care, bineînțeles, o include) jud. Argeș (cu excepția zonei de munte), jumătatea de sud a jud. Dimbovița, sudul jud. Prahova, Teleormanul și Ilfovul (pină la fosta limită a jud. Ialomița)¹⁰. Atestările noastre provin fie din observațiile făcute, cu prilejul anchetei cu chestionarul, asupra vorbirii informatorului și a familiei sale, fie din texte dialectale :

(3) *astăzi m-am sculat de dimineată m-am dus la tămîiat / c-am tămîiat / am venit d-acolo așa / ce-am făcut? am măturat curtea // [...] m-am dus la pomană // am luat și noi o meșcioar-acolo / venii acasă / m-apucați să boșcodeș p-aici așa //* (Suhăia, jud. Teleorman ; cf. și începutul ex. nr. 1 și sfîrșitul ex. nr. 2).

Aceeași valoare a PS se reflectă în referirile povestitorului la momente anterioare ale convorbirii în curs. Formulări de tipul *cum îți spusei* — expre-

⁷ Numai 4 din cele 98 de localități anchetate în Oltenia fac excepție de la această regulă ; 2 din acestea (Cîtineni și Băbeni-Ungureni) sînt cunoscute ca aparținînd, din punct de vedere lingvistic, Transilvaniei.

⁸ Se confirmă, astfel, constatările lui Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 41—42.

⁹ Am renunțat la transcrierea fonetică a exemplelor, păstrînd numai barele care marchează intonația.

¹⁰ Două atestări izolate, din nordul jud. Buzău, sugerează o extensiune și mai mare a ariei.

sie a funcției fatice a mesajului — sînt curenți și la vorbitori de la care nu avem atestări pentru alte valori ale PS ¹¹.

În textele populare narative se intercalează, adeseori, fragmente de dialog, redade de povestitor în vorbire directă. Fidelitatea reproducerii dialogului se manifestă, între altele, prin păstrarea ca atare a raporturilor temporale din planul acțiunii. În felul acesta, PS exprimînd anterioritatea imediată apare în narațiune:

(4) [bunăoară un copil de uriaș m-a găsit arînd] și m-a luat în poală cu totu // cu căruță / cu boi / cu tot / și m-a dus la maică-sa // ce „uite mamă” ce „ce găsi eu” / ce „gășii niște gîndăcei” // (Stoenești, jud. Ilfov);

(5) zic „ce e domle / ce-a făcut?” // „ei” zice „veni doctoru” / c-aveam doctor aicea la... „veni doctoru / și găsi că” zice „i tetanos” / la opt zile și-a făcut efectu // (Mihăilești, jud. Ilfov).

3. Și în Muntenia, PS poate marca participarea afectivă la cele povestite. Aria acestei valori o depășește, spre est, pe aceea a valorii „azi”, dar este mai mică decît aria valorii „adineaori”. De cele mai multe ori, PS intră în concurență cu prezentul, timpul dominant în narațiunile puternic marcate afectiv. În unul și același text, cele două timpuri alternează:

(6) vine un băiat de la bucșani / oprește la poart-aici la mine / [...] am ieșit la el / „ce e mă?” / avea o cîrlană de doi ani pho! frumoasă rău! // [...] dibui eu cîrlana / picioru din față // o iau pe vîna mare-așa cu deștu / o trăsei frumos / cînd pui mîna ... deștu ăsta marli la vîna ei aicea... cam dedesupt / odată făcu cîrlana [așa] să cază peste mine! // (Crevedia Mare, jud. Ilfov).

4. Nu am întîlnit, în textele dialectale culese din Muntenia, PS narativ „neutru”, așa cum îl cunoaște limba literară scrisă.

Înaintînd, în Muntenia, de la vest spre est, se observă, prin urmare, paralel cu îngustarea ariei geografice a PS ¹², slăbirea progresivă a randamentului lui funcțional: întîi se pierde valoarea de marcă a acțiunii petrecute „azi”, apoi valoarea modală, de actualizare afectivă a narațiunii, în fine, odată cu rolul de marcă a anteriorității imediate, dispare din vorbirea curentă însăși această formă verbală. Anchetele cu chestionarul, realizînd și investigarea tezaurului lingvistic latent, largesc în mod considerabil aria în care PS poate fi atestat. Dacă ținem seama, pe de o parte, de restricțiile lexicale acționînd în unele zone, pe de altă parte de isoglosele subiective, adesea diferite de cele constatate obiectiv ¹³, se impune concluzia că delimitarea ariei de răspîndire a perfectului simplu în Muntenia constituie o operație complexă și delicată. Neconcordanțele — fie ele minore — dintre isoglosa stabilită „cu precizie” ¹⁴ de I. Moise și atestările rezultate din sondajul nostru nu fac decît să confirme această constatare.

Aprilie 1977

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis, 25

¹¹ Cf. Ion Moise, *op. cit.*, p. 93.

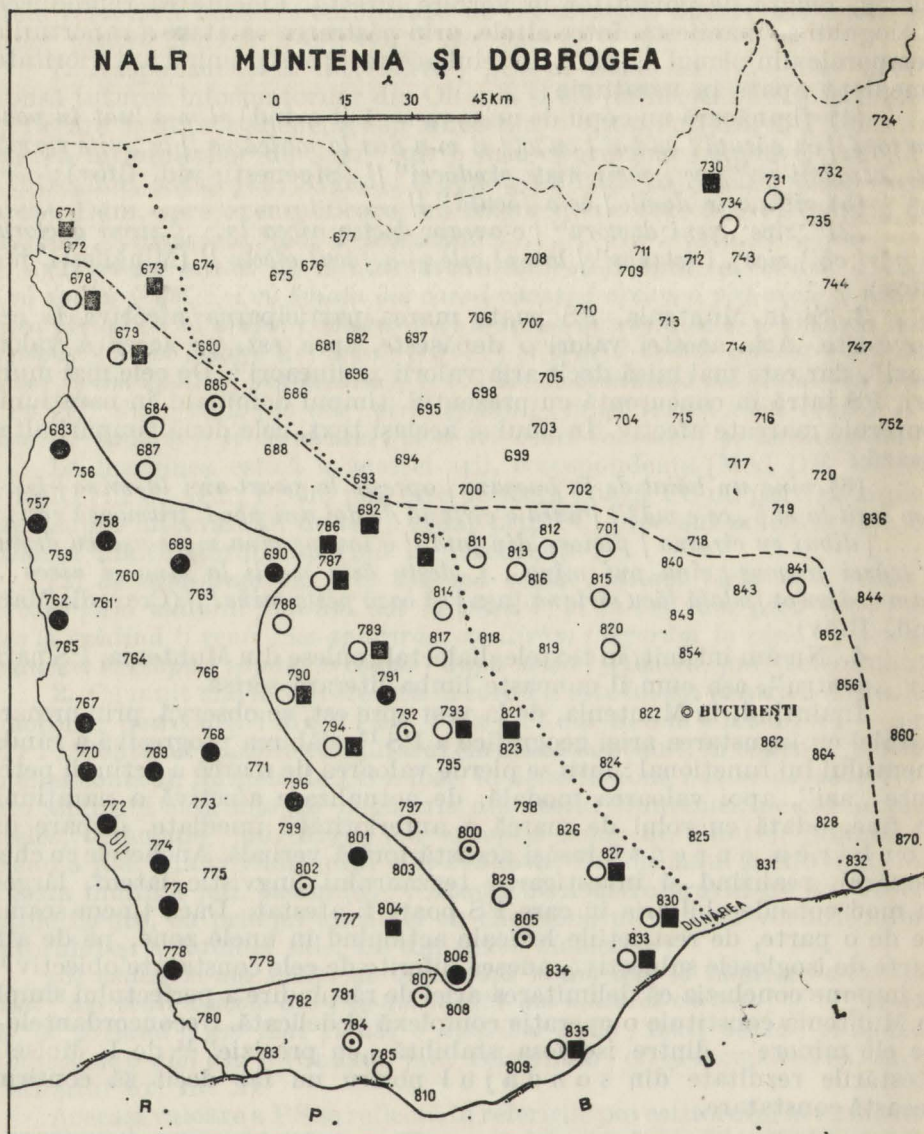
¹² „Îngustarea ariei de răspîndire a perfectului simplu merge de la est la vest” (I. Moise, *op. cit.*, p. 93) este, evident, o greșală de tipar.

¹³ Cf. exemplul citat de Ion Moise, *op. cit.*: nu-ți spusei, bre, că la noi nu se vorbește așa?

¹⁴ Ion Moise, *op. cit.*, p. 91.

NALR MUNTENIA ȘI DOBROGEA

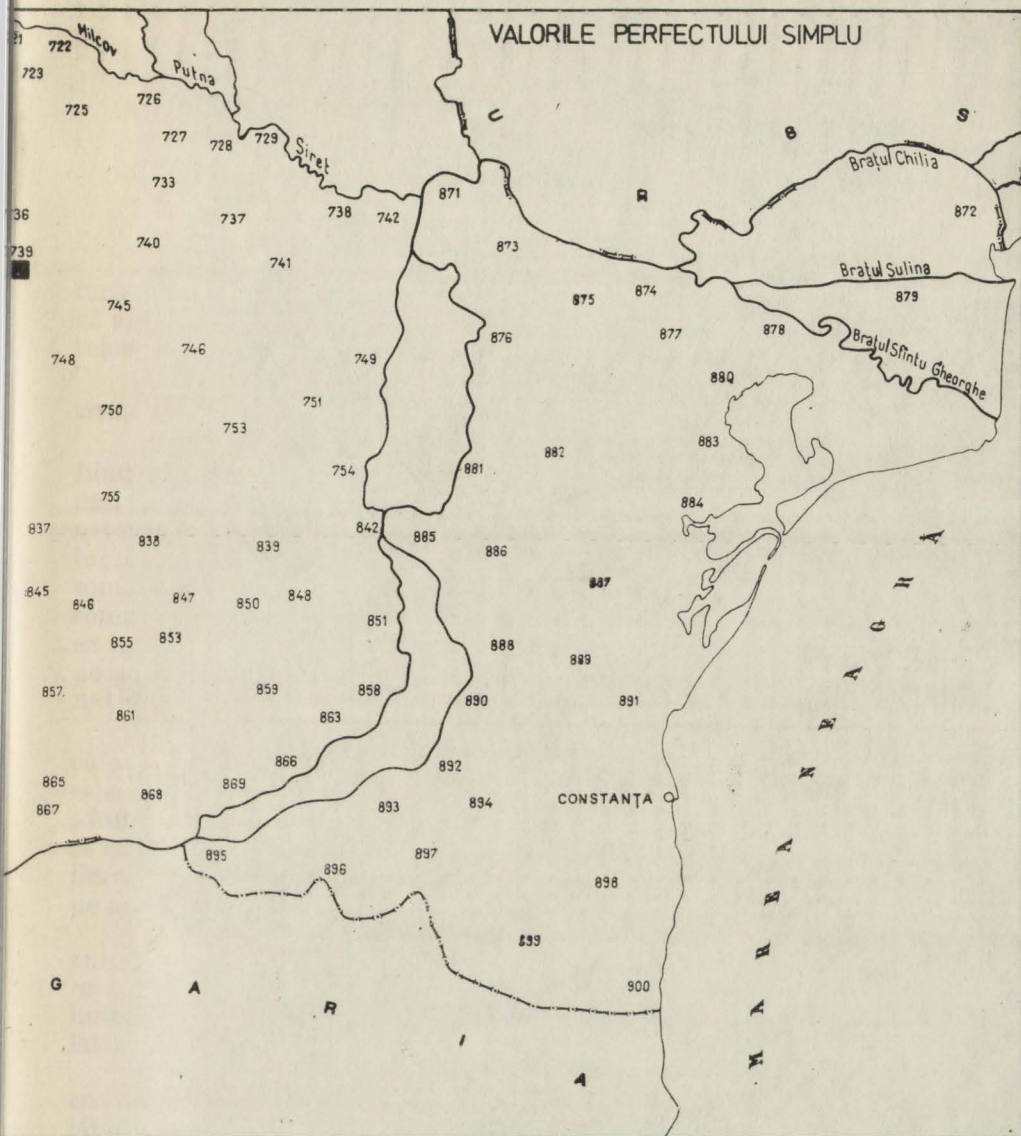
0 15 30 45 Km

● ~ p.s. pentru „azi”

○ p.s. pentru „azi”-inconsecvent

VALORILE PERFECTULUI SIMPLU

○ ----- p.s. pentru „adineaori“

■ p.s. narativ emfatic

STRUCTURA ETIMOLOGICĂ A CUVINTELOR CUPRINSE ÎN VOCABULAR-UL DIN *ELEMENTA LINGVAE DACO-ROMANAE SIVE VALACHICAE*

DE

MIRCEA ZDRENGHEA

„Despre limba principalilor reprezentanți ai Școlii ardelenice circulă încă în marele public opinii în general suficient de eronate”¹, în sensul că ar fi efectuat o latinizare forțată a limbii noastre prin scoaterea cuvintelor străine existente în limbă și înlocuirea lor cu elemente latine.

Vom încerca, în cele ce urmează, să arătăm care este adevărata situație.

Românii din Transilvania erau lipsiți de drepturi sociale și politice, fiind considerați doar „tolerați”, pe motivul că ar fi venit pe aceste locuri mai târziu decât celelalte populații cu care conviețuiau. Pentru a demonstra netemeinicia acestui principiu, reprezentanții Școlii ardelenice au elaborat lucrări istorice sau de limbă în care au susținut, pe bună dreptate, că românii sint urmașii populației romanice din aceste ținuturi cucerite de romani, pe care nu le-au părăsit niciodată și că limba pe care o vorbesc, ea însăși o dovadă în acest sens, continuă latina. Fiind deci cei mai vechi pe aceste locuri, și românii li se cuvin drepturi egale cu ale celorlalte naționalități.

Lucrarea lui Samuil Micu, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, la care a colaborat și Gheorghe Șincai, revizuiind-o și completind-o, este una dintre acestea. Ea a apărut în două ediții: prima la Viena în 1780; a doua, avind ca autor numai pe Șincai, la Buda, în 1805. Prefața la ediția I, scrisă de Șincai, cuprinde „crezul” Școlii ardelenice: latinitatea limbii române, romanitatea poporului nostru și continuitatea românilor pe aceste locuri.

Pentru ca latinitatea limbii române să poată fi mai ușor recunoscută, autorii au folosit alfabetul latin și în scrierea cuvintelor românești, date ca exemple în lucrare. Dar limba română are foneme ce nu se aflau în limba latină și pentru care, în mod firesc, nu existau litere în alfabetul latinesc.

În această situație, sau se creau semne noi pentru aceste foneme, sau cuvintele românești erau scrise cit mai apropiat ca formă de cuvintele latinești din care proveneau. Autorii au optat, mai ales în prima ediție, pentru a doua soluție, folosind în scrierea cuvintelor românești sistemul etimologic elaborat de S. Micu în *Cartea de rogacioni* ..., 1779.

¹ Lucian Blaga, *Gindirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 166.

„Prin ortografia etimologică ce propunea — spune Li. Blaga — Clain vrea să salveze substanța eclipsată a cuvîntului românesc. Pasiunea « originalului », ghicit ca substanță prin străveziul cuvîntului rostit, și tendința de a adapta cel puțin formal limba românească la acel « original » se mențin încă la Clain și la contemporanii săi în limitele bunului-simț [...]. La Clain nevoia de întoarcere la « original » are semnificație pur teoretică”².

Autorii înșiși și-au dat seama că s-ar putea ca unii dintre cei care vor folosi lucrarea pe care o publicau să citească cuvintele așa cum sînt scrise (greșeală care astăzi se face aproape consecvent) și de aceea, după ce scriu cuvintele potrivit regulilor fixate, indică, prin *Lege* (= citește), cum trebuie pronunțate. Deci ei numai în scris apropiiau cuvintele românești de origine latină de etimonul lor, dar doreau ca ele să fie pronunțate potrivit uzului³.

Fiindcă au folosit în scrierea cuvintelor românești sistemul etimologic și fiindcă au creat unele forme verbale neexistente de fapt în limba română, ei au fost acuzați că s-au străduit „să dovedească latinitatea « pură » a limbii române”, propunînd „eliminarea din limba noastră a elementelor nelatine”⁴.

Acuzația ni se pare exagerată. Am văzut că, deși cuvintele românești sînt scrise potrivit sistemului etimologic, autorii doreau ca ele să fie pronunțate potrivit regulilor fixate de ei. Dar nu au cerut eliminarea din limba noastră a cuvintelor străine și înlocuirea lor cu cuvinte latinești.

Dacă ar fi urmărit purificarea limbii, aceasta s-ar fi putut face ușor în *Vocabular* și în *Formele de vorbit*, de la sfîrșitul lucrării, cum s-a și făcut, mai tirziu, în *Dicționarul limbii române* întocmit de Laurian și Massim.

Analiza atentă a cuvintelor cuprinse în *Vocabular* ne arată însă că nu s-au încercat eliminarea din limbă a cuvintelor de origine străină și înlocuirea lor cu cuvinte latinești.

În *Vocabular* sînt 486 de cuvinte (inclusiv cele din titlurile subcapitolelor), aranjate nu în ordine alfabetică, ci grupate pe categorii semantice: despre cele spirituale, despre lume și elementele ei, despre pămînt, timp etc. Dintre acestea 336 sînt moștenite din limba latină, reprezentînd 69,13 %. Alături de acestea se găsesc și cuvinte de alte origini, ca: *balamut* (rus.), *bici* (sl.), *căpeneag* (magh.), *cocoș* (sl.), *cositor* (sl.), *deal* (sl.), *duh* (sl.), *evlavie* (ngr.), *girbov* (bg.), *glajă* (germ.), *grajd* (sl.), *grîndă* (sl.), *ipocrită* (gr.), *lepedeu* (magh.), *lipsă* (ngr.), *luncă* (sl.), *obraz* (sl.), *splină* (ngr.), *stomac* (ngr.), *suman* (sl.), *trup* (sl.), *voie* (sl.) etc. etc.

În total sînt 117 cuvinte împrumutate, reprezentînd 24,07 %. La acestea se adaugă 4 a căror etimologie este necunoscută, adică 0,82 %: *cioareci*, *pînză*, *prunc* și *sein*.

În vocabular se găsesc și următoarele 18 cuvinte provenite din limba latină literară (3,70 %): *amărînt*, *candelabru*, *cometă*, *culori*, *dogmă*, *eclipsă*, *element*, *leu*, *metal*, *penitență*, *planetă*, *profund*, *rosmarin*⁵, *selbă*,

² Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 138.

³ Cf. și D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 28, unde se spune: „... scriînd etimologic, el [S. Micu] n-a înțeles să schimbe și pronunțarea limbii române”.

⁴ Școala ardeleană. *Antologie*. Ediție îngrijită, note și prefață de Emil Boldan, București, 1959, p. 12; Jean Livescu, *Die rumänische Kultur und der Josefinitismus*, în „Analele Universității București”, Filologie, XXIV, 1975, p. 62.

⁵ DEX îl dă ca provenind din germană.

spirit, tigradă, unicorn, zefir. Aproape toate au devenit cunoscute de toți vorbitorii, ceea ce dovedește că introducerea lor în limbă a fost o necesitate și nu a fost făcută forțat.

Tot de origine latină literară sînt, considerăm noi, și următoarele 6 cuvinte, care nu se găsesc în dicționarele noastre: *conciune* „concio”, *crisoret* „chrysolitus” (în *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, *crijolită*), *eur* „Eurus”, *gal*⁶ „gallus” (alături de „cocoș”), *stirie* „stiria”, *vult* (alături de *obraz* și *față*), „vultus”, „facies” (ultimele două se găsesc în dicționarul lui Laurian și Massim). Pe aceste șase cuvinte le credem introduse de S. Micu și Gh. Șincai. Ele reprezintă însă numai 1,23%.

În unele cazuri am tradus cuvintele latinești, iar în altele au încercat să creeze cuvinte noi din materialul existent în limbă: *fărdezeu* „atheus”, *maimari* (= strămoși) „majores”, *necăsătorință* „celibatus”, *zioară* „aurora”. Nici acestea nu se găsesc în dicționarele noastre. Ele reprezintă 1%.

Avînd în vedere această structură etimologică a cuvintelor din „vocabular”, considerăm exagerată afirmația că autorii au încercat să demonstreze originea *pur* latină a limbii noastre, eliminînd cuvintele străine și înlocuindu-le cu cuvinte latinești. Dealtfel, în *Loghica* lui S. Micu se spun următoarele cu privire la cuvintele străine aflate în limbă⁷: „... iară de sînt acum în vorbă de obște unele cuvinte din limbă străină, să cade a le ține și a nu pune în locul acelora altele nouă, de nu cumva acele nouă de obște vor fi iarăși cunoscute” (p. 57).

În aceeași lucrare, la p. 58, se precizează cînd se pot face împrumuturi: „Iar unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și științe, atunci cu socoteală și numai cît este lipsa putem să ne întindem să luăm cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică”.

Are dreptate L. Blaga cînd spune: „Samoil Clain ar fi avut suficiente prilejuri de a lua cu duimul cuvinte din limba latină și de a le anexa limbii noastre. Nici un moment însă Samoil Clain nu s-a lăsat ispitit de o asemenea încercare”⁸.

În articolul nostru am urmărit să demonstrăm aceasta, bazați pe interpretarea materialului lingvistic din *Vocabular*.

Aprilie 1977

Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

RECTIFICARE

Cititorii sînt rugați ca la nr. 1/1977 să facă următoarea rectificare:

- La pagina 28, rîndul 19 de sus, în loc de *Re* se va citi *Rc*.
- La pagina 37, rîndul 14 de sus, în loc de *komu-čemu* — *čemu-nibud'* se va citi *komu- čemu-nibud'*.
- La pagina 73, rîndul 6 de jos, în loc de *IX-IVX* se va citi *IX-XIV*.

⁶ Dar *gal* se folosește, regional, în jocul de arșice, indicîndu-l pe cel mai mare, care în al⁶ regiuni se numește *cocoș*. (Informație primită de la E. Petrovici.)

⁷ Pentru problemele de limbă întîlnite în *Loghica*, cf. M. Zdrenghea, *Probleme de limbă în Loghica lui Samuil Micu*, în CL, XXI, 1976, nr. 2, p. 175-181.

⁸ L. Blaga, *op. cit.*, p. 166.

Revista publică studii și cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii românești), precum și recenzii la lucrări din același domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea acelorași date în text, tabele și grafice. Explicația figurilor în text se va face în ordinea numerelor. Titlurile citate în bibliografii vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale. Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase gratuite. Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine exclusiv autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacție: Cluj-Napoca, str. E. Racoviță nr. 21.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

71 021, București, Calea Victoriei nr. 125

Revista publică studii și cercetări

RECTIFICARE

Cititorii sint rugați ca la nr. 2/1977 să facă următoarele rectificări : la p. 138, r. 10 de jos, în loc de **A** se va citi **Â** ; p. 139, r. 18 de sus, -**A**- : -**Â**- ; p. 141, r. 2 de jos, 247, 316, 341 : 246, 315, 340 ; p. 151, r. 12 de sus, Informanen : Informanten ; p. 153, r. 1 de jos, Universstät : Universităt ; p. 158, r. 18 de sus, rulării producerii : ruiări/producerii ; p. 158, r. 3 de jos, Vezi : ¹⁷ Vezi ; p. 158, r. 2 de jos, oționalizăm : ¹⁸ Noționalizăm ; p. 158, r. 1 de jos, formul : formulare ; p. 161, r. 6 de jos, see scară : se escară ; p. 168, r. 3 de sus, emenjeok : emenjenek ; p. 185, r. 2 de sus, FACLE : FALCE ; p. 186, r. 16 de jos, 100 de : 10 ; p. 187, r. 10 de sus, huruitră : huruitură.

... cuprinde un număr de 30 de extrase
... răspundabilitatea asupra conținutului articolelor revine exclusiv autorilor.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacție: Cluj-Napoca, str. E. Racoviță nr. 21.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

71 021, București, Calea Victoriei nr. 125

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

- PETRU NEIESCU, GRIGORE RUSU, IONEL STAN, Atlasul lingvistic român pe regiuni, Maramureș, vol. II, 1971, XXV p. + hărți de la 244 la 537, 118 lei; vol. III, 1973, XXV p. + hărți de la 538 la 870, 132 lei.
- AL. GRAUR, Gramatica azi, 1973, 239 p., 7 lei.
- I. COTEANU, Stilistica funcțională a limbii române, 1973, 204 p., 10,50 lei.
- CORNELIA COHUȚ și MAGDALENA VULPE, Graiul din zona „Porțile de Fier”. Texte. Sintaxă, 1973, 395 p., 12 lei.
- * * Texte dialectale. Muntenia, I, 1973, 478 p., 17,50 lei; II, 1975, 915 p., 48 lei.
- GABRIELA PANĂ-DINDELEGAN, Sintaxa transformativă a grupului verbal în limba română, 1974, 296 p., 10,50 lei.
- ION GHETIE, Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice, 1974, 210 p., 9 lei.
- GHEORGHE CHIVU și MARIANA COSTINESCU, Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea, 1974, 9 lei.
- EMESE KIS, Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române, 1975, 191 p., 8,75 lei.
- ION GHETIE, Baza dialectală a româniei literare, 1975, 696 p., 48 lei.
- * * Fonetică și dialectologie, vol. IX, 1975, 256 p., 16,50 lei.
- ANCA GIURESCU, Les mots composés dans les langues romanes, Coeditare cu firma „Mouton”, 1975, 172 p., 9,75 lei.
- AL. GRAUR, Alte etimologii românești, 1975, 107 p., 4,25 lei.
- Sub redacția acad. IORGU IORDAN, Istoria științelor în România. Lingvistica, 1975, 176 p., 7,50 lei.
- FLORA ȘUTEU, Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești, 1976, 224 p., 11 lei.
- Sub redacția acad. AL. GRAUR și acad. I. COTEANU, Probleme de lingvistică generală, vol. VII, 1977, 126 p., 7,50 lei.

CL, anul XXII, nr. 2, p. 129—264, Cluj-Napoca, 1977